

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANA BİLİM DALI**

**BAŞKANLIK SİSTEMİ EKSENİNDE TÜRKİYE,
AZERBAYCAN VE KAZAKİSTAN HÜKÜMET
SİSTEMLERİNİN İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Fatih ÇELENK**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Abdullah EVLİYAOĞLU**

MAYIS 2025, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

“Başkanlık Sistemi Ekseninde Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan Hükûmet Sistemlerinin İncelenmesi” isimli “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim. Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Fatih ÇELENK

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Kamu Hukuku
Program Adı : Yüksek Lisans
Tez Başlığı : Başkanlık Sistemi Ekseninde Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan Hükûmet Sistemlerinin İncelenmesi

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam **145** sayfalık kısmına ilişkin 29/05/2025 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %19'dur.

Filtrelemeye tırnak içindeki **alıntılar dâhil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 29/05./2025

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi S. Abdullah EVLİYAOĞLU

Öğrenci: Fatih ÇELENK

KILAVUZA UYGUNLUK

“Başkanlık Sistemi Ekseninde Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan Hükûmet Sistemlerinin İncelenmesi” başlıklı Yüksek Lisans Tezi Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Fatih ÇELENK

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Abdullah EVLİYAOĞLU

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Abdullah EVLİYAOĞLU danışmanlığında **Fatih ÇELENK** tarafından hazırlanan “**Başkanlık Sistemi Ekseninde Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan Hükûmet Sistemlerinin İncelenmesi**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

29/05/2025

JÜRİ:

Danışman : **Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Abdullah EVLİYAOĞLU** (İmza)

Üye : **Prof. Dr. Ayhan DÖNER** (İmza)

Üye : **Dr. Öğr. Üyesi Yeşim ÇELİK** (İmza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /2025 tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /2025

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Yüksek lisans eğitimim süresince engin bilgi birikimi, deneyimi ve yol göstericiliğiyle bana her daim destek olan, tez çalışmam boyunca fikirleriyle yönümü belirlememe yardımcı olan, her aşamada ilham veren çok kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Abdullah Evliyaoğlu'na,

Tez savunmamda yapıcı eleştirileriyle çalışmamın gelişmesine katkı sağlayan, değerli zamanlarını ayırarak jüri üyeliği görevini üstlenen saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Ayhan Döner'e ve Dr. Öğr. Üyesi Yeşim Çelik'e,

Eğitim hayatım boyunca her zaman yanımda olan, bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen öğretmenlerime, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ile Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi'ndeki değerli hocalarıma,

Akademik kariyerim için beni teşvik eden ve her daim desteğini hissettiğim hocam, büyüğüm ve abim Arş. Gör. Abdulkadir Çadık'a ve dönem arkadaşım, hocam Öğr. Gör. Serpil Keser'e,

Azerbaycan ziyaretim kapsamında beni misafir eden kuzenim Semih ile eşi Sevil'e ve kıymetli ailelerine,

Bu noktaya gelmemde en büyük teşekkürü borç bildiğim, bana inanan, destekleyen ve her koşulda yanımda olan değerli aileme,

Tüm bu süreçte duygusal ve manevi desteğiyle her an yanımda olan, sabrıyla ve sevgisiyle bana güç veren değerli arkadaşlarım Merve Sefa'ya, Furkan'a, Resul'e, Muhammed'e, Duygu'ya, Okan'a, Eylem'e ve Emine Sena'ya teşekkürlerimi sunuyorum, bu yolculukta yanımda olan herkese şükranlarımı iletiyorum.

Fatih ÇELENK, Erzincan, 2025

BAŞKANLIK SİSTEMİ EKSENİNDE TÜRKİYE, AZERBAYCAN VE KAZAKİSTAN HÜKÛMET SİSTEMLERİNİN İNCELENMESİ

Fatih ÇELENK

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2025

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Abdullah EVLİYAOĞLU

ÖZET

“Başkanlık Sistemi Ekseninde Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan Hükûmet Sistemlerinin İncelenmesi” başlıklı çalışmanın konusunu 1995 Anayasası ile uygulanan Azerbaycan başkanlık sistemi, 1995 Anayasası ile kabul edilen Kazakistan hükûmet sistemi ve 2017 Anayasa değişikliği ile Türkiye’de uygulamaya başlanılan cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemi oluşturmaktadır. Bu çalışmada genel olarak kuvvetler ayrılığı teorisi, kuvvetler ayrılığına dayanan hükûmet sistemleri ile bu hükûmet sistemlerinin tasnifi, başkanlık sisteminin ne olduğu ve nasıl ortaya çıktığı, hükûmet sistemleri içerisindeki konumu, Türkiye’de, Azerbaycan’da ve Kazakistan’da uygulanan hükûmet sistemlerinin başkanlık sistemi olup olmadığı ve nihayet Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan hükûmet sistemlerinin birbirlerine benzer olup olmadığı sorularına cevap aranmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde kuvvetler ayrılığı ve hükûmet sistemlerine, ikinci bölümünde Türkiye’de uygulanan cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemine, üçüncü bölümünde Azerbaycan başkanlık sistemine, dördüncü bölümde Kazakistan hükûmet sistemine ve son olarak üç ülkenin hükûmet sistemlerinin genel hatlarıyla mukayesesine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Başkanlık Sistemi, Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi, Kuvvetler Ayrılığı.

**EXAMINATION OF GOVERNMENT SYSTEMS OF TÜRKİYE, AZERBAIJAN
AND KAZAKHSTAN WITHIN THE FRAMEWORK OF PRESIDENTIAL SYSTEM**

Fatih ÇELENK

Erzincan Binali Yıldırım University

Graduate School of Social Sciences

Master Thesis, May 2025

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Selçuk Abdullah EVLİYAOĞLU

ABSTRACT

The subject of the study titled “Examination of Government Systems of Türkiye, Azerbaijan And Kazakhstan within the Framework of Presidential System” is the presidential system implemented in Azerbaijan with the 1995 Constitution, the government system adopted in Kazakhstan with the 1995 Constitution, and the presidential government system introduced in Turkey with the 2017 constitutional amendment. This study generally seeks to answer the following questions: the theory of separation of powers, government systems based on this principle and their classification, what the presidential system is and how it emerged, its position among government systems, whether the systems implemented in Turkey, Azerbaijan, and Kazakhstan can be classified as presidential systems, and finally, whether the government systems of Turkey, Azerbaijan, and Kazakhstan are similar to one another. Within this scope, the first part of the study discusses the theory of separation of powers and government systems, the second part examines the presidential government system implemented in Turkey, the third part focuses on the presidential system in Azerbaijan, the fourth part analyzes the government system in Kazakhstan, and finally, the last part compares the government systems of the three countries in general terms.

Key Words: Presidential System, Presidential Government System, Separation of Powers.

İÇİNDEKİLER

BAŞKANLIK SİSTEMİ EKSENİNDE TÜRKİYE, AZERBAYCAN VE KAZAKİSTAN HÜKÛMET SİSTEMLERİNİN İNCELENMESİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.	ii
KILAVUZA UYGUNLUK.....	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BAŞKANLIK SİSTEMİ

1.1. Kuvvetler (Erkler) Ayrılığı Bağlamında Genel Olarak Hükûmet Sistemleri.....	4
1.2. Kuvvetler Ayrılığı Teorisi	4
1.3. Genel olarak Kuvvetler Ayrılığı Sistemlerine İlişkin Tasnifler ve Başkanlık Sisteminin Bu Tasniflerdeki Yeri	6
1.3.1. Başkanlık Sistemi	12
1.3.1.1. Başkanlık Sisteminin Tarihsel Gelişimi	12
1.3.1.2. Başkanlık Sisteminin Temel Özellikleri.....	14
1.3.1.2.1. Başkanlık Sisteminin Asli Özellikleri	15
1.3.1.2.1.1. Yürütme Organı Monist Yapıdadır	16
1.3.1.2.1.2. Başkan Halk Tarafından Seçilir	17

1.3.1.2.1.3. Başkan Yasama Organının Güvenine Dayanmaz	18
1.3.1.2.2. Başkanlık Sisteminin Tali Özellikleri.....	18
1.3.1.2.2.1. Başkan, Yasama Organını Feshedemez	19
1.3.1.2.2.2. Aynı Kişinin Hem Yasama Organında Hem Yürütme Organında Görev Almamalıdır.	19
1.3.1.2.2.3. Başkan ve Yönetimi Yasama Organının Çalışmasına Katılamaz.....	20
1.3.1.3. En Uzun Süre ve Kesintisiz Uygulanma Örneği Bağlamında ABD Başkanlık Sistemi.....	20
1.3.1.3.1. ABD’de Yasama Organı: Kongre	20
1.3.1.3.2. ABD’de Yürütme Organı.....	22
1.3.1.3.2.1. Başkanın Seçimi	22
1.3.1.3.2.2. Başkanın Siyasi ve Cezai Sorumluluğu.....	22
1.3.1.3.2.3. Başkanın Kararname Çıkarma Yetkisi.....	23
1.3.1.3.3. Yasama ve Yürütme Arasındaki Etkileşim Araçları	24
1.3.1.3.3.1. Kongrenin Başkan Üzerinde Sahip Olduğu Etkileşim Araçları	25
1.3.1.3.3.2. Başkanın Kongre Üzerinde Sahip Olduğu Etkileşim Araçları .	26
1.3.1.4. Başkanlık Sisteminin Değerlendirilmesi.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÛMET SİSTEMİ

2.1. Tarihsel Süreçte Türkiye’de Uygulanan Hükûmet Sistemleri	31
2.1.1. 1982 Anayasası Öncesi Uygulanan Hükûmet Sistemleri	31
2.1.1.1. Osmanlı Dönemi	31
2.1.1.2. TBMM’nin Açılışı ve 1291 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Dönemi	35
2.1.1.3. 1924 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Dönemi	37
2.1.1.4. 1961 Anayasası Dönemi.....	39

2.1.2. 1982 Anayasası'na Göre Hükûmet Sistemi	41
2.1.2.1. 2007 Anayasa Değişiklikleri Öncesi Hükûmet Sistemi	41
2.1.2.2. 2007 Anayasa Değişiklikleri Sonrası Hükûmet Sistemi	44
2.1.2.3. 1982 Anayasası Üzerinde Yapılan 2017 Değişiklikleri ile Kabul Edilen Sistem: Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi	47
2.1.2.3.1. 1982 Anayasası'nda Yasama Organı	49
2.1.2.3.2. 1982 Anayasası'nda Yürütme Organı.....	51
2.1.2.3.3. 1982 Anayasası'na Göre Yasama ve Yürütme İlişkileri.....	56
2.2. Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme.....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA BAŞKANLIK SİSTEMİ

3.1. Tarihsel Süreçte Azerbaycan.....	69
3.1.1. Azerbaycan Cumhuriyeti Öncesi Dönem	69
3.1.2. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Dönemi ve 1995 Anayasası.....	70
3.2. Azerbaycan Anayasası'nda Yasama.....	72
3.2.1. Yasama Organı: Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi.....	72
3.2.2. Yasama Organının Yapısı ve Üyelerinin Seçimi	73
3.2.3. Milli Meclisin Yetkileri.....	74
3.2.4. Kanun Yapım Süreci	75
3.3. Azerbaycan Anayasası'nda Yürütme	76
3.3.1. Devlet Başkanı.....	76
3.3.1.1. Azerbaycan Devlet Başkanlığı Adaylarında Aranılan Nitelikler.....	76
3.3.1.2. Azerbaycan Başkanlığı Seçimlerinin Esasları.....	77
3.3.1.3. Başkanın Yetkileri	80
3.3.1.3.1. Başkanın Yasama Alanındaki Yetkileri.....	80

3.3.1.3.2. Başkanın Yürütme Alanındaki Yetkileri.....	85
3.3.1.3.2.1. Başbakanı Atamak ve Görevden Almak.....	85
3.3.1.3.2.2. Bakanlar Kurulunu Oluşturmak, Azletmek ve İstifasını Kabul Etmek.....	86
3.3.1.3.2.3. Yüksek Vazifeli Kamu Görevlilerini Atamak.....	87
3.3.1.3.2.4. Anayasada Sayılan Diğer Yetkileri İcra Etmek.....	87
3.3.1.3.3. Başkanın Yargı Alanındaki Yetkileri	88
3.3.1.4. Başkanın Dokunulmazlığı ve Başkana Karşı Suçlama Girişimi.....	88
3.3.1.5. Görev Süresi Dolmadan Başkanlık Makamının Herhangi Bir Sebeple Boşalması	90
3.4. Azerbaycan’da Yasama ve Yürütme Arasındaki İlişkiler Bağlamında Hükûmet Sisteminin Analizi	91

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAZAKİSTAN HÜKÛMET SİSTEMİ

4.1. Kazakistan Anayasal Tarihine Kısa Bir Giriş	98
4.1.1. Kazakistan Cumhuriyeti’nin Elbaşı: Nursultan Nazarbayev	100
4.1.2. Kazakistan Halklar Asamblesi	102
4.1.3. 1995 Anayasası Öncesi Dönemde Anayasal Sistem	103
4.1.4. 1995 Anayasası’nın Kabulü ve Günümüze Kadar Geçen Süreçte Yapılan Değişiklikler.....	105
4.2. Kazakistan Anayasası’na göre Yasama.....	111
4.2.1. İki Kamaralı Yasama: Senato ve Meclis	112
4.2.2. Senato ve Meclis’in Yapısı ve Üyelerinin Seçimi.....	112
4.2.3. Yasama Organının Yetkileri	116
4.2.3.1. Yalnızca Meclis’in Kullanabildiği Yetkiler	116
4.2.3.2. Yalnızca Senato’nun Kullanabildiği Yetkiler	117

4.2.3.3. Meclis ve Senato'nun Birleşik Oturumda Kullanabildiği Yetkileri	117
4.2.3.4. Meclis ve Senato'nun Ayrı Oturumda Fakat Birlikte Kullanabildiği Yetkiler	119
4.2.3.5. Meclis ve Senato'nun Birbirinden Bağımsız Olarak Kullanabildiği Diğer Yetkiler	119
4.2.4. Kanun Yapım Süreci	119
4.3. Kazakistan Anayasası'nda Yürütme	121
4.3.1. Devlet Başkanı	121
4.3.1.1. Devlet Başkanı Seçilme Yeterliliği	122
4.3.1.2. Devlet Başkanlığı Seçimlerinin Esasları	122
4.3.1.3. Devlet Başkanının Yetkileri	123
4.3.1.3.1. Devlet Başkanının Yasama Alanındaki Yetkileri	124
4.3.1.3.2. Devlet Başkanının Yürütme Alanındaki Yetkileri	126
4.3.1.4. Başkanın Dokunulmazlığı ve Başkana Karşı Suçlama Girişimi	126
4.3.1.5. Görev Süresi Dolmadan Başkanlık Makamının Herhangi Bir Sebeple Boşalması	127
4.3.2. Hükûmet	128
4.3.2.1. Hükûmetin Oluşumu	129
4.3.2.2. Hükûmetin Yetkileri	130
4.3.2.3. Hükûmete Güvenoyu Verilmesi	131
4.4. Kazakistan Cumhuriyeti Hükûmet Sisteminin Değerlendirilmesi	133
SONUÇ	139
KAYNAKÇA	146
ÖZ GEÇMİŞ	162

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABD. AY.	: Amerika Birleşik Devletleri Anayasası
ACMM	: Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi
AY.	: Anayasa
AYM	: Anayasa Mahkemesi
Az. AY	: Azerbaycan Anayasası
b.	: Bent
Bkz.	: Bakınız
BMM	: Büyük Millet Meclisi
CBK	: Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi
Çev.	: Çeviren
E.	: Esas
E.T.	: Erişim Tarihi
ed.	: Editör
HSK	: Hâkimler ve Savcılar Kurulu
K.	: Karar
K.E.	: Kanun-ı Esasi
K.T.	: Karar Tarihi
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
m.	: Madde
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

Türkiye’de 2007 Anayasa değişikliğiyle başlayan parlamenter sistemden kopuş süreci 2017 değişiklikleriyle nihayete ermiş, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun yürürlükte olduğu üç yıllık dönem ve 2014-2018 yılları istisna olmak üzere bir buçuk asırlık parlamenter sistem geleneği tamamen sona ermiştir. Yapılan değişiklik sonrasında gerek kamuoyunda gerek doktrinde Türkiye’de uygulanan hükûmet sisteminin niteliği tartışılmış ve çeşitli yorumlar getirilmiştir. 2017 Anayasa değişikliği referandumu sürecinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in eşi Mihriban Aliyeva’yı birinci başkan yardımcısı olarak ataması sonucunda bazı kesimler Azerbaycan’ı örnek göstererek Türkiye’nin başkanlık sistemine geçmesi ihtimalinde böyle sonuçların doğacağını iddia etmişlerdir ve hatta getirilecek sistemin padişahlık rejimi olacağı şeklinde açıklamalarda bulunmuşlardır.¹

Bu çalışmada öncelikle üç devletin hükûmet sisteminin analiz edilmesi temel araştırma konusu olmuştur. Bu analizin gerçekleştirilebilmesi için öncelikle hükûmet sistemleri kavramının ne olduğu, kaç grupta incelendiği, başkanlık sisteminin hükûmet sistemleri içerisindeki konumu, başkanlık sisteminin nerede, ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı ve nasıl uygulandığı sorularının cevaplandırılması gerekmiştir. Çalışmada yalnızca Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan hükûmet sistemlerinin işlenmesi halinde çalışmanın sorularına yeterli cevap bulunamayacağı düşünülmüş ve Amerika Birleşik Devletleri ile diğer ülkelerdeki başkanlık sistemi uygulamalarına da gerektiği durumlarda yer verilmiştir. Ayrıca çalışmanın konusunu oluşturan üç devletin başkanlık sistemine nasıl yönelim gösterdiğinin tespit edilebilmesi de cevaplandırılması gereken sorular arasındadır. Bu sorunun cevaplandırılması amacıyla üç devletin geçmişte uygulanan siyasal rejimlerinin de tespit edilmesi gerekmiştir.

Başkanlık sistemi, dünya siyasetine XVIII. asırla birlikte girmiş, 13 koloninin İngiltere’ye başkaldırması sonucunda kurulan Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanmaya başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nin kurucu babaları yeni devleti kurarken İngiltere’den etkilenmiş, bazı kurumlar entegre edilirken işlevsiz kaldığı düşünülen kurumlara yer verilmemiştir. Amerikalı koloniler kralla mücadele ettiği için

¹<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ilham-aliyevin-esini-yardimcisi-olarak-atamasina-akpden-ilk-yorum-682870> (E.T. 21.04.2025).

kralı da işlevsiz görmüş ve irsî yolla başa geçen kral yerine halk tarafından iki dereceli seçimle göreve gelen başkanlık kurumunu oluşturmuşlardır. Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkan ve diğer ülkelere yayılan başkanlık sistemi şüphesiz ki dünyada en uzun ve kesintisiz şekilde Amerika Birleşik Devletleri’nde işlemektedir. Bu durumun oluşması sadece anayasal metne dayandırılmaz. Amerika Birleşik Devletleri’nde seçim sistemi, siyasi parti ilişkileri, yönetilen kesimin siyasal kültürü, Federal Yüksek Mahkeme ve teamüller de başkanlık sistemine işlevsellik kazandırmaktadır. Başkanlık sisteminin veya türevlerinin uygulandığı diğer ülkelerde önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan da bu ülkelerdendir. Bu sebeplerle üç ülkenin hükûmet sistemleri değerlendirilirken Amerikan başkanlık sisteminin de özelliklerinin göz önüne alınması gerekir. Bu gereklilik, çalışmamızda başkanlık sisteminin Amerika Birleşik Devletleri’ndeki uygulamasının da genel hatlarıyla tartışılması sonucunu doğurmuştur.

Çalışmanın “Başkanlık Sistemi” başlığını taşıyan birinci bölümünde öncelikle kuvvetler ayrılığı teorisi, hükûmet sistemleri, hükûmet sistemlerinin doktrinsel tasnifleri, başkanlık sisteminin hükûmet sistemleri içerisindeki konumu, başkanlık sisteminin tarih sahnesine çıkışı, temel özellikleri, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki uygulaması, başkanlık sisteminin olumlu ve olumsuz yönleri tartışılmış ve değerlendirilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki uygulamanın incelemesi Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan siyasal sistemlerindeki benzerliklerin ve farklılıkların incelenmesi açısından önem arz etmektedir.

“Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi” başlıklı ikinci bölümde öncelikle tarihsel süreçte Türkiye’de uygulanan hükûmet sistemlerinin incelemesi yapılmış ve Türkiye’de parlamenter sistem geleneğinden cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemine geçiş sürecinden bahsedilmiş ve 1982 Anayasası’nda yasama ve yürütme erklerinin çalışma esaslarına ve işleyiş biçimine yer verilmiştir. Yasama ve yürütme ilişkileri dikkate alınarak cumhurbaşkanlığı hükûmet sisteminin hükûmet sistemleri içerisindeki konumuna değinilmiştir.

“Azerbaycan’da Başkanlık Sistemi” başlıklı üçüncü bölümde ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) bünyesinde yetmiş yıllık totaliter deneyiminden sonra bağımsızlığını kazanan Azerbaycan’ın Azerbaycan Cumhuriyeti öncesindeki

siyasal rejimine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilanı ile Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasal Kanunu'nu ve nihayetinde 1995 tarihli Azerbaycan Anayasası'nın kabul edilmesi ve değişiklikler yapılması süreçlerine ait veriler paylaşılmıştır. Azerbaycan Anayasası'na hâkim olan ilkelerle birlikte hükûmet sisteminin nasıl oluşturulduğu, devlet başkanının Anayasadaki öncelikli konumu teferruatlı olarak tartışılmış, yasama ve yürütme erklerinin birbirleriyle ilişkisi irdelenmiştir. Tüm bu açıklamalar sonucunda Azerbaycan'daki siyasal sistemin hükûmet sistemleri içerisindeki konumu tartışılmıştır.

“Kazakistan Hükûmet Sistemi” başlıklı dördüncü bölümde Kazakistan'a ilişkin genel bilgilere yer verilmiş, bağımsızlık süreci ve sonrasında kabul edilen anayasalar ile yapılan anayasa değişiklikleri ve siyasal sistemin belirleyici unsurları tespit edilmiş, yasama ve yürütme erklerinin yapısı ve birbirleri ile olan ilişkileri de göz önünde bulundurularak Kazakistan hükûmet sisteminin niteliği ele alınmıştır.

“Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan Hükûmet Sistemleri Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme” başlıklı beşinci bölümde çalışmanın konusunu oluşturan üç ülkenin mukayesesi yapılmıştır. Bu mukayese yapılırken başkanlık sisteminin dünyadaki uygulamalarına yeri geldikçe değinilmiş, başkanlık sisteminin asli ve tali unsurları ile diğer hususlar bakımından incelemelerde bulunulmuştur.

Çalışmanın “Sonuç” kısmında tez çalışmasına konu olan üç ülkenin hükûmet sistemlerine ilişkin tespitlere yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAŞKANLIK SİSTEMİ

1.1. Kuvvetler (Erkler) Ayrılığı Bağlamında Genel Olarak Hükûmet Sistemleri

Çalışmanın bu başlığı altında öncelikle kuvvetler ayrılığı teorisi ele alınıp hükûmet sistemlerine ilişkin teorik bir zemin oluşturulacaktır. Akabinde bu teoriden hareketle, kuvvetler ayrılığına dayanan hükûmet sistemlerine ilişkin tasnifler ile başkanlık sisteminin kuvvetler ayrılığı sistemlerindeki konumu, ortaya çıkış süreci, temel özellikleri ve ABD başkanlık sistemi uygulaması genel hatlarıyla incelenecektir.

1.2. Kuvvetler Ayrılığı Teorisi

Çağdaş demokrasilerde, siyasal iktidarın despotizme dönüşmesini önlemek amacıyla sınırlandırılması ve bireylerin temel hak ve hürriyetlerinin korunması için devlet iktidarının birbirinden ayrı ve bağımsız üç organ olan yasama, yürütme ve yargı organlarına verilmesi düşüncesine dayanan kuvvetler ayrılığı teorisi hâkimdir.²

Kuvvetler ayrılığı anlayışı tarihsel süreçte ilk kez Aristo tarafından ortaya atılmasına karşın;³ modern çağlarda bu ilkeyi ortaya atan ilk isim John Locke olmuştur.⁴ Locke, “Yönetim Üzerine İkinci İnceleme” adlı eserinin XII. bölümünde üç erkten bahsetmektedir. Bu erkler yasama iktidarı, yürütme iktidarı ve federatif iktidardır.⁵

² Ayhan Döner, *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)* (Erzincan: Doğu Ciltevi Yayınevi, 2022), 172; Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları* (Bursa: Ekin Yayın Dağıtım, 2021), 217-218; Ömer Anayurt, *Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar)* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018), 341-344.

³ Hüseyin Nail Kubalı, *Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler* (İstanbul, Kutulmuş Matbaası, 1971), 362.

⁴ Döner, *Anayasa* 173; Kemal Gözler, *Anayasa Hukukuna Giriş*, (Bursa: Ekin, 2018), 74.

⁵ John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı, (Ankara, Ebabel, 2012), 95-97.

Locke, kanun çıkarma yetkisinin kısa süreli olmasından bahisle bu yetkiyi kullananların her zaman toplanmalarına gerek duyulmadığını iddia etmektedir. Ayrıca kanun yapan bu erkin yürütmeyi ele geçirme riskinden ve kanun koyucuların yürütme erkini ele geçirmesi halinde kendilerini kanunun uygulanmasından muaf tutabileceklerinden ve kanunu kendi çıkarları doğrultusunda yürüteceklerinden bahseder. Yasama iktidarının kısa süreli olmasına değinen Locke, yürütme iktidarının, kanunların yürütülmesi için aralıksız ve sürekli olarak var olması gerektiğini vurgular. Locke’a göre bir diğer iktidar olan federatif iktidar ise savaş ve barış ilanı, birlikler ve ittifaklar kurma iktidarındır.⁶ Locke federatif iktidarın ve yürütme iktidarının ayrı ellerde toplanmasının zor olacağını ortaya koyarak tek elde birleştirir. Yasama iktidarını diğer iki iktidardan üstün görmekle birlikte yasama iktidarı, “*Güvene Dayanan Üstün İktidar*”dır ve amaca aykırı hareket etmesi halinde bu iktidarın topluluk tarafından elinden alınabileceğinden söz eder.⁷ Kısacası Locke erklerin sınırlı olduğundan bahseder ve yasama erkini bir organa, yürütme erkini ve federatif erki başka organlara verir.

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin asıl kurucusu olarak kabul edilen Montesquieu ise; “*Her devlette üç tür güç mevcuttur: yasama gücü, milletlerarası hukuka bağlı işlere bakan yürütme gücü ile medeni hukuka bağlı işlere bakan yürütme gücü.*”⁸ demek suretiyle devlet iktidarını yasama, yürütme ve yargı iktidarı olarak üçe ayırır. Yazara göre, yasama gücünün, kanun yapma, değiştirme ve lağvetme yetkisi vardır. Yürütme gücü ise savaş ve barış ilanı, elçi gönderme, kabul etme ve iç güvenlik ile istilaları önlemekle yetkilidir. Yargı gücü ise suçluları cezalandırmakta ve şahıslar arasındaki uyuşmazlıkları çözmektedir.⁹ Yazara göre yasama gücünün yürütme ile birleşmesi halinde özgürlük yoktur. Yargı gücünün de yasama ve yürütmeden ayrılmaması halinde özgürlük yoktur.¹⁰

⁶ Locke, *Yönetim*, 95-97.

⁷ Locke, *Yönetim*, 98.

⁸ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, çev. Berna Günen, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 198; Metindeki “*medeni hukuka bağlı işlere bakan yürütme gücü*” ifadesinden yargı gücünün kastedildiğini anlamak gerekmektedir.

⁹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu*, 198-199.

¹⁰ Montesquieu, *Kanunların Ruhu*, 199.

1.3. Genel olarak Kuvvetler Ayrılığı Sistemlerine İlişkin Tasnifler ve Başkanlık Sisteminin Bu Tasniflerdeki Yeri

Yasama ve yürütme kuvvetlerinin iş birliği veya ilişkisine göre sınıflandırılan hükûmet sistemleri tarih boyunca birçok kez tasnif edilmiştir. Klasik tasnife göre kural olarak yargının her sistemde diğer iki erkten ayrı olduğu veya ayrılması gerektiği varsayımına dayanılarak yargı yetkisi dikkate alınmaz ve hükûmet sistemleri, yasama ve yürütmenin ayrı organlara verildiği kuvvetler ayrılığı sistemleri ile yasama ve yürütmenin tek organda toplandığı kuvvetler birliği sistemleri kapsamında incelenir.¹¹ Kuvvetler ayrılığı sistemleri parlamenter sistem, başkanlık ve yarı başkanlık sistemleridir. Kuvvetler birliği sistemi ise kuvvetlerin yasamada birleştiği meclis hükûmeti sistemi ile kuvvetlerin yürütmede birleştiği mutlak monarşi ve diktatörlüktür.¹²

Parlamenter sistem, İngiltere’de kral ile parlamento arasındaki mücadeleler sonucunda şekillenen ve yasama ve yürütme erklerinin birbirinden ılımlı ve esnek bir şekilde ayrıldığı, yürütme erkinin yasama erkinden kaynaklandığı ancak iki erkin çeşitli alanlarda iç içe geçtiği, yürütmenin yasamaya karşı sorumluluğunun bulunduğu ve buna karşılık yürütmenin de yasama organını feshetme yetkisinin olduğu sistemdir.¹³ Parlamenter sistemde yürütme iki başlıdır ve bir tarafında parlamento içerisinden çıkan, parlamentoya karşı sorumlu olan ve parlamentonun güvenine dayanan bakanlar kurulu

¹¹ Döner, *Anayasa*, 179-180; Gözler *Anayasa*, 223; Serap Yazıcı, *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri Türkiye İçin Bir Değerlendirme* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017), 2; Erdal Fırat, “Türkiye ve Dünyada Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi Türkiye’de Uygulanabilir mi?”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 0/35 (2019): 3-5, https://www.academia.edu/43640698/GOVERNMENT_SYSTEMS_IN_TURKEY_AND_THE_WORLD (E.T. 12.06.2025); Fevzi Demir, *Demokrasilerde Hükümet Sistemleri ve Başkanlık Hükümeti Rejimi* (İzmir, Ege İş Adamları Derneği, 1998), 17, <https://www.egiad.org.tr/wp-content/uploads/arastirma-raporlari/demokrasilerde-hukumet-sistemleri.pdf> (E.T. 12.06.2025).

¹² Çalışmanın asıl konusunu başkanlık sistemi oluşturduğundan kuvvetler birliği sistemlerine ismen yer verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Anayurt, *Anayasa*, 260-434; Döner, *Anayasa*, 179-223; Gözler, *Anayasa*, 217-257; Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku* (Ankara: Yetkin, 2019), 317.

¹³ Çalışmanın konusu başkanlık sistemi olduğundan parlamenter sistem bakımından asli unsur-tali unsur ayrımına gidilmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Anayurt, *Anayasa*, 357-384; Döner, *Anayasa*, 207-222; Gözler, *Anayasa*, 242-257.

bulunurken diğer tarafında siyaseten sorumsuz bir cumhurbaşkanı veya monark bulunmaktadır.¹⁴

Detaylı bir şekilde aşağıda incelenecek olan başkanlık sistemi ise; kuvvetlerin sert ve kesin olarak ayrıldığı, yasama ve yürütmenin birbirinden kaynaklanmadığı, yürütme yetkisinin halk tarafından seçilen başkana ait olduğu ve yasama ve yürütmenin birbirinin varlığına son veremediği fren ve denge (check and balance) sistemidir.¹⁵

Başkanlık sistemi ve parlamenter sistem arasında değerlendirilebilecek yarı başkanlık sisteminde ise; başkanlık sistemine ait bazı unsurlar eklenerek parlamenter sistemden belirli noktalarda sapılmış olmakla birlikte başkanlık sistemine tam olarak girilmemektedir. Yarı başkanlık sisteminde yürütme iki başlı olmakla birlikte cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmekte ve önemli ve güçlü yetkilerle donatılmaktadır.¹⁶ Yürütme organının diğer kanadı olan bakanlar kurulu ise yasama organına karşı sorumludur ve yürütmenin yasama organını fesih yetkisi vardır.¹⁷

¹⁴ Gözler, *Anayasa*, 242-245; Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku* (İstanbul: Beta, 2023), 505; Osman Korkut Kanadoğlu ve Ahmet Mert Duygun, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları* (İstanbul: Onikilevha, 2023), 328-329.

¹⁵ Gözler, *Anayasa*, 231.

¹⁶ Abdurrahman Eren, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine ilaveten yürütmede cumhurbaşkanının ağırlığının hissedilmesinden, cumhurbaşkanının bakanlar kuruluna başkanlık edebilmesinden, gerekli görülmesi halinde fesih yetkisinin kullanılabilmesinden ötürü Fransa’da uygulanan sistemi yarı başkanlık sistemi olarak tanımlanmıştır. Yazara göre halk tarafından seçilen cumhurbaşkanının yürütme yetkisine haiz olmadığı sistemler parlamenter sistemdir. <https://www.kanuniesasi.com/2015/02/04/yeni-anayasa-ve-hukumet-sistemleri/> (E.T. 13.06.2025); Döner’e göre bir sistemin yarı başkanlık sistemi olarak nitelendirilebilmesi için halk tarafından seçilen cumhurbaşkanının siyasette etkin bir şekilde rol oynayabileceği yetkilerle donatılmış olması ve bu yetkileri kullanması gerekmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Döner, *Anayasa*, 222-223; Özbudun’a göre yarı başkanlık sisteminin iki zorunlu unsuru bulunmaktadır: cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi ve fevkalade yetkilerle donatılmış olmasıdır. Yarı başkanlık sisteminin en tipik örneği Fransa olup, halk tarafından seçilen ancak sembolik ve temsili yetkileri bulunan ülkeler yarı başkanlık sistemi örneği değildir. Özbudun, *Türk Anayasa*, 318.

¹⁷ Anayurt, *Anayasa*, 409-420; Gözler, *Anayasa*, 241-242; Duverger ise yarı başkanlık sisteminin unsurlarını şöyle açıklamıştır: Cumhurbaşkanının halk tarafından genel oyla seçilmesi, cumhurbaşkanının fevkalade yetkilere haiz olması, yasama organının güvenine dayanan başbakan ve bakanlar kurulunun varlığı. Maurice Duverger, “A New Political System Model: Semi-Presidential Government”, *European Journal of Political Research*, 8/2 (1980): 166; Sartori ise, devlet başkanının doğrudan veya dolaylı olarak belli bir görev süresi için halk tarafından seçildiği, yürütme yetkisinin devlet başkanı ile başbakan arasında paylaşıldığı, parlamentodan bağımsız olan başkanın tek başına veya doğrudan doğruya hükümet etme yetkisinin olmadığı, bu sebeple iradesini hükümet kanalıyla açıkladığı, başbakan ve kabinesinin parlamentoya karşı sorumlu ancak başkandan bağımsız olduğu, ikili otorite yapısının bulunduğu sistemleri yarı başkanlık olarak nitelendirmektedir. Sartori, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, 173-174; Lytvyn ise doğrudan veya dolaylı olarak halk tarafından seçilen başkan ile yasama organına karşı kolektif ve bireysel sorumluluğu bulunan sistemleri yarı başkanlık sistemi olarak tanımlamakta ve bakanlar kurulunun kolektif ve bireysel olarak başkana karşı sorumlu olabileceğini ileri sürmektedir.

Dünyada uygulanan sistemlerin çeşitli unsurlarını barındırmakla birlikte klasik sınıflandırılmaya sokulamayacak hükûmet sistemleri ortaya çıkmıştır. S. Shugart kuvvetler ayrılığı sistemlerinde beşli ayrıma gitmiştir: Saf başkanlık sistemi, saf parlamenter sistem, başbakan-başkanlık sistemi, başkan-parlamenter sistem ve başkanlı parlamenter sistem.¹⁸ Shugart'a göre saf başkanlık sisteminde yürütme organı halk tarafından belirli bir süre için seçilen başkan ve onun sekreterlerinden oluşmaktadır. Başkanın *impeachment* dışında görevden alınması mümkün değildir. Saf parlamenter sistem ise yürütmenin iki kanatlı olduğu, hükûmetin yasama organının çoğunluğunun güvenine sahip olduğu sürece görevde kaldığı ve cumhurbaşkanının sembolik yetkilere sahip olduğu sistemdir. Başbakan-başkanlık sistemi ise halk tarafından seçilen ve meclisi feshetme, kararname çıkarma yetkisine sahip bir cumhurbaşkanı ile yasama organına karşı sorumlu bir başbakan ve bakanlar kurulunun bulunduğu sistemdir. Başkan-parlamenter sistemde yürütme organı halk tarafından seçilen bir cumhurbaşkanı ile hem cumhurbaşkanına hem de parlamentoya karşı sorumlu olan başbakan ve bakanlar kurulundan oluşmaktadır. Başkan-parlamenter sistemde hem başkanın hükûmeti azletmesi hem de meclisin güvensizlik oyuyla hükûmeti düşürmesi mümkündür.¹⁹ Başkanlı parlamenter sistemde ise cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmekle birlikte yetkileri parlamenter sistemdeki cumhurbaşkanı gibi oldukça

Vitaly S. Lytvyn, "Republicanism With The Position Of Superpresident: Differentiation Of Presidential And Semi-Presidential Systems Of Government With Superpresidents", *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 15/2 (2015): 291. Elgie ise; doğrudan veya doğrudan benzeri olarak halk tarafından seçilen cumhurbaşkanının yanında parlamentoya karşı sorumlu başbakan ve kabinenin bulunduğu sistemleri yarı başkanlık olarak nitelendirmekte ve yarı başkanlık sistemlerinde cumhurbaşkanının siyaseten güçlü veya zayıf politika sergilemesinin ülkeden ülkeye değişen siyasi argümanlardan kaynaklandığını belirtmektedir. Robert Elgie, "The Politics of Semi-Presidentialism", içinde *Semi-Presidentialism in Europe*, ed. Robert Elgie, (Oxford: Oxford University Press, 1999), 12-14.

¹⁸ Shugart'tan aktaran Levent Gönenç, "Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 47/1 (1998): 205-207. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000635.

¹⁹ Erdal Onar, "Türkiye'nin Başkanlık veya Yarı-Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmeli Midir?", içinde *Başkanlık Sistemi*, ed. Teoman Ergül, (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2005), 76; Shugart/Carey ise başkanın halk tarafından seçildiği, kabinenin başkan tarafından atanıp azledildiği, kabinenin aynı zamanda parlamentoya karşı sorumlu olduğu ve başkanın fesih veya kararname ya da her iki yetkiye birlikte sahip olduğu sistemleri başkan-parlamenter sistem olarak değerlendirmektedir. Shugart ve Carey, *Presidents and Assemblies*, 24-27; Özsoy Boyunsuz, tek başlı yürütme içerisinde başkana karşı sorumlu olan bakanların güvensizlik oyu ile düşürülebilmesine rağmen başkanın düşürülemediği sistemleri başkanlık sisteminin bozulmuş bir türü olarak nitelendirmektedir. Şule Özsoy Boyunsuz, *Dünyada Başkanlık Sistemleri* (Ankara: İmge, 2017), 152.

sınırlıdır ve yürütme fonksiyonunun büyük bir kısmını sadece parlamentoya karşı sorumlu olan bakanlar kurulu gerçekleştirmektedir.²⁰

Fish ise “The Pitfalls of Russian Superpresidentialism” başlıklı makalesinde süper başkanlık sisteminden bahsetmektedir. Yazara göre 1993 Rusya Federasyonu Anayasası’nın yürürlüğe girmesiyle süper başkanlık sistemi ortaya çıkmıştır.²¹ Yazar, başkanın olağanüstü yetkilerle donatılmasına karşılık parlamentonun oldukça zayıf bir izlenim bıraktığı sistemi, süper başkanlık sistemi olarak tanımlamıştır. Yazar, süper başkanlık sisteminin özelliklerini, başkanın kararname çıkarma yetkisini kullanarak yasama kudretine sahip olması, hükûmetin oluşmasına karar vermesi ve hükûmeti yasama denetiminden koruma yetkisinin bulunması olarak saymaktadır.²²

Anayurt’a göre dünyadaki devletlerin sayısı kadar hükûmet sisteminden bahsetmek mümkündür.²³ Yazar kuvvetler ayrılığı sistemlerini parlamenter sistemler, başkanlık sistemi ve karma/melez sistemler olarak üçe ayırmaktadır. Karma sistemler kapsamında parlamento ağırlıklı karma sistem olarak meclis hükûmeti sistemini; başkan ağırlıklı karma sistemler olarak yarı başkanlık sistemi ile başkancı sistemleri incelemektedir.²⁴ Konumuzla alakalı olarak başkancı sistemlerden bahsedilmesinde yarar görülmektedir.

Anayurt, ABD’de uygulanan başkanlık sisteminin entegre edilmeye çalışıldığı ülkelerde bazı yerel unsurların da eklenmesiyle fren ve dengelerin etkisizleştirilmesi sonucu sistemin başkanlık sisteminden uzaklaştığından bahseder. Başkana verilen birtakım yetkilerle başkanın diğer organlar üzerinde hâkim ve baskın bir figür olduğu, başkanın sistemin merkezine oturtulduğu da yazarın görüşleri arasındadır. Yazar, ABD’de uygulanan sistemin yalnızca anayasal hükümlerle açıklanamayacağını, federal yapı, iki parti sistemi, parti ideolojileri, parti disiplinin olmayışı, baskı gruplarının

²⁰ Gönenç, “Azerbaycan”, 207.

²¹ M. Steven Fish, “The Pitfalls of Russian Superpresidentialism”, *Current History*, 0/96 (1997): 326.

²² Fish, “The Pitfalls of Russian Superpresidentialism”, 326; Onar, başkana meclisi feshedebileceği yetkisinin verilmiş olmasının da sistemi süper başkanlık sistemi yapacağını belirtmektedir. Onar, “Türkiye”, 78; Dursun ise devlet başkanına en fazla yetki veren sistemin süper başkanlık veya başkancı parlamenter sistem olduğu görüşündedir. Hasan Dursun, “Süper Başkanlık ya da Başkancı Parlamenter Sistem: Weimar Almanya’sı ile Rusya Federasyonu Örnekleri ve Çıkarılacak Dersler”, *TBB Dergisi*, 0/67 (2006): 236;

²³ Anayurt, *Anayasa*, 357; Benzer Doğrultuda bkz. Ayhan Döner, *Türk Anayasa Hukuku*, (Ankara: Yetkin Yayınları, 2023), 444.

²⁴ Anayurt, *Anayasa*, 357-434.

varlığı ve federal yüksek mahkemenin etkin oluşunun bu sistemi taklit edilemez kıldığını anlatır.²⁵

Yazara göre başkancı sistemler başkanlık sistemini esas almaktadır ancak bazı parlamenter sisteme ait özellikleri de içinde barındırır. Başkancı sistemlerde görülen bu özelliklerin hepsinin bir ülkede bulunmayacağını da belirten yazar; başkana kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilmesi, karşı imza kuralının bulunması, başkana yasama girişiminde bulunma yetkisinin verilmesi, başkanın yasama organını feshi, gensoru kurumuna yer verilmesi, bakanlar kurulu başkanının olması, üst düzey atamalarda yasama organının devre dışı bırakılması ve bakanların yasama organında üyeliklerinin bulunması gibi sapmaların sistemi, saf başkanlık sisteminden uzaklaştırarak başkan ağırlıklı güçler birliği veya işbirliği sistemine dönüştürdüğü kanaatinde dir.²⁶

Buran ise siyasal sistemleri egemenliğin halka ait olduğu ve egemenliğin halka ait olmadığı sistemler olarak ikili tasnife sokar ve egemenliğin halka ait olduğu sistemleri dörde ayırarak inceler. Egemenliğin halka ait olduğu sistemler; meclis hükûmeti sistemi, parlamenter sistem, başkanlık sistemi ve yarı başkanlık sistemidir. Yazar yarı başkanlık sistemlerini cumhurbaşkanının sınırlı yetkilere sahip olduğu yarı başkanlık sistemi, cumhurbaşkanının hükûmete yakın yetkili olduğu yarı başkanlık sistemi ve cumhurbaşkanının hükûmetten üstün yetkilere sahip olduğu yarı başkanlık sistemi olarak üç alt başlıkta; başkanlık sistemlerini ise istikrarsız başkanlık sistemi, hükûmetli başkanlık sistemi, ABD tipi başkanlık sistemi ve otoriterleşmiş başkanlık sistemi olarak dört alt başlıkta incelemektedir.²⁷

Konumuzla alakalı olarak üstün yetkilere sahip yarı başkanlık sistemi ve başkanlık sistemlerinin incelenmesi gereklidir. Yazara göre üstün yetkilere sahip (süper yetkili) yarı başkanlık sisteminde cumhurbaşkanının bakanlar kuruluna göre oldukça geniş yetkileri bulunmaktadır. SSCB'nin yıkılmasından sonra kurulan ve içerisinde Azerbaycan'ın ve Kazakistan'ın da olduğu birkaç rejimde uygulanan sistem süper yetkili yarı başkanlık sistemidir. Zira yazar bu sistemlerde başkanın yasama, yürütme ve

²⁵ Anayurt, *Anayasa*, 420-423

²⁶ Anayurt, *Anayasa*, 424-426

²⁷ Hasan Buran, "Siyasal Rejim Sınıflamalarının Yeniden Gözden Geçirilmesi Üzerine", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/1 (2009): 69-97.

yargı alanlarında oldukça geniş yetkilere sahip olduğundan bahseder. Azerbaycan’da cumhurbaşkanının başbakanı meclise önermesi ve üç kez önerisinin reddedilmesi halinde başkanı doğrudan atayabilmesi ve meclisi fesih yetkisinin bulunması yazara göre sistemi süper yetkili yarı başkanlık sistemi yapmaktadır. Yazara göre Azerbaycan’ın ve Kazakistan’ın da içerisinde bulunduğu Türk cumhuriyetlerinde başkanlık sistemi değil süper yetkili yarı başkanlık sistemi uygulanmaktadır. Zira yürütme iki başlıdır, hükûmetin göreve başlaması ve devamında yasama organının onayı gereklidir ve hükûmet cumhurbaşkanıyla birlikte yasama organına karşı sorumludur.²⁸

Buran’a göre istikrarsız başkanlık sistemlerinde sosyo-ekonomik istikrarsızlık, siyasal kutuplaşma ve çok partili bir siyasi yapıdan ötürü güçlü bir başkan bulunmaz. Hükûmetli başkanlık sistemlerinde başkan ile birlikte yürütme alanında yardımcı konumunda başbakan ve bakanlardan oluşan bakanlar kurulu bulunmaktadır. Hükûmet, yarı başkanlık sistemlerinden farklı olarak yasama organına değil başkana karşı sorumludur. Bu sistemde başkanın veto edemeyeceği meclis kararnameleleri bulunmakta ve başkanın yüksek yargı organlarına atama yapma yetkisi ABD’ye göre daha sınırlıdır. Otoriterleşmiş başkanlık sistemlerinde ise disiplinli bir partinin parlamentoda çoğunluğu sağlamasına veya benzer ideolojideki partilerin çoğunlukta olmasına ek olarak başkanın bu partiler ile aynı yönelimde olması ve yüksek yargı organı mensuplarının da bu eğilimdekiler tarafından seçilerek göreve getirilmesi halinde yasama ve yürütmenin gerektiği ölçüde denetlenememesi ve başkanın ABD’dekinden daha geniş yetkilerle donatılması sonucu teoride güçler ayrılığının benimsendiği ancak uygulamada güçlerin birliğine dayanan otoriter bir sistem söz konusudur.²⁹ ABD tipi başkanlık sistemine aşağıda değinileceğinden burada yer verilmemiştir.

Eren ise başbakanlı başkanlık sistemlerinden bahsetmektedir. Yazar, halk tarafından seçilmiş bir başkanın yanında hem başkana hem yasama organına karşı sorumlu başbakan ve bakanlar kurulunun bulunduğu Arjantin gibi ülkelerde sistemin başbakanlı başkanlık sistemi olduğu kanaatindedir.³⁰

²⁸ Buran, “Siyasal Rejim”, 87

²⁹ Buran, “Siyasal Rejim”, 88-91.

³⁰ Abdurrahman Eren, *Anayasa Hukuku Dersleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022), 872-873.

Tunç/Ekinci ise başkanın halk tarafından seçildiği ve başkana fesih yetkisinin verildiği sistemleri, yürütmenin düalist yapıda olduğu başbakanlı başkanlık sistemi, bakanlar kurulunun başkan karşısında ikincil bir konumda olduğu başkancı-parlamentar sistem ve yürütmenin monist yapıda olduğu başkancı sistem olarak üçe ayırır.³¹

Özsoy Boyunsuz ise anayasal yetkiler ve kontrol ve denge araçları açısından başkanlık sistemlerini iki alt başlıkta inceler: Saf başkanlık sistemi ve hiper başkanlık sistemi (başkancı sistem). Yazar, kontrol ve denge mekanizmalarından mahrum olan hiper başkanlık sistemlerinde başkanları sınırlayan kurallar ve kurumların olmadığını, başkanın yürütme organını ve partisi aracılığıyla ve önemli yasama yetkileri sayesinde yasama organını kontrol edebildiğini, yasama ve yürütme organlarının seçimlerinin eş zamanlı veya kısa bir zaman içinde ardı sıra yapıldığını belirtmekte ve hiper başkanlık sisteminin yürütmenin monist olduğu sistemlere has olmadığını, düalist sistemlerde de görülebileceğini vurgulamaktadır.³²

1.3.1. Başkanlık Sistemi

Çalışmanın “Başkanlık Sistemi” alt başlıklı bu kısmında başkanlık sisteminin tarihsel süreçte ortaya çıkışı, temel özellikleri, asli ve tali unsurları ile ABD uygulamasına yer verilmiştir.

1.3.1.1. Başkanlık Sisteminin Tarihsel Gelişimi

Yasama ve yürütme kuvvetlerinin sert ve kesin bir şekilde ayrıldığı başkanlık sistemi,³³ sert kuvvetler ayrılığı olarak da tanımlanmaktadır.³⁴ Bu sistem, ilk örneği olan Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) ortaya çıkmıştır ve 1787 yılından itibaren kesintisiz olarak uygulanmaktadır.³⁵

Amerika Birleşik Devletleri, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde İngiltere ile 13 İngiliz sömürgesi arasındaki bağların gevşemesi ve çıkan uyuşmazlıklar sonucunda bu sömürgelerin İngiltere’ye karşı ayaklanması, 1776 yılında Amerikan Bağımsızlık

³¹ Hasan Tunç ve Ahmet Ekinci, “Devlet Başkanının Halk Tarafından Seçildiği Ülkelerde Yürütmenin Fesih Yetkisi”, *Anayasa Yargısı*, 37/1 (2020): 83-84.

³² Özsoy Boyunsuz, *Dünyada Başkanlık Sistemleri*, 170-177.

³³ Özbudun, *Türk Anayasa*, 317.

³⁴ Yavuz Atar, *Türk Anayasa Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022): 163; Döner, *Anayasa*, 193.

³⁵ Eren, *Anayasa*, 871.

Bildirisi'nin ilanı ve nihayetinde 1787'de Anayasanın kabul edilmesi sonucunda kurulan devlettir.³⁶

Amerika'daki sömürgeler ile İngiltere arasındaki fiili mücadeleler, Boston Çay Partisi hadisesi olarak bilinen 1773 yılında Amerikalıların İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ne ait gemilerdeki çayları denize dökmesi sonucunda patlak vermiştir. İngiltere'de bu olay büyük bir etki yaratmış ve Boston Çay Partisi faillerinin cezalandırılması için 1 Haziran 1774'te Boykotaj Kanunu kabul edilmiştir. Tüm bu yaşanan olaylar üzerine 1774'te tüm sömürgeler Philadelphia'da toplanmış ve Boston Limanı failleri ile hareket edeceklerini bildirmişlerdir.³⁷

1775 yılında sömürgelerde yaşayan halk ile İngiliz silahlı kuvvetleri arasında birtakım çatışmalar yaşanmış ve Philadelphia'da ikinci bir kongre tertip edilmiştir. Bu kongre sonucunda İngiltere'den ayrılma kararı alınarak her sömürge kendi Anayasasını hazırlamıştır. 1776'da Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nin ilan edilmesi sonrasında 1777 tarihli Amerika Konfederasyon Senedi ile birliğin resmi adı Amerika Birleşik Devletleri olmuştur.³⁸

Philadelphia Kongresi 1787 yılında kongre başkanı George Washington önderliğinde toplanmış ve Kongre sonunda konfederasyon sisteminin yetersiz olduğu ikrar edilerek devlet şekli olarak yeni bir siyasi yapılanma olan “federasyon” ve 30 maddeden oluşan ilk yazılı Anayasa kabul edilmiştir.³⁹

Anayasayı hazırlayan sistemin kurucu babalarının amacı tamamen özgün bir yapı ortaya çıkarmak veya o dönem var olan diğer siyasi sistemlerden bütünüyle farklı bir özgün rejim kurmak değildir.⁴⁰ İngiliz siyasi ve anayasal tarihine hâkim olan kurucu babalar, İngiliz monarşisini değiştirerek ülkelerinde uygulamak istemişlerdir.⁴¹

³⁶ Bülent Nuri Esen, *Anayasa Hukuku Genel Esaslar* (Ankara, 1963), 216-220. http://bulentnuriesen.com/kitap/anayasa_hukuku_genel_esaslari.pdf

³⁷ Esen, *Anayasa*, 218

³⁸ Demir, *Başkanlık*, 25, Esen, *Anayasa*, 219-220.

³⁹ Demir, *Başkanlık*, 25; Burhan Kuzu, *Her Yönü ile Başkanlık Sistemi Yeni Sistem Cumhurbaşkanlığı Modelimiz* (İstanbul: BKY-Babıali Kültür Yayıncılığı, 2017), 20.

⁴⁰ Maurice Duverger, *Siyasal Rejimler*, çev. Teoman Tunçdoğan, (İstanbul, Cep Üniversitesi İletişim Yayınları, 1999), 74.

⁴¹ Fatma Nur Özdemir, Işıl Arpacı ve Canan Katılmış, “ABD ve Türkiye'nin Başkanlık Sistemlerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi”, *Turkish Studies - Social Sciences*, 15/8 (2020) 3645; Fendoğlu ise başkanlık sisteminin benimsenmesinin sebebinin kurucu babaların dönemin en güçlü devleti olarak görülen Osmanlı Devleti'nin siyasi sisteminden etkilenmesi olduğu görüşündedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Tahsin

Oluşturulan yeni sistemde İngiliz anayasal sistemine ait tüm kurumlara yer verilmemiştir. İngiltere’de kökleşmiş olan yargı güvencesi, çift meclis, iki dereceli seçim ve dar bölge seçim sistemi gibi kurumlar alınırken;⁴² yönetimde bir kralın bulunması tercih edilmediği için kral yerine halk tarafından seçilen bir başkanın yürütme organını temsil edeceği kuralı kabul edilmiştir.⁴³ Kurucu babalar başta Montesquieu, Locke ve Rousseau olmak üzere XVIII. yüzyıl düşünürlerinin de etkisinde kalarak oluşturdukları Anayasada bireysel hak ve özgürlükleri güvence altına almışlardır. Bilhassa Montesquieu’nun Kanunların Ruhu adlı eserinden oldukça etkilenen kurucu babalar Anayasada kuvvetler ayrılığına yer vermiştir.⁴⁴ İngiltere’deki monarşi ile Amerika’daki kolonilerin çekişmesi sonucunda ortaya çıkan başkanlık sisteminin temel özelliklerine aşağıda yer verilmiştir.

1.3.1.2. Başkanlık Sisteminin Temel Özellikleri

Başkanlık sisteminin kilit taşlarından biri kuvvetler ayrılığı ilkesidir. Sert kuvvetler ayrılığı olarak tanımlanan başkanlık sistemi yasama ve yürütme kuvvetlerinin çatıştığı bir sistem değil aksine belirli ölçüde uzlaşşı ve yakın ilişkinin gölgesinde varlığını sürdüren bir sistemdir.⁴⁵

Fendoğlu, “Parlamentarizm-Başkanlık Sistemi Tartışmaları Üzerine”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7/7 (2003): 8-14.

⁴² Demir, *Başkanlık*, 26; Ersin Kalaycıoğlu, “Başkanlık Rejimi: Türkiye’nin Diktatörlük Tehdiidiyle Sınava”, içinde *Başkanlık Sistemi*, ed. Teoman Ergül, (Ankara: Şen Matbaa, 2005), 13-16.

⁴³ Duverger, *Siyasal Rejimler*, 75.

⁴⁴ Demir, *Başkanlık*, 26.

⁴⁵ Anayurt, *Anayasa*, 384; Linz’e göre halk tarafından belirli bir süreliğine seçilen ve devletin başı olan ve aynı zamanda hükûmetin ve idarenin birleşiminin tamamen kontrol altına alınması gibi geniş anayasal yetkilere sahip olan başkanın *impeachment* dışında görevden alınmadığı ve yasama organının iş birliğine dayanabildiği sistemler başkanlık sistemidir. Juan J. Linz, “The Perils of Presidentialism”, *Journal of Democracy*, 1/1 (1990): 52; Shugart/Carey ise; başkanın halk tarafından seçildiği, başkanın ve parlamentonun görev süresinin sabit olduğu, karşılıklı güvene dayanmadığı, başkanın yürütmeyi belirleyip yönlendirdiği sistemleri başkanlık sistemi olarak tanımlamaktadır. Shugart S. Matthew ve Carey M. John, *Presidents and Assemblies-Constitutional Design and Electoral Dynamics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 18-22; Lijphart başkanlık sistemini, başkanın halk tarafından belirli bir süre için seçildiği ve yasama organının güvensizlik oyuyla görevden uzaklaştıramadığı sistemler olarak tanımlar. Lijphart’tan aktaran Yazıcı, Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri, 22; Sartori başkanlık sisteminin varlığı için üç unsurun bulunması gerektiği görüşündedir. Bunlar: başkanın belirli bir süre için doğrudan veya benzeri şekilde halk tarafından seçilmesi, yürütme organının parlamentonun onayı olmadan göreve gelmesi ve parlamento tarafından düşürülebilmesi ile başkanın yürütmeye başkanlık etmesi ve yürütmeyi yönlendirebilmesidir. Giovanni Sartori, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme*, çev. Ergun Özbudun, (Ankara: Yetkin, 1997), 114-115.

Başkanlık sisteminde organların göreve gelişi açısından (organik ayrılık), organların işlevleri açısından (işlevsel ayrılık) ve organların ilişkileri açısından bir ayrılık söz konusudur. Başkanlık sisteminde yasama ve yürütme organları doğrudan ve ayrı ayrı olmak üzere halk tarafından seçilerek göreve gelmektedir. Buna organik ayrılık denmektedir.⁴⁶ Başkanlık sisteminde yasama ve yürütme organları yalnızca kendi işlevini yerine getirmektedir. Her işlev diğer işlevden bağımsız olarak yürütülmekte, yürütme işlevi bir bütün olarak başkan tarafından; yasama işlevi ise kongre tarafından yerine getirilmektedir. Yasama işlevlerine yürütme organını işgal eden herhangi birinin katılması mümkün değildir, yasama sürecine yürütme organından kimse katılamaz. Bu durum işlevsel ayrılık olarak tanımlanmaktadır.⁴⁷ Başkanlık sisteminde organların birbirinin varlığına ve görevine son verememesi yani kongrenin başkanı güvensizlik oyuyla görevden alamaması ve bununla birlikte başkana da kongreyi fesih yetkisinin verilmemiş olması “ilişkiler açısından ayrılık” kavramının tanımıdır.⁴⁸

Doktrinde başkanlık sisteminin özellikleri belirtilirken farklı tasnifler yapılmakla birlikte⁴⁹ bu çalışmada başkanlık sistemi, asli ve tali özellikler şeklinde tasnif edilerek incelenecektir.⁵⁰

1.3.1.2.1. Başkanlık Sisteminin Asli Özellikleri

ABD’nin kuruluş tarihine dayanan başkanlık sistemi ilk olarak ABD’de uygulamaya sokulmuş, Güney Amerika, Afrika, Post Sovyet ülkeleri ile diğer birçok ülkede de zamanla uygulanmıştır. Bu ülkeler başkanlık sistemini entegre ederken

⁴⁶ Anayurt, *Anayasa*, 387; Teziç, *Anayasa*, 529.

⁴⁷ Döner, *Anayasa*, 194; Adnan Küçük, “AK Parti’nin Başkanlık Sistemi Modelinin ABD’deki Başkanlık Sistemi Modelinden Farklılık Arz Eden Yönleri”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/1 (2016): 29.

⁴⁸ Anayurt, *Anayasa*, 388-391; Kuzu, *Her Yönü ile Başkanlık*, 38; Küçük’e göre başkanın yasamayı fesih yetkisine sahip olması, yasama ve yürütmenin birbirinden bağımsız olma ilkesinden sapma anlamına gelir ve otoriterleşmeye zemin oluşturabilir. Adnan Küçük, *ABD ve Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi ve Uygulamaları* (Ankara: Adalet, 2021), 434.

⁴⁹ Atar, *Anayasa*, 163-164; 386-391; Demir, *Başkanlık*, 23-24; Duverger, *Siyasal Rejimler*, 73-74; Eren, *Anayasa*, 870-877; Hasan Tunç, *Anayasa Hukuku Genel Esaslar (Ders Kitabı)* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2019), 169-175; Juan Linz, “Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri”, içinde *Kritik Kavşak Parlamenter Sistem-Başkanlık Sistemi*, ed. Cem Akaş, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015), 12-15; Kubalı, *Anayasa*, 369-371; Namık Kemal Öztürk, *Anayasa Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021), 301-304; Özbudun, *Türk Anayasa* 165-166; Serap Yazıcı, “Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme”, içinde *Başkanlık Sistemi*, ed. Teoman Ergül, (Ankara: Şen Matbaa, 2005), 126-127.

⁵⁰ Aynı doğrultuda çalışmalar için bkz. Döner, *Anayasa*, 195-199; Gözler, *Anayasa*, 230-234; Sartori, “*Anayasa*”, 113-116, İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)* (İstanbul: Legal Yayıncılık, 2019), 142.

sisteme yerel unsurları da eklediğinden birçok farklı uygulamalar görülmeye başlanmıştır. Doktrinde bazı çalışmalarda başkanlık sisteminin asli ve tali özellikleri bakımından incelemeler yapılmıştır. Bir sistemin başkanlık sistemi olabilmesi için asli özellikleri barındırması gerekir. Zira başkanlık sisteminin asli unsurlarından birinin olmaması durumunda sistemin başkanlık sistemi olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Ezcümle asli unsurlar, başkanlık sisteminin olmazsa olmaz unsurlarıdır.

1.3.1.2.1.1. Yürütme Organı Monist Yapıdadır

Başkanlık sisteminde yürütme organı tek kişiden oluşmakta olup hem hükûmet etme hem de devletin başkanı olmasından dolayı yetkiler başkanın kendisinde toplanmıştır.⁵¹ Başkanlık sisteminde başkan dışında diğer hükûmet görevlileri olmakla birlikte bu kişiler parlamenter sistemdeki bakanlar kurulunu oluşturan bakanlardan farklıdır. Zira bu sistemde bakan olarak adlandırılrsa dahi bu kişiler başkanın sekreterleri konumundadır.⁵² Başkan tarafından atanan ve azledilen bu kişiler başkanın direktifleriyle hareket etmektedir ve başkana karşı sorumlulukları bulunmaktadır.⁵³ Parlamenter sistemde olduğu gibi bakanların yasama organına karşı sorumlulukları bulunmamaktadır.⁵⁴ Başkanlık sisteminde yürütme alanına ilişkin tüm yetkiler başkana aittir ve sekreter ya da bakan adı verilen yürütmeye yardımcı konumdaki kişilerin fikirleri başkan için bağlayıcı değildir.⁵⁵

Başkanlık sisteminde yürütme yetkisi devletin başı olan başkan tarafından kullanılır.⁵⁶ Başkanlık sisteminin ortaya çıktığı devlet olan Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nın 2. maddesine göre “Yürütme yetkisi Amerika Birleşik Devletleri başkanına verilmiştir.”⁵⁷ Brezilya Anayasası'nın 76. maddesinde de benzer bir düzenleme bulunmaktadır: “Yürütme yetkisi bakanların yardımcı olduğu devlet başkanı

⁵¹ Eren, *Anayasa*, 872; Kaboğlu, *Anayasa*, 142; Linz, “Başkanlık Sistemi”, 13.

⁵² Döner, *Anayasa*, 196; Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi (Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı)* (Bursa: Ekin, 2017), 242-243.

⁵³ Öztürk, *Anayasa*, 303.

⁵⁴ Selin Esen, “Başkanlık Rejimi Nedir?”, içinde *Türkiye'nin Anayasa Gündemi*, ed. İbrahim Ö. Kaboğlu (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2018), 110-113.

⁵⁵ Gözler, *Anayasa*, 232; Anayurt, *Anayasa*, 387.

⁵⁶ Batum, Yılmaz ve Köybaşı, *Anayasa Hukuku*, 486-487.

⁵⁷ Amerika Birleşik Devletleri Anayasası, <https://www.archives.gov/founding-docs/constitution-transcript#2>.

tarafından kullanılır.”⁵⁸ Arjantin Anayasası’nın 87. maddesi de “Yürütme yetkisi “Arjantin Ulusu Başkanı” tarafından kullanılır.”⁵⁹ demek suretiyle yürütme yetkisinin başkana ait olduğunu ifade etmektedir. Kolombiya Anayasası’nın 115. maddesi başkanın devletin başı olduğunu şu şekilde vurgulamaktadır: “Devletin başı olan başkan, hükûmet başkanı sıfatıyla en yüksek idari merciidir.”⁶⁰ Meksika Anayasası’nın 80. maddesi de yürütme yetkisini başkana vermektedir: “Yürütme yetkisi “Meksika devlet başkanı”na verilmiştir.”⁶¹ Görüldüğü üzere başkanlık sistemlerinde yürütme organı monist yapıda olup yürütme yetkisi başkan tarafından kullanılmaktadır.

1.3.1.2.1.2. Başkan Halk Tarafından Seçilir

Başkanlık sisteminde yürütme organı, halk tarafından doğrudan veya dolaylı olarak belirli bir süre için seçilen bir başkandan oluşmaktadır.⁶² Belirli bir süre için seçilen başkan, doğrudan halka karşı sorumlu olup bu süre bitmeden başkan görevden alınamaz. Başkan halk tarafından seçildiği ve yürütme yetkisini tek başına kullandığı için yürütme organı yasama organı içerisinden çıkmaz.⁶³ Meksika Anayasası’nın 81. maddesine göre “Başkanlık seçimleri, doğrudan ve seçim kanununda belirlenen şartlara uygun olarak yapılır.” Venezuela Anayasası’nda da paralel bir düzenleme bulunmakta ve anayasanın 228. maddesi “Başkanlık seçimleri, kanun hükümlerine uygun şekilde, doğrudan ve gizli oyla yapılır.”⁶⁴ şeklinde düzenlemeye yer vermektedir. Keza “başkan ... doğrudan oy verme usulüyle seçilir.”⁶⁵ düzenlemesine yer veren Şili Anayasası’nın 26. maddesi ile “Başkan, vatandaşların gizli ve doğrudan oyuyla... seçilir.” düzenlemesi bulunan Kolombiya Anayasası’nın 190. maddesi de benzer düzenlemelere yer vermektedir.

⁵⁸ 1998 Brezilya Federasyonu Anayasası,

https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/constituicao/constituicao.htm. (E.T. 12.11.2024)

⁵⁹ Arjantin Anayasası, https://www.oas.org/dil/esp/constitucion_de_la_nacion_argentina.pdf. (E.T. 12.11.2024)

⁶⁰ Kolombiya Cumhuriyeti Anayasası, <https://www.cijc.org/es/NuestrasConstituciones/COLOMBIA-Constitucion.pdf>. (E.T. 12.11.2024)

⁶¹ Meksika Anayasası, https://www.oas.org/ext/Portals/33/Files/Member-States/Mex_intro_txtfun_eng.pdf. (E.T. 12.11.2024)

⁶² Sartori, *Anayasa*, 113-114; Ali Akdemir ve Gözde Mert, *Liderlik Yönüyle Dünyadaki Başkanlık Sistemleri* (İstanbul: Beta, 2018), 30; J. M. Carey, “Presidential Versus Parliamentary Government.” içinde *Handbook of New Institutional Economics*, ed. C. Menard and M.M. Shirley, (Netherlands: Springer, 2005), 91-92.

⁶³ Tunç, *Anayasa*, 173.

⁶⁴ Venezuela Anayasası, https://www.oas.org/dil/esp/constitucion_venezuela.pdf.

⁶⁵ Şili Anayasası, https://www.oas.org/dil/esp/constitucion_chile.pdf.

Başkanın dolaylı olarak halk tarafından seçilmesine ABD sistemi örnek olarak verilebilir. Bu sistemde birinci seçmenler, başkanı seçecek olan ikinci seçmenleri belirlemektedir. Birinci seçmenler ile ikinci seçmenler arasında emredici vekâlet ilişkisi bulunduğundan başkanlık seçimlerinde ikinci seçmenler, birinci seçmenlere vaat ettikleri başkan adayına oy verirler.⁶⁶

1.3.1.2.1.3. Başkan Yasama Organının Güvenine Dayanmaz

Başkanlık sistemlerinde başkan ve yasama organı belirli bir süreliğine göreve gelmektedir.⁶⁷ Başkan, halk tarafından seçildiği için başkanın siyasi sorumluluğu halka karşıdır, yasama organına karşı siyasi sorumluluğu bulunmamaktadır.⁶⁸ Başkan, yasama organının güvensizlik oyuyla görevden alınamaz.⁶⁹ Başka bir deyişle halk tarafından belirli bir süre için seçilen başkan bu süre bitene kadar görevden alınamaz. Başkanın cezai sorumluluğunun doğal sonucu olarak geliştirilen “suçlama (*impeachment*)” usulü ise başkanın siyasi sorumluluğunun değil cezai sorumluluğunun bir sonucudur. Başkanın suç işlemesi halinde devreye sokulan bu usulün şartları oldukça ağırdır.⁷⁰

1.3.1.2.2. Başkanlık Sisteminin Tali Özellikleri

Yukarıda da değinildiği üzere başkanlık sistemi, ABD’de ortaya çıkan bir sistem olmakla birlikte ABD dışındaki ülkeler bu sistemi entegre ederken yerel unsurları da eklemiş, bunun sonucunda bu sistemlerde sapmalar meydana gelmiş ve başkanlık sisteminin tali özellikleri değişmiştir.⁷¹ Tali özellikler başkanlık sisteminin uygulandığı ülkelerin bazılarında görülmeyebilmektedir. Tali özellikleri taşımayan bu sistemlerin başkanlık sistemi olmadığı sonucuna ulaşılamaz. Tali özellikler aşağıda sıralanmıştır.

⁶⁶ Yazıcı, “Başkanlık sistemleri”, 126; Öztürk, *Anayasa*, 302; Küçük, “Başkanlık Sistemi”, 29.

⁶⁷ Carey, “Presidential Versus”, 91-92.

⁶⁸ Yeşim Çelik, “Başkanlık Sistemlerinde ve Türk Hukukunda Devlet Başkanının Cezai Sorumluluğu” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 59-60.

⁶⁹ Döner, *Anayasa*, 197; Eren, *Anayasa*, 875-876; Öztürk, *Anayasa*, 301; Tunç, *Anayasa*, 173.

⁷⁰ Linz, başkan ve yasama organının sabit süre için seçilmesi ve görev sürelerinin diğer organa göre bağımsız olmasından dolayı başkanlık sisteminin katılığa sebebiyet verdiği kanaatindedir. Linz’dan aktaran Ergun Özbudun, “Başkanlık Sisteminin Olası Tehlikeleri”, içinde *Kritik Kavşak Parlamenter Sistem-Başkanlık Sistemi*, ed. Cem Akış, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015), 64; Anayurt, *Anayasa*, 389.

⁷¹ Sabahattin Nal, “Parlamenter, Başkanlık ve Yarıbaşkanlık Sistemlerinin Ortaya Çıkışı ve Bu Sistemlerin Bazı Ülkeler Tarafından Tercih Edilme Nedenleri”, içinde *Dört Kıtada Başkanlık Sistemi (Ülke Örnekleriyle Hukukun Üstünlüğü, İnsan Hakları ve Demokrasi)*, ed. İlyas Doğan, Serdar Ünver, (Ankara: Astana, 2017), 81.

1.3.1.2.2.1. Başkan, Yasama Organını Feshedemez

Başkanlık sistemlerinde başkanın yasama organına karşı siyasi sorumluluğu olmadığı için güvensizlik oyuyla düşürülememesine karşılık başkan da yasama organının varlığına son verememelidir.⁷² Yukarıda belirtildiği gibi başkana fesih yetkisinin verilmesi doğrudan sistemi başkanlık sistemi olmaktan çıkarmaz.⁷³

Başkanlık sisteminin saf halinde başkan ve yasama organı belirli bir süre için göreve gelmekte ve süre bitmeden birbirlerinin hukuki varlığına son verememektedir. Ancak başkanlık sisteminin uygulandığı bazı ülkelerde başkana yasama organının varlığına son verme yetkisi verilmiştir. Bazı ülkelerde ise başkanın yasama organını feshetmesi halinde başkanlık seçimleri de yenilenmektedir. Ekvador Anayasası'nın 148. maddesine göre yasama organının anayasada kendisine tanınan yetkiler dışındaki yetkileri gasp etmesi, kalkınma planının sürekli ve haksız olarak engellenmesi ve ciddi bir siyasi kriz çıkması halinde başkan yasama organını feshedebilir. Bu durumda başkanlık seçimleri ve yasama organı seçimlerinin birlikte yapılacağını Ulusal Seçim Komitesi ilan eder.⁷⁴

1.3.1.2.2.2. Aynı Kişinin Hem Yasama Organında Hem Yürütme Organında Görev Almamalıdır.

Kuvvetlerin kesin ve sert ayrılığının bir sonucu olarak başkanlık sisteminde bir kişinin aynı anda hem yasama organında temsilci hem de başkan veya sekreter veya idari anlamda görevli olması mümkün değildir.⁷⁵ Başkan seçilen kişinin aynı zamanda yasama organı üyesi olması halinde yasama üyeliğinden istifa etmesi gerekir. Sekreterlerin yasama organı üyesi olmaması da gerekmeyle birlikte başkanın bir yasama

⁷² Kuzu, *Her Yönü ile Başkanlık*, 21.

⁷³ Döner, *Anayasa*, 199; Gözler, *Anayasa*, 233-234; Tunç, *Anayasa*, 175; Atar, *Anayasa*, 163; Sartori, başkanlık sisteminin üç asli unsurunu içeren sistemlerde, başkana yasama organını fesih yetkisinin verilmiş olmasını göz önüne alıp sadece bu unsur üzerinden sistemin başkanlık sistemi olmaktan çıkmayacağını düşünmektedir. Sartori, *Anayasa*, 118.

⁷⁴ Ekvador Anayasası, https://www.oas.org/juridico/pdfs/mesicic4_ecu_const.pdf (E.T. 15.11.2024).

⁷⁵ Atar, *Anayasa*, 152; Gözler, *Anayasa*, 234; Serap Yazıcı, “Dönüm Noktasındaki Türkiye: Başkanlık mı, Parlamenterizm mi”, içinde *Kritik Kavşak Parlamenter Sistem-Başkanlık Sistemi*, ed. Cem Akış, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015), 92; Tunç, *Anayasa*, 171; Fendoğlu “Parlamenterizm-Başkanlık Sistemi”, 10.

organı üyesini sekreter olarak seçmesi halinde ilgili kişinin üyelikten ayrılması gerekmektedir.⁷⁶

1.3.1.2.2.3. Başkan ve Yönetimi Yasama Organının Çalışmasına Katılamaz

Kuvvetlerin sert ayrılığının doğal sonucu olarak organların görevlerinde bağımsızlık söz konusudur. Bu bağımsızlık gereği başkan ve yönetimi yasama organının çalışmalarına katılamaz, yasama çalışmalarının hiçbir aşamasında bulunamaz, çalışmalara müdahale edemez ve kanun teklif edemez ve hatta ABD’de her yılın ocak ayında başkanın parlamentoya mesaj vermesi dışında başkan parlamento içerisinde dahi bulunamaz.⁷⁷

Bu çalışmada çalışmanın konusu olan üç Türk cumhuriyetinin hükûmet sistemi, başkanlık sistemi ekseninde incelendiğinden başkanlık sisteminin ortaya çıktığı ve en kesintisiz şekilde uygulanan örneği olan ABD başkanlık sistemi ana hatlarıyla aşağıda incelenmiştir.

1.3.1.3. En Uzun Süre ve Kesintisiz Uygulanma Örneği Bağlamında ABD Başkanlık Sistemi

Başkanlık sistemi, ABD’de anayasanın yürürlüğe girmesinden itibaren kesintisiz olarak uygulanmıştır ve halihazırda en uzun süredir başkanlık hükûmet sistemini kullanan ülke ABD’dir. Çalışmanın bu bölümünde dünyada ilk olarak kökeni ABD tarihine dayanan başkanlık sisteminin ABD örneği genel hatlarıyla işlenecektir. Bu sayede çalışma konusu olan ülkelerin hükûmet sisteminin daha sağlıklı bir biçimde anlaşılmasına ışık tutulacaktır.

1.3.1.3.1. ABD’de Yasama Organı: Kongre

ABD Anayasası’na (ABD. AY. m.1 b. 1) göre yasama yetkisi Temsilciler Meclisi ve Senato’dan oluşan Kongre’ye aittir.⁷⁸ Kongre üyeleri tek turlu genel seçimle göreve başlamaktadır.⁷⁹ Yasama organının çift meclisli bir yapıya sahip olması başkanlık

⁷⁶ Kubalı, *Anayasa*, 369; Öztürk *Anayasa*, 304.

⁷⁷ Anayurt, *Anayasa*, 388; Tunç, *Anayasa*, 171.

⁷⁸ Alexis de Tocqueville, *Amerika’da Demokrasi I* (Ankara: Doğubatu, 2018), 191.

⁷⁹ Hayri Keser, “Türkiye ve Başkanlık Sistemi”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2/1 (2011): 38.

sisteminde aranan asli unsurlardan değildir.⁸⁰ Temsilciler Meclisi, eyaletlerin nüfusuna göre belirlenen 435 temsilciden oluşmaktadır. Temsilciler Meclisi seçimleri iki yılda bir yapılır. Temsilciler Meclisi'nde her federe devletin en az bir temsilcisi bulunmak zorundadır.⁸¹ Senato ise; her federe devletin eşit temsili ilkesinin benimsenmesi sebebiyle her federe devletin iki temsilcisi olacak şekilde toplam yüz senatörden oluşur. Senatörler altı yıllığına seçilmekle birlikte her iki yılda bir senatonun üçte biri yenilenmektedir.⁸² İki mecliste farklı şekilde temsilin benimsenmesinin sebebi Philadelphia Kongresi'nde federalistler ve anti federalistlerin uzlaşmasıdır. Zira federalistler nüfusa oranlı temsili savunurken anti federalistler eşit temsili savunmuşlardır ve ortaya böyle bir sistem çıkmıştır.⁸³

Yasama yetkisinin kullanılması Senato ve Temsilciler Meclisi arasında genel olarak paylaştırılmakla birlikte uluslararası antlaşmaların onaylanması ve üst düzey kamu görevlilerinin atamalarının onaylanması, bütçenin kabul edilmesi gibi yetkiler Senato'ya verilmiştir.⁸⁴ Senato'ya ABD başkan yardımcısı başkanlık etmekle birlikte başkan yardımcısının kural olarak oy hakkı bulunmamaktadır ancak eşitlik halinde oy kullanabilmesi söz konusudur.⁸⁵ Başkana karşı *impeachment* yargılamasının yapılması halinde Federal Yüksek Mahkeme Başkanı Senato'ya başkanlık etmektedir.⁸⁶

Kanun teklifi her iki meclisten biri tarafından başlatılabilir.⁸⁷ Gelir arttırıcı bütün kanun teklifleri ise Temsilciler Meclisi tarafından hazırlanacak olup Senato tarafından değişiklik önerilebilir veya aynen kabul edilebilir (ABD. AY. m.1 b.7).

ABD'de Senato'nun üçte biri her iki yılda bir değişmekte, Temsilciler Meclisi seçimleri ise her iki yılda bir yapılmaktadır. Ayrıca Kongre seçimleri başkanlık seçimleriyle birlikte yapılmamaktadır. Bu durum bilinçli bir tercihin tezahürüdür. Zira bu düzenlemeler ile amaçlanan husus; başkanın farklı eğilimdeki Kongre ile çalışarak

⁸⁰ Tunç, *Anayasa*, 171

⁸¹ Demir, *Başkanlık*, 33; Esen, *Anayasa*, 236; Tunç, *Anayasa*, 170-171.

⁸² Anayurt, *Anayasa*, 396-397.

⁸³ Duverger, *Siyasal Rejimler*, 76.

⁸⁴ Gözler, *Anayasa*, 235; Duverger, *Siyasal Rejimler*, 76.

⁸⁵ Esen, *Anayasa*, 237; Demir, *Başkanlık*, 33.

⁸⁶ Demir, *Başkanlık*, 33.

⁸⁷ Demir, *Başkanlık*, 34.

kuvvetlerin birbirini dengelemesi, aralarındaki fren ve denge sisteminin korunmasıdır.⁸⁸ Başkanlık seçimleri ve parlamento seçimlerinin aynı tarihte yapılması halinde fren ve denge sistemi işlevselliğini kaybedecektir.

1.3.1.3.2. ABD’de Yürütme Organı

Çalışmanın bu bölümünde ABD’de yürütme organı olan başkanın seçilmesi, cezai ve hukuki sorumluluğu, yetkileri ve Kongre ile başkan arasındaki etkileşim araçlarına yer verilecektir.

1.3.1.3.2.1. Başkanın Seçimi

ABD’de yürütme yetkisi başkana aittir ve başkan genel oyla ve iki dereceli bir seçimle dört yıllığına seçilmektedir (ABD AY. m. 2 b. 1). Bir kişi en fazla iki dönem başkanlık yapabilmektedir (ABD. AY. XXII. Değişiklik m. 1).⁸⁹ Seçimin ilk aşamasında ikinci seçmenlerin belirlenmesine ilişkin oylama yapılmaktadır. İkinci seçmenlerin seçtikleri partinin adayına oy vermesi gelenek haline geldiğinden ikinci seçmenlerin hangi partiden oldukları belli olduğu zaman hangi adayın seçimi kazanacağı da hemen hemen belli olmaktadır.⁹⁰

Anayasanın ilk halinde bir kişinin başkan olarak seçilebilmesi için dönem sınırlandırılması getirilmemiştir. İlk başkan G. Washington iki kez başkanlık yaptıktan sonra üçüncü kez seçilmeyi reddeder ve bu durum bir teamül olarak ABD sistemine işler. Ancak Franklin Roosevelt’in dördüncü kez seçilmesi sonucunda 1951 yılında XXII. Anayasa Değişikliği ile bir kişinin art arda iki defadan fazla seçilebilmesinin önü kapatılmıştır.⁹¹

1.3.1.3.2.2. Başkanın Siyasi ve Cezai Sorumluluğu

Başkanlık sisteminde başkanın siyasi sorumluluğunun kendisini seçen halka karşı olduğu hususundan yukarıda bahsedilmişti. ABD’de başkanın iki defadan fazla seçilmesinin önü kapalı olduğundan başkanın ikinci kez seçildiği dönemde siyasi

⁸⁸ Hasan Tunç, “Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku Açısından Yasama ve Yürütme Organlarının Oluşumu ve Yetkileri Kapsamında Başkanlık Sistemi ve Türkiye”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14/2 (2019): 558-560.

⁸⁹ Hasan Tahsin Fendoğlu, “Başkanlık Sistemi”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3/1 (2012): 42.

⁹⁰ Anayurt, *Anayasa*, 397.

⁹¹ Demir, *Başkanlık*, 29; Küçük, “Başkanlık Sistemi”, 32.

sorumluluğu olmayacağı zira seçilemediği için halka karşı hesap veremeyeceği eleştirileri yapılmaktadır. Ancak başkanın bir siyasi parti tarafından aday gösterilmesi ve sorumsuzca politikalarının sonraki seçimlerde partinin adayının seçilebilmesini engelleyebileceği de ihtimal dahilindedir.

ABD başkanlık sisteminde başkanın cezai sorumluluğu bulunmaktadır. Başkanın vatana ihanet, rüşvet, görevi kötüye kullanma ve diğer ağır suçlarla suçlanması ve bu suçlardan mahkûm olması halinde görevlerinden alınması mümkündür (ABD. AY. m. 2 b. 4).⁹² *Impeachment* olarak adlandırılan suçlama usulünde suçlama yetkisi Temsilciler Meclisi'ne, yargılama yetkisi ise Senato'ya verilmiştir (ABD AY m. 1 b. 2-3). Sürecin başlaması için Temsilciler meclisinin salt çoğunluğu ile başkanın suçlanması gerekir.⁹³ Yüksek Mahkeme Başkanının başkanlık ettiği Senato tarafından yargılama yapılır ve üye tam sayısının üçte iki çoğunluğunun başkanı suçlu bulması halinde başkanlık görevi sona erer. Tarihsel süreçte dört başkan *impeachment* usulünün işletilmesiyle muhatap olmuştur. 1868 yılında Başkan Johnson Senato'daki yargılamada 1 oy ile mahkûm olmaktan kurtulmuş, Nixon, Temsilciler Meclisi tarafından suçlandırılınca 1974'te başkanlıktan çekilmiş,⁹⁴ Clinton ise Senato'da üçte ikilik çoğunluk sağlanamadığı için suçlamadan kurtulmuş ve görevine devam etmiştir.⁹⁵ Mevcut ABD başkanı Donald Trump ise iki kez *impeachment* ile karşı karşıya kalmış, her iki soruşturmada da Senato'da üçte iki çoğunluk sağlanamadığından Trump suçlamadan kurtulmuştur.⁹⁶

1.3.1.3.2.3. Başkanın Kararname Çıkarma Yetkisi

ABD Anayasası başkana açıkça kararname çıkarma yetkisi vermemekle birlikte uygulamada Anayasanın 2. maddesindeki “*Yürütme yetkisi, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'na verilecektir.*” hükmüne istinaden başkanın yürütme emirleri adı altında

⁹² Linz, “Başkanlık Sistemi”, 13; Eren, *Anayasa*, 875-876.

⁹³ Döner, *Anayasa*, 202.

⁹⁴ Başkan Nixon'un yardımcısı Spiro Agnew'in ölmesi üzerine Nixon, Senato ile Temsilciler Meclisi'nin onayıyla başkan yardımcısı olarak Gerald Ford'u atamış ve Nixon'un istifası sonucunda Başkan Yardımcısı Gerald Ford seçilmeden başkanlık makamına getirilmiştir. Abdulkadir Yıldız, “Amerika Birleşik Devletleri'nde Başkan Yardımcısı ve Türkiye'de Cumhurbaşkanı Yardımcısının Karşılaştırılması”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13/1 (2018): 517.

⁹⁵ Tunç, *Anayasa*, 175; Öztürk, *Anayasa*, 307.

⁹⁶ https://www-statista-com.translate.goog/statistics/1085077/impeachment-vote-us-senate-clinton-johnson/?_sso_cookie_checker=failed&_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=tc (E.T. 12.06.2025).

kararname çıkardığı görülmektedir.⁹⁷ Kongrenin çıkardığı bazı kanunlarda teknik, idari, ekonomik vb. konularda başkana düzenleme yapma yetkisi verdiğine de rastlamak mümkündür.⁹⁸ Ayrıca başkanın acil durumlarda ve kongre tatildeyken düzenleme yapma yetkisi de bulunmaktadır.⁹⁹

Başkanın kanunların uygulanmasını sağlama görevinin gereği olarak kararname çıkarma yetkisi olduğu belirtilmekle birlikte başkanın çıkardığı kararname ile mevcut kanunda değişiklik yaptığı, kanuna istinaden düzenleme yaptığı veya kanuna dayanmadan da bu yetkiyi kullandığına rastlanılmaktadır.¹⁰⁰ Başkan tarafından çıkarılan kararnameler Kongre tarafından denetlenmemekte ancak yargısal denetim yapılabilmektedir.¹⁰¹ ABD’de durum böyle olmakla birlikte başkanlık sisteminin uygulandığı bazı ülkelerde başkana anayasada açıkça kararname çıkarma yetkisi verilmiştir.¹⁰² Kararname çıkarma yetkisi verilen bu ülkelerin bazılarında başkanın parlamentoyu devre dışı bıraktığı da görülmektedir.¹⁰³

1.3.1.3.3. Yasama ve Yürütme Arasındaki Etkileşim Araçları

Başkanlık sistemi kuvvetlerin sert ve kesin ayrılığı olarak tanımlansa da bu ayrılık kuvvetlerin çatışmasını değil iş birliği içerisinde ve birbirlerine karşı fren ve denge mekanizmasını işleterek uyumlu çalışmasını amaçlar.¹⁰⁴ Kuvvetlerin tamamen birbirinden bağımsız hareket etmesi halinde kuvvetlerin çatışması ve siyasi krizler ortaya çıkacağından ABD’de birtakım hususlarda yasama ve yürütme organı arasında

⁹⁷ Süheyl Batum, Didem Yılmaz ve Serkan Köybaşı, *Anayasa Hukuku (Temel Kavramlar ve Genel Esaslar)* (İstanbul: Onikilevha, 2021), 491; Muhammed Hardalaç, *Parlamentar Yayı Karşısında Başkanlık Sistemi* (İstanbul: Ark Kitapları, 2016), 38; Carey ise başkanın Anayasa’dan kaynaklanan genel kural koyma (lawmaking) yetkisine sahip olmasını başkanlık sisteminin özellikleri arasında saymaktadır. Carey, “Presidential Versus”, 91-92.

⁹⁸ Küçük, “Başkanlık Sistemi”, 32-33.

⁹⁹ Küçük, “Başkanlık Sistemi”, 33.

¹⁰⁰ Uğur Koç, “ABD ve Türkiye’de Başkanlık Sisteminde Devlet Başkanının Düzenleme Yetkisi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 34/156 (2021): 10-11. <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2021-156-1995>; Hamide Tacir, “Parlamentar Sistem ve Başkanlık Sistemi Karşılaştırması Işığında Türkiye’de Başkanlık Sistemi Tartışmaları”, *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10/1-2 (2011): 43-60. <https://jurix.com.tr/article/3657>; Yasin Aydoğdu, “Yeni Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanlığı İşlemleri”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/1 (2018): 88.

¹⁰¹ Semih Batur Kaya, “Karşılaştırmalı Başkanlık Sistemlerinde Kararname Yetkisi Üzerine Bir Analiz”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24/1 (2022): 176.

¹⁰² Mustafa Erdoğan, “Başkanlık Sistemi, Latin Amerika Tecrübesi ve Türkiye”, *Liberal Perspektif Analiz*, 0/3 (2016): 7.

¹⁰³ Küçük, “Başkanlık Sistemi” 33.

¹⁰⁴ Shugart ve Carey, *Presidents and Assemblies*, 19.

etkileşim araçları ortaya atılmıştır.¹⁰⁵ Bu araçların bir kısmında kongre başkan üzerinde etki oluştururken bir kısmında başkan kongre üzerinde etki oluşturmaktadır. Bu çalışmada etki araçları, kongrenin başkan üzerinde sahip olduğu etki araçları ve başkanın kongre üzerinde sahip olduğu etkileşim araçları olmak üzere iki başlıkta incelenecektir.

1.3.1.3.3.1. Kongrenin Başkan Üzerinde Sahip Olduğu Etkileşim Araçları

ABD’de bakanların ve üst düzey federal memurların, Federal Yüksek Mahkeme hakimlerinin¹⁰⁶ atamaları başkan tarafından yapılmaktadır. Ancak yapılan atamaların Senato tarafından onaylanması gerekir. Başkanın bu atamaları yaparken senato tarafından onaylanması mümkün kişileri seçmesi gerekir.¹⁰⁷ Başkanın Senato’ya sunduğu sekreterlerin reddedilmesi nadir görülen bir durumdur. Başkanın belirlediği kişilerle çalışması Senato tarafından çoğunlukla engellenmemektedir.¹⁰⁸

ABD’de dış politika ve uluslararası antlaşmaları imzalama yetkisi yürütme fonksiyonu kapsamında yer almakta ve başkan tarafından yürütülmektedir. Uluslararası antlaşmaları imzalama yetkisi başkana ait olmakla birlikte Senato’nun üçte ikisi tarafından onaylanmadıkça yürürlüğe girmez.¹⁰⁹

Başkanın yürütme yetkisini ve projelerini yerine getirirken bütçeye ihtiyacı vardır. Demokratik sistemlerde bütçe üzerinde yasama organının büyük bir etkisi söz konusudur ve bütçe kanununun genellikle yürütme organı tarafından hazırlandığı görülmektedir. Bütçenin kabul edilmemesi veya kısılması halinde yürütmenin faaliyetleri sekteye uğramakta ve sistem kilitlenebilmektedir. ABD’de bütçe onayı kongreye bırakılarak başkanın kongre ile iyi geçinmesi amaçlanmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁵ Döner, *Anayasa*, 199-200.

¹⁰⁶ Federal Yüksek Mahkeme hakimleri Senato onayı ile başkan tarafından ve ömür boyu görevde kalacakları şekilde atanmaktadır. Ufuk Yeşil, “Amerika Birleşik Devletleri’nde Başkanlık Sistemi ve Bu Sistemin Türkiye’de Uygulanabilirliği”, *Uluslararası Antalya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4/7 (2016): 22.

¹⁰⁷ Gözler, *Anayasa*, 235; Tunç, *Anayasa*, 171; Öztürk, *Anayasa*, 303.

¹⁰⁸ Fendoğlu, “Başkanlık Sistemi”, 44.

¹⁰⁹ Döner, *Anayasa*, 200-201; Öztürk, *Anayasa*, 306; Tunç, *Anayasa*, 172.

¹¹⁰ Anayurt, *Anayasa*, 406.

Kongre, yürütme faaliyetleriyle ilgili sürekli komiteler vasıtası ile araştırma yapabilmektedir. Meclis araştırması adı verilen bu etkileşim aracı sonucunda başkanın görevden alınması söz konusu değildir.¹¹¹

Meclis soruşturmasına (*impeachment*) yukarıda değinildiğinden bu bölümde yalnızca kongre ile başkan arasında etkileşim aracı olduğu yinelenmiştir.

1.3.1.3.3.2. Başkanın Kongre Üzerinde Sahip Olduğu Etkileşim Araçları

ABD’de Kongre tarafından kabul edilen bir kanunun on gün içerisinde başkan tarafından imzalanıp onaylanması gerekir. Başkanın on gün içerisinde veto yetkisini kullanması halinde kanun Kongre’ye geri gönderilir ve Kongre’nin üye tam sayısının üçte ikisi tarafından kabul edilmedikçe yürürlüğe girmez.¹¹²

ABD’de başkan tarafından on gün içerisinde onaylanmayan kanunlar kendiliğinden yürürlüğe girmektedir. Ancak kendiliğinden yürürlüğe girebilmesi için Kongre’nin tatilde olmaması gerekir.¹¹³ Kongre’nin tatil edilmesine yakın bir süre kaldığında Kongre çalışmalarını hızlandırır ve uzatır. Kongre’nin tatil edilmesine on günden az süre kala başkana gönderilen kanunlar başkan tarafından imzalanmayıp bekletilirse kanun yürürlüğe girmez. Bu duruma “cep vetosu (*pocket veto*)” denilmektedir.¹¹⁴

Başkanlık sisteminde başkanın kanun teklif etme yetkisi bulunmamaktadır. Bununla birlikte ABD’de başkan her yasama döneminin Ocak ayında Temsilciler Meclisi ve Senato’nun ortak oturumuna katılarak birliğin durumu hakkında Kongre’yi bilgilendirmektedir. Başkanın bu bilgilendirmeleri yazılı veya sözlü olabilmekte ve başkan mesajlarda çıkarılmasını istediği kanunları Kongre’ye bildirmektedir.¹¹⁵

Başkan kanunları imzalarken bazı hususlarda görüşlerini de yazılı beyan ile belirtebilmektedir. “İmza beyanı” adı verilen bu prosedür ile başkan, kanun hakkında görüşlerini bildirmekte, kanunun uygulanmasının nasıl anlaşıldığını belirtmekte ve

¹¹¹ Gözler, *Anayasa*, 235.

¹¹² Batum, Yılmaz ve Köybaşı, *Anayasa Hukuku*, 491; Döner, *Anayasa*, 204.

¹¹³ Döner, *Anayasa*, 204.

¹¹⁴ Esen, *Anayasa*, 233; Döner, *Anayasa*, 204.

¹¹⁵ Esen, *Anayasa*, 233-234; Gözler, *Anayasa*, 237; Kaboğlu, *Anayasa*, 143.

anayasal itirazlarını sunmaktadır. İmza beyanı ile başkan hem seçmene hem de idareye kanunun nasıl uygulanması gerektiğiyle ilgili bilgi vermektedir.¹¹⁶

1.3.1.4. Başkanlık Sisteminin Değerlendirilmesi

Başkanlık sisteminin diğer hükûmet sistemleri gibi birtakım olumlu ve olumsuz yönleri bulunmaktadır. Bu başlık altında olumlu ve olumsuz yönler birlikte verilecektir.

Başkanın, belirli bir süreliğine seçildiği, parlamentoya karşı siyasi sorumluluğu olmadığı ve cezai sorumluluğunun işletilmesinin oldukça zor olduğu gerekçeleriyle başkanlık sisteminin istikrar sağladığını ve hükûmet krizlerine neden olmadığını söylemek mümkündür. Ayrıca sistemde yasama ve yürütme organı doğrudan halk tarafından seçildiğinden demokratik bir sistem olduğu da görülmektedir.¹¹⁷

Başkanlık sisteminin parlamenter sisteme göre daha öngörülebilir olduğu da olumlu yönler arasında sayılmaktadır. Zira parlamenter sistemde meclis çoğunluğunun tek parti tarafından sağlanamaması durumunda iki veya daha fazla partinin birlikteliği ile koalisyon hükûmetleri kurulabilmekte ve bu durum seçmen tarafından öngörülememektedir. Ancak başkanlık sisteminde kazananın her şeyi kazanması, kaybedenin ise her şeyi kaybetmesi söz konusudur.¹¹⁸ Bu sebeple başkanlık sisteminde seçmen kimin yürütme organını işgal edeceğini bilmektedir.¹¹⁹

Başkanlık sisteminde bazı olumsuz durumların da ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Başkanlık sisteminde bir tarafta halk tarafından seçilip göreve getirilen yürütme organı olarak başkan, diğer tarafta halk tarafından seçilerek göreve getirilen yasama organı bulunmaktadır. Yasama organı ve başkanın aynı siyasi ideolojide

¹¹⁶ Mehmet Ali Zengin, “ABD Başkanlık Sisteminde Fren ve Denge Mekanizması Üzerine Bir İnceleme”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 0/28 (2016): 21-23.

¹¹⁷ Tunç, *Anayasa*, 176; Buna karşılık Özsoy Boyunsuz tarafından yapılan araştırmada 49 tam demokratik ülkeden yalnızca 6’sının başkanlık sistemiyle yönetildiği görülmektedir. Şule Özsoy Boyunsuz, “Başkanlık Rejimiyle Yönetilen İstikrarlı Demokrasi Sayısı Kaçtır?”, içinde *Türkiye’nin Anayasa Gündemi*, ed. İbrahim Ö. Kaboğlu (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2018), 140-142.

¹¹⁸ Linz, “The Perils of Presidentialism”, 55-57;

¹¹⁹ Turhan ise bu görüşün aksini savunmaktadır. Yazara göre başkanlık sisteminde başkan adayının parti ideolojisiyle ne kadar bağlı olduğu bilinmemekte ve seçim o kişinin vaatleri ve kişiliği üzerine yapılmaktadır. Oysaki parlamenter sistemde parti siyasi lideriyle özdeşleştiğinden seçmen parti liderinin başbakan olacağını düşünerek oy vermektedir. Mehmet Turhan, “Anayasa Hukukunda Hükümet Sistemi Tartışmaları”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 0/66 (2012): 66-67. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/790765> (E.T. 19.04.2025)

olmadığı durumlarda aralarında meşruiyet krizi çıkabilmektedir.¹²⁰ Disiplinli partilerin olmadığı, kuvvetlerin iş birliğine dayanan ABD gibi devletlerde siyasi krizlerin çıkmasının önüne geçilmektedir. Ancak parti disiplininin olduğu, tarafların çatıştığı bir sistemde siyasi krizler baş göstermekte ve Latin Amerika’da olduğu gibi askeri darbeler ile demokrasi sekteye uğramaktadır. Bununla birlikte Latin Amerika’da oluşan krizler ve askeri müdahaleleri yalnızca başkanlık sistemi ile ilişkilendirmek doğru değildir. Zira bu ülkelerde bağımsızlık mücadelesi verilirken özgürlük düşüncesi değil destekledikleri kişinin iktidarı ele geçirmesi fikri egemendi. Bağımsızlığını kazanan bu ülkeler ABD’de uygulanan başkanlık sistemini kendi yerel unsurlarıyla birleştirerek sistemi demokrasi ve kişisel iktidar arasında bir noktaya getirmişlerdir. Ayrıca bu ülkelerde orduların siyasi rol oynaması da yadsınamaz bir gerçektir.¹²¹

Başkanlık sisteminin otoriter bir yapıya sebebiyet verdiği iddiası da incelenmesi gereken bir husustur. Zira başkanlık sisteminin türevlerinde yasama ve yürütme arasındaki çatışmanın önlenmesi için başkana birtakım önemli yetkiler verilmiş ve bu başkanlar ABD başkanından daha fazla yetkiyle donatılmıştır. Bu ülkelerde parlamentoyu feshetme, kanun hükmünde kararname çıkarma, olağanüstü hâl ilan etme, yasama girişiminde bulunma gibi yetkilerin başkanlara verildiği görülmektedir.¹²² Bu durum fren ve denge sisteminde bir bozukluk meydana getirmekte ve sistemin başkan lehine işlemlerini sağlamaktadır. Başkanlık sisteminin demokraside kırılmaları sebebiyet vermek bakımından parlamenter sisteme göre daha yatkınlık gösterdiği düşünülmektedir.¹²³ Ancak unutulmaması gereken husus şudur: Toplumsal tabanın demokratik fikirlerinin geliştiği bir toplumda demokrasinin varlığını sürdüreceği ve tavandan gelecek bir müdahaleyi kabul etmeyeceği açıktır.¹²⁴

Başkanlık sisteminde başkan, yasamanın güvenine dayanmadığı ve parlamentoya karşı siyasi sorumluluğu olmadığı için suç işlemediği ve bu suçtan dolayı yargılanmadığı sürece görevden alınamamaktadır. Her iki organa diğer organın varlığını sona erdirmeye yetkisi verilmediğinden başkan ve parlamento arasında çıkan krizler

¹²⁰ Linz, “Başkanlık Sistemi, 26-28; Turhan, “Hükümet Sistemi”, 63-65.

¹²¹ Duverger, *Siyasal Rejimler*, 81-84; Linz, “The Perils of Presidentialism”, 53.

¹²² Esen, “Başkanlık Rejimi”, 110-113.

¹²³ Şule Özsoy Boyunsuz, “Başkanlık Rejimi Diktatörlüğe Nasıl Dönüşür? Örnekleri Nelerdir?” içinde *Türkiye’nin Anayasa Gündemi*, ed. İbrahim Ö. Kaboğlu (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2018), 134-139.

¹²⁴ Özsoy Boyunsuz, “Diktatörlük”, 135-139.

derinleşebilmektedir. Bu durum yukarıda belirtildiği gibi askeri müdahalelere sebep olmaktadır.

Başkanlık sisteminde başkanın siyasi sorumluluğunun doğrudan halka karşı olması ve görev süresinin belirli bir dönemle (iki dönem) sınırlandırılmış olması durumunda başkanın ikinci döneminde bir daha seçilmesinin mümkün olmamasından dolayı kendini siyaseten sorumsuz görerek rasyonel olmayan politikalar üretmesi olasıdır.¹²⁵ Ancak günümüz demokrasileri bir bakıma “partiler demokrasisi” olduğundan görev süresi dolan başkanın üyesi olduğu veya desteklediği partisinin mevcut başkan adayının seçilememesi ihtimal dahilindedir. Bu ihtimalde seçmen görev süresi dolan başkanın ideolojisine sahip parti üzerinden siyasi hesap sorabilir.¹²⁶

Başkanlık sistemiyle ilgili irdelenmesi gereken bir diğer husus başkan yardımcılığına ilişkindir. Başkan yardımcılığının ortaya çıkış felsefesi geçici veya sürekli olarak başkanlık makamının boşalması halinde bu makamın doldurulmasıdır.¹²⁷ Başkanlık sistemlerinin bir kısmında başkan yardımcısı başkan ile seçilmektedir.¹²⁸ Başkanın herhangi bir sebeple görevden ayrılması halinde kalan süreyi başkan yardımcısı başkan olarak tamamlamaktadır. Asla başkan olamayacak bir kişinin önce başkan yardımcısı olup başkanlık makamına gelebilmesi eleştiriye açık bir durumdur.¹²⁹ Başkanlık sistemlerinin bir kısmında ise seçilme yeterliliğine sahip kimseler doğrudan başkan iradesiyle göreve getirilmektedir.¹³⁰ Bu durumda başkanın eşini başkan yardımcısı olarak atadığı örnekler mevcuttur.¹³¹ Ayrıca Türkiye’nin de aralarında olduğu kimi sistemlerde başkan yardımcılığı kurumu için sayı bakımından bir sınırlandırma getirilmemiştir. Bu durumda başkan, iradesiyle istediği kadar başkan yardımcısı

¹²⁵ Özbudun, “Başkanlık Sistemi”, 65-66; Turhan, “Hükümet Sistemi”, 66-68.

¹²⁶ Döner, *Türk Anayasa*, 466.

¹²⁷ Yıldız, “Amerika Birleşik Devletleri”, 512.

¹²⁸ Başkan yardımcısının halk tarafından seçildiği ülkeler; ABD (AY. m. 2 b. 1), Arjantin (AY. m. 94), Bolivya (AY. m. 168), Brezilya (AY. m. 77), Kolombiya (AY. m. 202), Dominik Cumhuriyeti (AY. m. 125), Ekvador (AY. m. 143), Endonezya (AY. m. 6), Filipinler (AY. m. 7 b. 3), Guatemala (AY. m. 184), Honduras (AY. m. 236), Kenya (AY. m. 148), Nijerya (AY. m. 142), Panama (AY. m. 177), Paraguay (AY. m. 230), Peru (AY. m. 111), Tayvan (AY. m. 45-47), Uruguay (AY. m. 151), Zimbabve (AY. m. 92).

¹²⁹ Linz, “Başkanlık Sistemi”, 20-28.

¹³⁰ Başkan yardımcısının başkan tarafından atandığı ülkeler; Azerbaycan (AY. m. 103), Angola (AY. m. 119), Türkiye (AY. m. 104), Uganda (AY. m. 108), Venezuela (AY. m. 236).

¹³¹ 2017 yılında İlham Aliyev eşi Mihriban Aliyeva’yı birinci başkan yardımcısı olarak atamıştır. Nurəddin İbrahimov, “Prezidentli Və Parlamentli Respublikalarda Prezidentliyin Əsas Xüsusiyyətləri”, 244, https://www.elibrary.az/docs/JURNAL/jrn2018_750.pdf (E.T. 17.11.2024); <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39037531> (E.T. 13.05.2023)

atayabilecektir.¹³² Ayrıca seçilmiş bir başkana seçilmemiş bir başkan yardımcısının - başka bir deyişle atanmış bir yardımcının- vekalet etmesi ve yetkilerini kullanması da demokratik meşruiyet bağlamında sorun teşkil etmektedir.¹³³

Çalışmanın bu bölümünde ele alınan hususlar kısaca özetlenecek olursa öncelikle kuvvetler ayrılığı ve kuvvetler ayrılığının hükûmet sistemleri ile ilişkisine değinilmiş, kuvvetler ayrılığına dayalı hükûmet sistemlerine ilişkin farklı tasniflere yer verilerek başkanlık sisteminin bu tasnifteki yeri incelenmiştir. Bu incelemenin ardından başkanlık sisteminin özellikleri, ABD uygulaması ile olumlu ve olumsuz yönleri üzerinde durularak teorik bir çerçeve oluşturulmuştur. Bir sonraki bölümde Türkiye’de uygulanan cumhurbaşkanlığı hükûmet sisteminin esasları incelenerek başkanlık sistemi ile ne derece örtüştüğü veya ayrıştığı hususları üzerinde durulacaktır.

¹³² 14 Mayıs 2023 tarihinde yapılmış olan cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliği seçimlerinde Millet İttifakı olarak seçime giren altı partinin 6 Mart 2023 tarihinde imzaladığı ortak mutabakat metninde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu başkan adayı olarak belirlenmiş ve seçimin kazanılması halinde beş siyasi parti liderine ve Ankara ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi başkanlarına cumhurbaşkanı yardımcılığı verilmesi kararlaştırılmıştır. <https://www.indyturk.com/node/615096/siyaset/millet-i%CC%87ttifak%C4%B1-imzalad%C4%B1-5-lider-cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1-yard%C4%B1mc%C4%B1s%C4%B1-olacak> (E.T. 13.05.2023)

¹³³ <https://www.kanuniesasi.com/2017/03/29/baskanlik-sistemi-4-yurutme-alaninda-yapilan-degisiklikler/> (E.T. 13.06.2025)

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÛMET SİSTEMİ

2.1. Tarihsel Süreçte Türkiye’de Uygulanan Hükûmet Sistemleri

Ülkemizde uygulanan mevcut hükûmet sistemi, 2017 yılında kabul edilen 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemi olarak şekillenmiştir. Lakin bu sisteme geçiş sürecinin anlaşılabilmesi ancak Türkiye’de geçmişte uygulanmış hükûmet sistemlerinin tarihsel gelişim sürecinin de bilinmesi halinde mümkündür. Zira hükûmet sisteminin bir ülkede nasıl bir evrim geçirdiğini anlamak için öncelikle mevcut yapının mantığını kavramak, ilaveten geçirdiği dönüşümlerin arka planını değerlendirmek gerekir. Bu nedenle bu çalışmada, cumhurbaşkanlığı hükûmet sisteminin ayrıntılarına girilmeden önce Türkiye’nin hükûmet sistemi bağlamında geçirmiş olduğu tarihsel sürece kısaca değinilecek ve cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemine giden yolda ortaya çıkan tarihi, hukuki ve siyasi sebeplere yer verilecektir.

2.1.1. 1982 Anayasası Öncesi Uygulanan Hükûmet Sistemleri

2.1.1.1. Osmanlı Dönemi

Türk tarihinde anayasacılık hareketleri Osmanlı Devleti’nde XIX. yüzyılda başlayarak günümüze ulaşmıştır. Osmanlı’da II. Mahmut döneminde imzalanan Sened-i İttifak ile başlayan süreç, Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856) ve ilk yazılı anayasamız olan Kanun-ı Esasi (1876)¹³⁴ ile noktalanmıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde

¹³⁴ Kânûn-ı Esâsî, 7 Zilhicce 1293. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> (E.T. 19.10.2024)

ise sırasıyla 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1961 Anayasası ve nihayet 1982 Anayasası uygulanmıştır.¹³⁵

Osmanlı'da bugünkü anlamıyla anayasa kavramı XIX. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmıştır. Esasında Sened-i İttifak ile padişahın otoritesi sınırlandırılmış olsa da Osmanlı kendine özgü monarşi ile yönetilmeye devam etmiş ve Kanun-ı Esasi'nin kabulüyle hükûmet sisteminde değişimler yaşanmıştır.¹³⁶ Kanun-ı Esasi'nin kabul edilmesiyle devletin temel organları anayasal düzleme oturtulmuştur. Kanun-ı Esasi'ye göre yasama organı olan Meclis-i Umumi'nin yetkileri oldukça kısıtlıdır. Meclis-i Umumi, üyelerinin tamamının doğrudan padişah tarafından atandığı Heyet-i Ayan (Kanun-ı Esasi [K.E.] m. 60) ve her elli bin erkek nüfusuna bir temsilci olacak şekilde oluşturulan Heyet-i Mebusan (K.E. m. 65) adlı iki meclisten oluşmaktadır.¹³⁷ Meclis-i Umumi üyeleri vatana bağlılık ve padişaha bağlılık yemini ederek göreve başlarlar (m. 46).

Kanun-ı Esasi'ye göre kanun teklifinde bulunma hakkı padişahın izin alınmak şartı ile; Heyet-i Vükela'ya ve kendi görev alanları ile ilgili olmak koşuluyla Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'a verilmiştir. (K.E. m. 53). Padişah izni alındıktan sonra Şura-ı Devlet'te kanun metni hazırlanır ve önce Heyet-i Mebusan'da ardından Heyet-i Ayan'da görüşülür. Her iki meclis tarafından kabul edilen kanun tasarısı padişah tarafından onaylanmadıkça yürürlüğe giremez (K.E. m. 54). Padişahın kanun yapma sürecinde mutlak veto yetkisi bulunmaktadır.¹³⁸

Yürütme organı Padişah ve Heyet-i Vükela'dan oluşmaktadır. Padişah mutlak olarak sorumsuz olup yürütme yetkisi padişaha aittir. Padişah yürütme yetkisini Heyet-i Vükela eliyle kullanmaktadır. Padişahın siyasi, hukuki ve cezai sorumluluğu bulunmamaktadır.¹³⁹ Padişah'ın Heyet-i Vükela'yı atama ve azletme, Heyet-i Mebusan'ı fesih, Meclis-i Umumi'yi toplantıya çağırma ve tatil etme, sürgüne gönderme, savaş ve barış ilanı, başkomutanlık, şariat ve kanun hükümlerinin uygulanması, idarenin

¹³⁵ Anayurt, *Türk Anayasa Hukuku*, 107-129; Hasan Tunç, *Türk Anayasa Hukuku Ders Kitabı* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2019), 1-46.

¹³⁶ Abdullah Metin ve Serkan Ünal, "Yarı-monarşiden Başkanlığa Türkiye'de Hükümet Sisteminin Evrimi", *Memleket Siyaset Yönetim*, 17/38 (2022): 486.

¹³⁷ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri* (Bursa: Ekin, 2019), 16-17.

¹³⁸ Anayurt, *Türk Anayasa*, 112, Tunç, *Türk Anayasa*, 17-19.

¹³⁹ Gözler, *Türk Anayasa*, 18.

işleyişine dair yönetmeliklerin düzenlenmesi, cezaların affı yetkisi gibi oldukça geniş yetkileri bulunmaktadır.¹⁴⁰ Heyet-i Vükela ise doğrudan padişah tarafından atanan ve azledilen ve tamamen padişaha karşı sorumlu olan Sadrazam, Şeyhülislam ve diğer vekillerden oluşan günümüzdeki anlamıyla bir bakanlar kuruludur.¹⁴¹ Meclis-i Umumi'nin toplantı halinde olmadığı dönemlerde Heyet-i Vükela'nın kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi bulunmaktadır (K.E. m. 36). Heyet-i Vükela'nın, yasama organının güvensizlik oyuyla düşürülebilmesi mümkün değildir.¹⁴²

Kanun-ı Esasi'nin ilk halinde parlamenter monarşinin kurulduğunu söylemek mümkün değildir.¹⁴³ Aksine padişahın ve Hanedan-ı Alî Osman'ın devlet egemenliği üzerindeki hakları anayasal statüye kavuşturulmuştur. Zira yasa yapım sürecinin başında padişah izni, Heyet-i Mebusan tarafından kabul edilen yasa teklifinin, üyelerinin tamamının padişah tarafından atandığı Heyet-i Ayan tarafından kabul edilmedikçe padişaha sunulamaması, padişaha gönderilen tekliflerin padişah tarafından bekletilebilmesi veya mutlak veto edilebilmesi, Heyet-i Vükela'nın sorumluluğunun padişaha karşı olması, üyelerinin tamamının padişah tarafından atanıp azledilmesi, padişahın meclisi tatil etmesi ve fesih yetkisi, sistemin parlamenter monarşi olmadığını ancak artık padişahın yetkilerinin sınırsız olmamasından ötürü kendine özgü mutlak monarşi sisteminden çıkıldığını göstermektedir.¹⁴⁴

1878 yılında 93 Harbi'ni sona erdiren ve Osmanlı açısından oldukça ağır sonuçlar içeren Berlin Antlaşması imzalanmış, bu antlaşma ile Osmanlı'nın önemli toprak kayıpları olmuş, bu dönemde II. Abdulhamit Mebusan Meclisi'ni tatil etmiştir. 1878 yılından 1908 yılına kadar Osmanlı'ya özgü monarşi fiilen uygulanmaya devam etmiştir. 1908 yılında meşrutiyet tekrar ilan edilmiş ve bu hadise tarihe "II. Meşrutiyet" olarak geçmiştir. Kanun-ı Esasi'de yapılan 1909 değişiklikleri ile padişahın yetkileri

¹⁴⁰ Gözler, *Türk Anayasa*, 18; Tunç, *Türk Anayasa*, 17; Ömer Keskinsoy ve Semih Batur Kaya, "Türkiye'nin Hükümet Sistemleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 0/137 (2018): 79.

¹⁴¹ Özdemir, Arpacı ve Katılmış, "ABD ve Türkiye", 3658.

¹⁴² Anayurt, *Türk Anayasa*, 113; Tunç, *Türk Anayasa*, 17; Özlem Çelik ve Tuğba Bayraktar, "Türkiye'de Uygulanan Hükümet Sistemleri", *Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8/16 (2020): 377.

¹⁴³ Davut Özyurt ve Abdulkadir Saka, "Türk Anayasalarında Hükümet Sistemleri Perspektifinden Bir Bakış", *Adalet Dergisi*, 0/67 (2021): 174.

¹⁴⁴ Veysel Erat, "Türkiye'de Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçilmesinin Hükümet Sistemi Üzerine Etkileri", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13/25 (2015): 339; Ahmet Mücahit Selçuk, "1909 Değişiklikleri ile Birlikte 1876 Kanun-ı Esasi'si Dönemi Siyasal Düzeni", *İstanbul Barosu Dergisi*, 93/2019-6 (2019): 35.

sınırlandırılmış, kanun teklifi öncesi padişahın izin alınması ile Şura-ı Devlet'te görüşülmesi prosedürü kaldırılmıştır. Padişahın mutlak veto yetkisi geciktirici ve zorlaştırmacı veto yetkisine dönüştürülmüştür. Padişaha gönderilen kanunun süresiz olarak bekletilmesi yerine iki ay içerisinde onaylanması veya yasama organına geri gönderilmesi kabul edilmiştir. Padişahın Meclis-i Mebusan'ı fesih yetkisinin doğrudan kullanılmasının önüne geçilmiştir. Padişah'ın Meclis-i Mebusan'ı feshedebilmesi 35. maddede düzenlenmiş olup ilgili düzenleme gereğince Heyet-i Vükela ve Mebusan Meclisi arasında bir anlaşmazlık bulunması sonucunda Heyet-i Vükela'nın teklifinde ısrarcı olması halinde Heyet-i Vükela istifa edecek ve yeni bir hükûmet kurulacaktır. Yeni kurulan hükûmetin sabık hükûmet gibi ilgili konuda Meclis-i Mebusan ile anlaşmazlık yaşaması halinde Heyet-i Ayan'ın onayı ve yeni seçimlerin üç ay içerisinde yapılması koşuluyla fesih yetkisinin kullanılabileceği kabul edilmiştir.¹⁴⁵

Kanun-ı Esasi padişahın yetkilerinin ancak sadrazam veya ilgili bakanın karşı imzasıyla kullanılmasını düzenlemiştir. Padişahın Heyet-i Vükela'nın tamamını atama yetkisi yalnızca sadrazamı ve şeyhülislamı atama yetkisine dönüştürülmüş ve diğer vekillerin sadrazam tarafından seçilmesi öngörülmüştür.¹⁴⁶ Heyet-i Vükela üyelerinin her biri, Heyet-i Vükela'nın politikalarından kolektif olarak ve kendi eylemlerinden bireysel olarak sorumludur.¹⁴⁷ Heyet-i Vükela'nın siyasi sorumluluğu padişaha karşı değil Meclis'e karşıdır ve Heyet-i Mebusan güvensizlik oyuyla Heyet-i Vükela'yı düşürebilir.¹⁴⁸ 1909 değişiklikleri ile parlamenter monarşiye geçildiğini söylemek mümkündür.¹⁴⁹

Kanun-ı Esasi'de yapılan sonraki değişiklik 1914 yılında yapılmış ve üç madde değiştirilmiş ve bir madde kaldırılmıştır. 1914 değişiklikleri ile Heyet-i Vükela'nın tekliflerinin iki kez Meclis-i Mebusan tarafından reddedilmesi halinde padişah Heyet-i Vükela'yı azledebileceği gibi Meclis-i Mebusan'ı da feshedebilecektir. Ancak padişahın

¹⁴⁵ Bezar Eylem Ekinci, "1876 Kanun-ı Esasî'de Yapılan 1914 Tarihli İkinci Değişiklik: Amacı, Meclis Görüşmeleri ve Fesih Yetkisi Bakımından Sonuçları", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 0/168 (2023): 84-85.

¹⁴⁶ Metin ve Ünal, "Yarı Monarşi", 488.

¹⁴⁷ Abdulkadir Yıldız, "Başkanlık Sistemi ve Türkiye", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1 (2015): 7.

¹⁴⁸ Gözler, *Türk Anayasa*, 19-21; Tunç, *Türk Anayasa*, 19-20.

¹⁴⁹ Anayurt, *Türk Anayasa*, 114; Gözler, *Türk Anayasa*, 21.

fesih yetkisini kullanmadan önce Heyet-i Ayan'a başvurması usulü kaldırılmış ve seçimlerin dört ay içerisinde yapılması gerektiği düzenlenmiştir.¹⁵⁰

Kanun-ı Esasi değişiklikleri ile parlamenter monarşiye geçilmiş olsa da ilerleyen süreçte dış politikada Trablusgarp Savaşı'nın, Balkan Savaşları'nın ve I. Dünya Savaşı'nın yaşanması, iç politikada Bab-ı Ali Baskını ile İttihat ve Terakki'nin yönetimi ele geçirmesi Osmanlı'da parlamenter sistemin yerleşmesine izin vermemiştir.¹⁵¹

2.1.1.2. TBMM'nin Açılışı ve 1291 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Dönemi

I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti şehirlerinin ve nihayetinde İstanbul'un işgal edilmesi sonucunda padişah VI. Mehmet Vahdettin 1918 ve 1920 yılında iki kez meclisi tatil etmiştir.¹⁵² İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusan'ın tatil edilmesiyle 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi (BMM) Ankara'da açılmıştır.¹⁵³ 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal sunduğu öneri ile hükûmetin kurulmasının zaruri olduğunu ancak hükûmet reisi veya padişah kaymakamı seçmenin doğru olmayacağını belirtmiştir.¹⁵⁴ Zira mecliste padişah ve halife taraftarı olan üyeler bulunmaktaydı ve meclisin öncelikli amacı bağımsızlığı ve ülkenin bütünlüğünü korumaktı.¹⁵⁵

Meclis'in açılmasından 9 ay sonra kabul edilen 23 maddelik 1291 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Kanun-ı Esasi'yi ilga etmemiştir.¹⁵⁶ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 2. maddesine göre yasama yetkisi ve yürütme kudreti BMM'de belirir ve toplanır.¹⁵⁷ Yürütme organı olan İcra Vekilleri Heyeti doğrudan BMM tarafından seçilir ve görevden alınır (1291 AY. m. 8). BMM başkanı aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti'nin doğal başkanıdır (1291 AY. m. 9). Anayasanın 3. maddesine göre Türkiye Devleti'nin

¹⁵⁰ Ekinci, "1876 Kanun-ı Esasî", 95-97.

¹⁵¹ Murat Köylü ve Halil İbrahim Ayçiçek, "Tanzimat Dönemi'nden, 1291 Teşkilât-ı Esasî'ye Kadar Anayasallaşma Hareketlerinin Analizi", içinde *1291 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu ve Makaleler*, ed. Murat Alper Parlak (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2022), 40-41.

¹⁵² Metin ve Ünal, "Yarı Monarşi", 488.

¹⁵³ 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'nin başına Türkiye ifadesi sonradan eklenmiştir.

¹⁵⁴ Oğuz Kaan, "2017 Anayasa Değişikliği'nde Yeni Hükümet Sistemi", *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8/1 (2019): 18.

¹⁵⁵ [Atatürk], Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, (İstanbul: Kaynak, 2015), 337-338.

¹⁵⁶ Tunç, *Türk Anayasa*, 22-23; Fevzi Demir, "Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasaları ve Hükümet Sistemleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Seyfullah Edis'e Armağan, 60.

¹⁵⁷ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, *Resmî Gazete*, 85, 20.1.1337.

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1291-anayasasi/> (E.T. 27/10/2024).

BMM tarafından idare olunması kabul edilmiştir ve hükûmeti Büyük Millet Meclisi Hükûmeti unvanına sahiptir. Aynı dönemde kabul edilen Nisabı Müzakere Kanunu¹⁵⁸ 1. maddesi “*Büyük Millet Meclisi, hilâfet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti âtiye dairesinde müstemirren inikat eder.*” hükmü ile BMM’nin sürekli olarak çalışacağını düzenlemiştir.¹⁵⁹ İlâveten 1920 yılında kurulan İstiklal Mahkemeleri vasıtasıyla yargı gücü de BMM’ye bırakılmış ve İstiklal Mahkemeleri’ne BMM üyeleri atanmıştır.¹⁶⁰

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun yürürlükte olduğu dönemde Kurtuluş Savaşı muharebelerinden biri olan Kütahya-Eskişehir Savaşları’nda Türk ordusunun mağlubiyeti sonrasında kabul edilen 144 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkomutanlık Tevcihine Dair Kanun¹⁶¹ ile başkomutanlık yetkisi Mustafa Kemal Paşa’ya üç aylığına devredilmiş (m. 1, m. 3), başkomutanın ordunun maddi ve manevi gücünü en üst seviyeye taşımak ve yönetimini daha da güçlendirmek gayesiyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin bu husustaki yetkisini Meclis adına fiilen kullanmaya yetkili olduğu (m. 2) düzenlenmiştir.

1923 yılında 364 sayılı Kanun ile yapılan değişikliklerle 1921 Anayasası’nda devlet şekli olarak cumhuriyet (m.1) kabul edilmiş ve meclis tarafından dört yıllık süre için seçilen cumhurbaşkanlığı kurumuna yer verilmiştir (m.10 ve 11).¹⁶² Başbakanın cumhurbaşkanı tarafından seçilmesi, bakanların başbakanın önerisi üzerine cumhurbaşkanı tarafından meclis onayına sunulması 1923 yılında yapılan diğer değişikliklerdendir.¹⁶³

¹⁵⁸ Nisabı Müzakere Kanunu, 21 Şubat 1337, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100018.pdf (E.T. 27/10/2024).

¹⁵⁹ Çelik ve Bayraktar, “Türkiye”, 378.

¹⁶⁰ Metin ve Ünal, “Yarı Monarşi”, 492; Demir, “Hükümet Sistemleri”, 61; Hatice Cemre Akyılmaz, “100. Yılında “1921 Anayasası’nın Ruhu”: 20 Ocak 1921 Tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Öngördüğü Sistem ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Mukayesesi (Mümkün Mü?)”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 0/1, (2021): 136.

¹⁶¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkomutanlık Tevcihine Dair Kanun, 5 Ağustos 1337, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.144.pdf> (E.T. 27/10/2024).

¹⁶² Fevzi Demir, “Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasaları ve Hükümet Sistemleri”, 61.

¹⁶³ Kaan, “2017 Anayasa Değişikliği”, 18.

1921 Anayasası ile öngörülen sisteminin meclis hükûmeti sistemi olduğunu söylemek mümkündür.¹⁶⁴ Yasama ve yürütme erklerinin BMM’de toplanması, devletin BMM tarafından idare edilmesi ve hükûmetin adının BMM hükûmeti olması, icra vekillerinin doğrudan ve tek tek meclis tarafından belirlenmesi ve bir devlet başkanına yer verilmemesi, sistemin meclis hükûmeti olduğunu göstermektedir.¹⁶⁵ Nisabı Müzakere Kanunu’nda meclisin sürekli olarak çalışacağı düzenlemesi de meclis hükûmeti sisteminin gereğidir. Zira yürütme yetkisinin devamlılığı ilkesi ve meclis hükûmeti sisteminde yürütme ve yasama yetkisinin meclis elinde toplanmasının doğal sonucu olarak BMM sürekli olarak çalışmalarını sürdürecektir. Ancak 1923 değişiklikleri ile meclis hükûmeti sisteminden uzaklaşmıştır.¹⁶⁶

1 Kasım 1922’de saltanatın ilgası ve akabinde cumhuriyetin ilan edilmesiyle Kanun-ı Esasi ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun dönemin gereksinimlerini karşılayamadığı anlaşılmış ve 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1924 Anayasası)¹⁶⁷ kabul edilmiştir.¹⁶⁸

2.1.1.3. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Dönemi

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na göre Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), milletin yegâne ve hakiki temsilcisidir ve hakimiyeti millet adına kullanır (1924 AY. m. 4). Yasama ve yürütme yetkisi TBMM’de tecelli eder ve merkezi bir biçimde toplanır (m. 5). Yasama yetkisi bizzat TBMM tarafından (m. 6) kullanılmakla birlikte yürütme yetkisi, TBMM tarafından seçilen cumhurbaşkanı ve cumhurbaşkanının tayin edilen başbakan ve başbakan tarafından seçilip cumhurbaşkanınca onaylanan bakanlardan oluşan İcra Vekilleri Heyeti tarafından yerine getirilir (m.7 ve 44).¹⁶⁹ Meclisin hükûmeti her zaman denetleyebilmesi ve düşürebilmesi mümkündür (m. 7/2). 1924 Anayasası’na

¹⁶⁴ Aynı Doğrultuda görüş için bkz. Anayurt, *Türk Anayasa Hukuku*, 115; Gözler, *Türk Anayasa*, 25; Yazıcı, *Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri*, 2; Özbudun ise, 1921 Anayasası’nın öngördüğü hükûmet sisteminin görünüşte meclis hükûmeti sisteminin niteliklerini taşımasına rağmen pratikte parlamenter sistem mantığına göre işlediği görüşündedir. Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2021), 81-82.

¹⁶⁵ Gözler, *Türk Anayasa*, 23-27; Tunç, *Türk Anayasa*, 23-25.

¹⁶⁶ Anayurt, *Türk Anayasa*, 115-116; Tunç, *Türk Anayasa*, 26; Çelik ve Bayraktar, “Türkiye”, 378.

¹⁶⁷ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, *Resmî Gazete*, 20.04.1340. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/> (E.T. 27/10/2024).

¹⁶⁸ Hakan Özdemir, “Türkiye’nin Parlamenter Hükümet Sistemi Tecrübesine Kısa Bir Bakış”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/20 (2020): 382.

¹⁶⁹ Ergun Özbudun, *1924 Anayasası*, (İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012), 35.

göre cumhurbaşkanı siyaseten sorumsuzdur, cumhurbaşkanı tarafından çıkarılacak bütün kararların başbakan veya bakan tarafından imzalanması gerekir (karşı imza kuralı) ve cumhurbaşkanı sadece vatana ihanet halinde TBMM'ye karşı sorumludur.¹⁷⁰ İcra Vekilleri Heyeti'ni oluşturan bakanların bireysel sorumluluğunun yanında kollektif sorumluluğu da bulunmaktadır (m. 46).

1924 Anayasası ile öngörülen hükûmet sistemi, içerisinde hem meclis hükûmeti sistemi hem de parlamenter sisteme ait özellikler barındırmaktadır. Zira meclisin milletin yegane ve hakiki temsilcisi olması, yasama ve yürütme yetkilerinin TBMM'de toplanması, meclisin her zaman yürütme organını denetleyebilmesi ve düşürebilmesine karşın yürütmenin fesih yetkisinin olmayışı meclis hükûmeti sisteminin özelliklerindendir.¹⁷¹ Yürütme yetkisinin Cumhurbaşkanı ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından kullanılması, başbakanın cumhurbaşkanı tarafından; bakanların başbakan tarafından seçilmesi ve göreve başlarken güvenoyu alması, İcra Vekilleri Heyeti'nin kollektif sorumluluğunun olması, cumhurbaşkanının sembolik yetkilere sahip olması ve siyaseten sorumsuz olması parlamenter sistemin özellikleridir. Belirtilen tüm bu sebeplerden ötürü 1924 Anayasası ile öngörülen hükûmet sisteminin karma/melez bir hükûmet sistemi olduğu kanaatindeyiz.¹⁷² Doktrinde bu sistem, “kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı sistemi” olarak tanımlanmaktadır.¹⁷³

1950 yılında yapılan seçimler sonrasında iktidara gelen Demokrat Parti, on yıl boyunca iktidarda kalmayı başarmış ve 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbe ile Demokrat Parti kapatılarak yöneticileri tasfiye edilmiştir. Yürütmenin denetlenebilmesini amaçlayan 1961 Anayasası, Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasını öngörmüştür.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Gözler, *Türk Anayasa*, 27-31.

¹⁷¹ Anayurt, *Türk Anayasa*, 117; 3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a göre Atatürk Anayasası olan 1924 Anayasası kanun koyma ve yürütme yetkisini TBMM'ye vermiş, ordunun ve medresenin yönetim üzerindeki denetim gücünü seçim mekanizması ile seçmenlere bırakmıştır. 1924 Anayasası'nda kuvvetler birliği esasında bulunmasının sebebi budur. Bayardan aktaran Bülent Tanör, *İki Anayasa*, (İstanbul, Beta 1994), 30.

¹⁷² Aynı Doğrultuda bkz. Anayurt, *Türk Anayasa*, 117; Yazıcı, *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri*, 118.

¹⁷³ Gözler, *Türk Anayasa*, 31; Tunç, *Türk Anayasa*, 30-31; Hasan Tahsin Fendoğlu, “Karşılaştırmalı 1921 Anayasası” içinde *1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu ve Makaleler*, ed. Murat Alper Parlak (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2022), 155.

¹⁷⁴ Metin ve Ünal, “Yarı Monarşi”, 496-497.

2.1.1.4. 1961 Anayasası Dönemi

1961 Anayasası¹⁷⁵ “*Millet egemenliğini, anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanır.*” demek suretiyle TBMM’yi egemenliği tek başına kullanan organ olarak düzenleyen 1924 Anayasası’ndan ayrılmaktadır.¹⁷⁶ 1961 Anayasası yasama yetkisini TBMM’ye vermiş, yasama organının Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu adı verilen çift meclisten oluşmasını kabul etmiştir (1961 AY. m. 5 ve 63). Millet Meclisi, genel oyla seçilen 450 milletvekilinden oluşmaktadır (m. 67). Cumhuriyet Senatosu ise genel oyla seçilen 150 üye, cumhurbaşkanınca seçilen 15 üye ve Milli Birlik Komitesi başkanı ve üyeleri ile eski cumhurbaşkanlarından oluşan tabii üyelerden oluşmaktadır (m. 70).¹⁷⁷ 1961 Anayasası döneminde cumhurbaşkanlığı yapan Cemal Gürsel, Cevdet Sunay ve Fahri Korutürk’ün asker kökenli olması, Cemal Gürsel’in 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında iktidarı ele geçiren Milli Birlik Komitesi Başkanı olması, Cevdet Sunay’ın Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından senatör olarak atanması, Fahri Korutürk’ün ise Sunay tarafından kontenjan senatörü olarak Cumhuriyet Senatosu’na atanması ve üç cumhurbaşkanının da atanmış veya doğal temsilciler olarak yasama organında yer aldıktan sonra cumhurbaşkanı seçilmesi 1961 Anayasası’nın vesayetçi anayasa olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur.¹⁷⁸

1961 Anayasası yasama ve yargı erklerinden yetki olarak bahsetmesine rağmen yürütme erkini bir görev olarak belirtmiştir. Anayasa m. 6’ya göre “*Yürütme görevi, kanunlar çerçevesinde, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirilir.*” 1961 Anayasasına göre cumhurbaşkanının vatana ihanet dışında sorumluluğu bulunmamaktadır ve karşı imza kuralı kabul edilmiştir (m. 98 ve 99). Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri ise 97. maddede düzenlenmiştir. Buna göre: “*Cumhurbaşkanı, gerekli gördükçe, Bakanlar Kuruluna başkanlık eder; yabancı Devletlere Türk Devletinin temsilcilerini gönderir ve Türkiye’ye gönderilen yabancı Devlet temsilcilerini kabûl eder; milletlerarası andlaşmaları onaylar ve yayınlar;*

¹⁷⁵ 1961 Anayasası, *Resmî Gazete*, Kanun no:334, 09.07.1961. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>

¹⁷⁶ Demir, “Cumhuriyet Dönemi”, 63-64.

¹⁷⁷ Tunç, *Türk Anayasa*, 36-37.

¹⁷⁸ Özbudun, *Türk Anayasa*, 43; Cem Duran Uzun, *Cumhuriyetin Yeni Yüzyılına Yeni Anayasa*, (İstanbul, Seta, 2023), 16;

<https://www.setav.org/assets/uploads/2023/10/R238.pdf> (E.T. 13.08.2024)

sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebiyle belirli kişilerin cezalarını hafifletebilir veya kaldırabilir.”

Yürütmenin diğer kanadı olan bakanlar kurulu ise başbakan ve bakanlardan oluşmaktadır. Başbakan, cumhurbaşkanı tarafından ve TBMM üyeleri arasından atanır ve bakanlar başbakan tarafından seçilir ve cumhurbaşkanı tarafından atanır (AY. m. 102). Bakanlar Kurulu göreve başlarken Millet Meclisi’nde güvenoyuna başvurulur (m. 103/2). Görev sırasında başbakanın gerekli görmesi halinde güvenoyuna başvurması mümkündür (m. 104). Bakanlar Kurulu’nun kollektif sorumluluğu ve her bakanın bireysel sorumluluğu bulunmaktadır (AY. m. 105). Millet Meclisi on milletvekili veya bir siyasi parti grubu adına verilen gensoru önergesini salt çoğunluk ile kabul ederek Bakanlar Kurulu’nu veya ilgili bakanı düşürebilir (m. 89).

Anayasa’nın 108. maddesi Millet Meclisi seçimlerinin cumhurbaşkanı tarafından yenilenmesi prosedürünü düzenlemiştir. Gensoru veya görev sırasında başbakan tarafından güvenoyuna başvurulması ve güvensizlik oyu verilmesi halinde Bakanlar Kurulu on sekiz ay içerisinde iki kez düşmüş ve üçüncü kez güvensizlik oyu verilmişse başbakan, cumhurbaşkanına seçimlerin yenilenmesi için başvuru yapabilir. Başvuru üzerine cumhurbaşkanı TBMM’nin her iki kamarasının başkanlarına danışarak seçimlerin yenilenmesine karar verebilir.

Seçimlerin yenilenmesi yukarıda da açıklandığı üzere yalnızca Millet Meclisi bakımından mümkündür. Zira seçimlerin yenilenmesi parlamenter sistemin gereği olarak güvensizlik oyuna karşı yürütmeye verilmiş bir silahtır. Anayasanın 89, 103 ve 104. maddesi gereği gensoru ve güvenoyu prosedürü Millet Meclisi tarafından kullanılan yetkililerdir. Senato’nun hükûmetin düşürülmesi bakımından bir yetkisi olmadığından silahların eşitliği ilkesi gereğince yalnızca Millet Meclisi seçimleri yenilenebilir. İlaveten seçimlerin yenilenmesi ancak on sekiz ay içerisinde hükûmetin iki kez düşmesi ve üçüncü kez güvensizlik oyu verilmesi koşuluna bağlanarak yürütmenin yasamayı feshetme yetkisi zorlaştırılmıştır.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Erat, “Türkiye’de Cumhurbaşkanı”, 342.

Tüm bu açıklamalar 1961 Anayasası'nda öngörülen hükûmet sisteminin parlamenter sistem olduğunu göstermektedir.¹⁸⁰ Zira yürütme yetkisinin cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu arasında paylaşımı, bakanlar kurulunun göreve başlarken ve görev sırasında güvenoyu istemesi, gensoru mekanizmasının işletilebilmesi ve cumhurbaşkanı tarafından TBMM seçimlerinin yenilenebilmesi parlamenter sistemin özelliklerindendir. 1961 Anayasası cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sonuçlandırılmaması üzerine bir düzenleme yapmamıştır. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görev süresinin dolması üzerine TBMM bir yıl boyunca 284 kez cumhurbaşkanlığı seçimleri için toplanmasına rağmen 115 tur sonucunda herhangi bir netice alınamamış ve 12 Eylül 1980 Darbesi'ne kapı aralanmıştır.¹⁸¹

2.1.2. 1982 Anayasası'na Göre Hükûmet Sistemi

Çalışmanın bu bölümü 1982 Anayasasının yürürlüğünden sonra hükûmet sistemi anlayışının nasıl evrildiğini anlamak ve cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemine geçişi analiz etmek amacıyla üç döneme ayrılarak incelenecektir. Bunlar: 2007 anayasa değişiklikleri öncesi dönem, 2007 ile 2017 arası dönem ve 2017 anayasa değişiklikleri sonrası dönemdir. 2017 anayasa değişiklikleri sonrası dönem incelenirken yasama ve yürütme organlarına ilişkin önemli açıklamalarda bulunup bu iki organın yapısı, işleyişi ve birbirleriyle olan ilişkileri nazara alınarak cumhurbaşkanlığı hükûmet sisteminin başkanlık sistemi olup olmadığı sorusuna cevap aranacaktır.

2.1.2.1. 2007 Anayasa Değişiklikleri Öncesi Hükûmet Sistemi

1982 Anayasası¹⁸² hazırlanırken yürütme organının yasama organı karşısında güçlendirilmesi düşüncesi ile cumhurbaşkanına önemli yetkiler verilmiş, bu eğilim anayasa değişikliklerine de yansımıştır.¹⁸³ Anayasa koyucu 1961 Anayasası döneminde yaşanan yasama ve yürütme arasındaki krizler ile cumhurbaşkanının seçilememesi gibi sorunları çözmek için birtakım düzenlemelere yer vermiş, sistemsiz tikanıklıkların

¹⁸⁰ Anayurt, *Türk Anayasa*, 121, Tunç, *Türk Anayasa*, 37-38.

¹⁸¹ Ferit İzci, “Yeni Anayasa Değişikliği Çerçevesinde Yürütme Organında Meydana Gelen Değişimler”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/4 (2017): 103; Hurşit Yıldırım, *Parlamenter Sistem Krizleri ve Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi*, (İstanbul: Pozitif, 2016), 84-85.

¹⁸² 1982 Anayasası, *Resmî Gazete*, 18.10.1982. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/>

¹⁸³ Özdemir, Arpacı ve Katılmış, “ABD ve Türkiye”, 3659; Didem Erdoğan, “Yürütme Organının Güçlendirilmesi Eğiliminin Cumhurbaşkanlığı Sistemine Geçiş Etkileri”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29/1 (2021): 221.

önüne geçilmesi amaçlanmıştır.¹⁸⁴ 1982 Anayasası yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 19 kez değiştirilmiştir. Bu değişikliklerden 2007 ve 2017 yıllarında yapılmış olanları çalışmamızla alakalıdır.

1982 Anayasası'nın ilk hali yürütme yetkisini bakanlar kurulu ve cumhurbaşkanına vermektedir. Cumhurbaşkanı tarafından atanan başbakanın önerisi ile bakanlar kurulu cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Hükûmetin kurulmasından itibaren bir hafta içerisinde bakanlar kurulu TBMM'den güvenoyu istemekte ve bu şekilde göreve başlamaktadır.¹⁸⁵ Cumhurbaşkanı ise TBMM tarafından seçilmektedir. Seçilen cumhurbaşkanının varsa partisi ile ilişkisi kesilir, milletvekiliyse vekilliği sona erer. Cumhurbaşkanı adayının TBMM üyesi veya TBMM dışından olması mümkündür. Ancak TBMM üyesi olmayanların aday olabilmesi için TBMM üye tam sayısının en az beşte birinin yazılı önerisi gerekir.¹⁸⁶ Cumhurbaşkanlığı oylamalarının ilk iki turunda üçte iki çoğunluk aranırken üçüncü oylamada üye tam sayısının salt çoğunluğu aranır. Salt çoğunluğun sağlanamaması halinde en fazla oy alan iki adaydan salt çoğunluğu sağlayan aday cumhurbaşkanı seçilir. Dördüncü oylamada salt çoğunluk sağlanamazsa TBMM seçimleri yenilenir.¹⁸⁷

Bu dönemde Anayasanın mülga 104. maddesi cumhurbaşkanına, -siyasal sorumluluğu bulunmamasına rağmen- yasama ile ilgili olanlar, yürütme ile ilgili olanlar ve yargı ile ilgili olanlar şeklinde üç alt başlıkta fevkalade yetkiler vermiştir.¹⁸⁸ Karşı imza kuralına ilişkin yetkiler Anayasada belirlenmediğinden cumhurbaşkanının hangi yetkileri tek başına, hangi yetkileri karşı imza kuralına göre kullanabileceği muğlak kalmıştır.¹⁸⁹ Bu dönemde “sorumsuz ama yetkili cumhurbaşkanı” rahat hareket etme fırsatı bulmuş ve bazı dönemler başbakan ile sorunlar yaşamıştır.¹⁹⁰

1982 Anayasasının 105. maddesinin ilk hali cumhurbaşkanının başbakan veya ilgili bakanın imzası olmaksızın tek başına kullanabildiği yetkiler dışındaki tüm

¹⁸⁴ Çelik ve Bayraktar, “Türkiye”, 381.

¹⁸⁵ 1982 Anayasası mülga m. 110.

¹⁸⁶ 1982 Anayasası 2007 değişikliği öncesi m. 101/2.

¹⁸⁷ 1982 Anayasası 2007 değişikliği öncesi m. 102.

¹⁸⁸ Kaan, “2017 Anayasa Değişikliği”, 19; Demir, “Cumhuriyet Dönemi”, 66.

¹⁸⁹ Atar, *Anayasa*, 164; Çelik ve Bayraktar, “Türkiye”, 382.

¹⁹⁰ Namık Kemal Öztürk, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Temel Dinamikleri”, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 6/15 (2019): 52-53; Özdemir, “Türkiye’nin Parlamenter Hükümet Sistemi”, 388-389;

kararlarında başbakanın veya ilgili bakanın imzasının gerekli olduğunu ve sorumluluğun bu kişilere ait olduğunu düzenlemiştir.¹⁹¹ İlave olarak 1982 Anayasası'nın ilk halinde cumhurbaşkanı siyaseten sorumsuz olarak önemli yetkilerle donatılmış, resen cumhurbaşkanınca imzalanan emir ve kararlar aleyhine yargı mercilerine başvurulamayacağına ve ancak vatana ihanetten ötürü TBMM üye tam sayısının en az dörtte üçünün vereceği kararla suçlandırılacağına yer verilmiştir.

Bu dönemde cumhurbaşkanına kanunları meclise geri gönderme yetkisi verilmiş, ilgili kanunun aynen kabulü halinde yayımlanacağı düzenlenmiştir. Anayasa, kanunun geri gönderilmesi halinde salt çoğunluk veya nitelikli çoğunluk aramadığından cumhurbaşkanının bu yetkisi geciktirici veto yetkisidir.¹⁹²

Bakanlar Kurulu ise hükûmetin genel siyasetinin yürütülmesinden birlikte sorumlu olacak şekilde düzenlenmiş, bakanların TBMM üyesi veya dışından olabileceğine yer verilmiştir. Bakanlar Kurulu'nun siyasi sorumluluğu TBMM'ye karşı olup cumhurbaşkanına karşı bir sorumluluğu bulunmamaktadır. Dolayısıyla Bakanlar Kurulu'nun cumhurbaşkanınca azledilmesi mümkün değildir.¹⁹³ Bir siyasi parti grubu veya en az yirmi milletvekilinin teklifi üzerine gensoru usulü uygulanarak TBMM üye tam sayısının salt çoğunluğuyla hükûmetin veya ilgili bakanın düşürülebileceği (mülga m. 99), başbakanın veya bir bakanın cezai sorumluluğuna başvurulabilmesi için en az üye tam sayısının onda birinin teklifi üzerine salt çoğunluk ile Yüce Divan'a sevk edileceği (mülga m. 100), her bakanın da ayrıca bireysel olarak başbakana karşı sorumlu olduğu da anayasada yer almıştır. Ayrıca anayasa hükûmetin TBMM karşısında güvenoyuna; göreve başlarken başvuracağını ve görev sırasında başvurabileceğini, göreve başlarken veya görev sırasında güvenoyu alınamaması veya gensoru yoluyla hükûmetin düşürülmesi halinde cumhurbaşkanının TBMM seçimlerini yenileyebileceğini düzenlemiştir.

¹⁹¹ Abdulkadir Yıldız, "Cumhurbaşkanlığı Sisteminde Cumhurbaşkanının Sorumluluğu Meselesi", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/1 (2019): 5.

¹⁹² İsmail Dursunoğlu, "Kuvvetler Ayrılığı Perspektifinden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasama", *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 14/4 (2019): 1232.

¹⁹³ Çelik ve Bayraktar, "Türkiye", 383.

1982 Anayasası, TBMM'nin Bakanlar Kurulu'na kanun hükmünde kararname (KHK) çıkarma yetkisi verebileceğini düzenlemiştir (AY. mülga m. 91).¹⁹⁴ TBMM tarafından çıkarılacak yetki kanununda KHK'nin amacı, kapsamı, ilkeleri, KHK'nin kullanım süresi ve birden fazla KHK çıkarıp çıkarılmayacağı düzenlenir. Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan kanun hükmünde kararnameler TBMM tarafından onaylanır (AY mülga m. 91/4). 1982 Anayasası'nın 107. maddesi Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nin kuruluşunun, çalışma ve teşkilat esaslarının ve personel atama işlemlerinin cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenleneceğini öngörmüş ve Türk hukukunda cumhurbaşkanlığı kararnamesi ilk kez yer almıştır.¹⁹⁵

Yürütme organının cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulundan oluşması, cumhurbaşkanının meclise karşı siyasi sorumluluğu bulunmazken bakanlar kurulunun bireysel ve kollektif olarak sorumlu olması, yürütme organının doğrudan doğruya halk tarafından seçilmemesi, meclisin hükûmeti düşürme yetkisi bulunurken sınırlı olsa da cumhurbaşkanının meclisi feshetme yetkisi bulunması, aynı kişinin hem yasama hem yürütme organında yer alabilmesi, bakanlar kurulunun kanun tasarısı teklifinde bulunabilmesi, TBMM'nin çalışmalarına katılabilmesi 2007 Anayasa değişiklikleri öncesinde hükûmet sisteminin parlamenter sistem olduğunu göstermektedir.¹⁹⁶

Cumhurbaşkanının gerekli gördüğü takdirde Bakanlar Kurulu'na başkanlık etmesi, başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'na olağanüstü hâl ve sıkıyönetim ilan edilmesi ve bu dönemlerde kanun hükmünde kararname çıkarılması, 104. madde başta olmak üzere birçok maddede bazı önemli yetkiler verilmesi gibi istisnai durumlar olsa da sistem parlamenter sistemin özelliklerini taşımaktadır.¹⁹⁷

2.1.2.2. 2007 Anayasa Değişiklikleri Sonrası Hükûmet Sistemi

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun uygulandığı dönem (1921-1924) istisna olmak üzere; Kanun-ı Esasi'de 1909 yılında yapılan değişikliklerin yürürlüğe girişiyle

¹⁹⁴ Bakanlar Kurulu'na verilen bu yetki 2017 Anayasa değişikliklerinin külliyen yürürlüğe sokulduğu 09.07.2018 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.

¹⁹⁵ Koç, "ABD ve Türkiye", 6.

¹⁹⁶ Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, (İstanbul: Beta, 2019), 464-470; Gözler, *Türk Anayasa*, 304-305; Demir, "Hükümet Sistemleri", 67-68; Çelik ve Bayraktar, "Türkiye", 383.

¹⁹⁷ Çelik ve Bayraktar, "Türkiye", 383.

Türkiye’de parlamenter sistemin farklı kombinasyonları 2014 yılına kadar uygulanmıştır.¹⁹⁸

10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in 2007 yılında görev süresinin dolması sebebiyle TBMM, cumhurbaşkanlığı seçimleri için çalışmalara başlamış ve Adalet ve Kalkınma Partisi Abdullah Gül’ü aday göstermiştir. Yukarıda açıklandığı üzere cumhurbaşkanlığı oylamasında ilk tur için TBMM üye tam sayısının üçte iki oyu gerekmektedir. Abdullah Gül ilk turda 357 oy almış ve üçte iki oy çoğunluğu ilk turda sağlanamamıştır. Bazı kesimler Anayasa hükmünün karar yeter sayısı olarak öngördüğü üçte iki çoğunluğun (367 üye) zımni olarak toplantı yeter sayısını da kapsayacağını belirten açıklamalar yapmıştır.¹⁹⁹ Abdullah Gül bakımından toplantı yeter sayısı sağlanamadığı iddiasıyla Anayasa Mahkemesi’ne başvurulmuş ve Mahkeme ilgili hükmün toplantı yeter sayısını da düzenlediği şeklinde karar vermiş, bu olay Türk siyasi tarihine “367 Krizi” olarak geçmiştir.²⁰⁰

367 Krizi sonrasında meclis seçimleri yenilenmiş, meclise girmeyi başaran Milliyetçi Hareket Partisi de yapılan cumhurbaşkanlığı oylamasına katılmış ve bir 367 krizi daha yaşanmamış, Abdullah Gül Türkiye Cumhuriyeti’nin 11. Cumhurbaşkanı olmuştur.²⁰¹ Aynı yıl 5678 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile yapılan Anayasa değişiklikleri sonucunda cumhurbaşkanının doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi usulü getirilmiştir. Aynı değişiklikte görev süresi yedi yıldan beş yıla düşürülmüş ve bir kişinin en fazla iki kez cumhurbaşkanı olabileceği düzenlenmiştir.

2007 Anayasa değişiklikleri sonucunda yürütme organı hâlâ cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulundan oluşmaktadır. Cumhurbaşkanının meclise karşı siyasi sorumluluğu bulunmazken bakanlar kurulunun sorumluluğu bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı, Anayasanın mülga 116. maddesindeki şartların oluşması halinde seçimlerin yenilenmesi kararı verme yetkisine sahiptir. Anayasa değişiklikleri ile değişiklik öncesi önceki

¹⁹⁸ Özdemir, “Türkiye’nin Parlamenter Hükümet Sistemi” 378-379.

¹⁹⁹ Dönemin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu da bu isimler arasındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48189677> (E.T. 20.04.2025)

²⁰⁰ Kaan, “2017 Anayasa Değişikliği”, 19-20; Yıldırım, *Parlamenter Sistem*, 116-120.

²⁰¹ Öztürk, “Cumhurbaşkanlığı”, 53.

farklar cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, görev süresinin kısaltılması ve ikinci defa seçilebilmesinin mümkün olmasıdır.

2007 değişiklikleriyle uygulamaya sokulan sistem ancak 2014 seçimleriyle uygulanma şansı bulmuş ve Recep Tayyip Erdoğan halk tarafından doğrudan seçilen ilk cumhurbaşkanı olmuştur.²⁰² 10 Ağustos 2014 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde geçerli oyların %51,59'unu alarak cumhurbaşkanı seçilen Recep Tayyip Erdoğan, halk tarafından seçildiğinden halka karşı siyasi sorumluluğu olduğu gerekçesiyle yürütme yetkisini etkin bir şekilde kullanmıştır.²⁰³ Türkiye'deki siyasi parti disiplini, Recep Tayyip Erdoğan'ın iktidar partisi olan Adalet ve Kalkınma Partisi üzerindeki etkisi ve Anayasa'dan aldığı önemli yetkiler, cumhurbaşkanının bu yetkileri etkin bir şekilde kullanması sistemin yarı başkanlık sistemi olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur.²⁰⁴ Zira Anayasanın mülga 104, 105, 119, 120, 121, 122. maddelerinde cumhurbaşkanına verilen yetkiler ile cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin sistemi parlamenter sistemden uzaklaştırdığı yadsınamaz bir gerçektir.

Doktrindeki bir görüşe göre 1982 Anayasası'nın ilk halinde cumhurbaşkanına önemli yetkiler verilmesi ve 2014 sonrasında güç dengesinin başbakanın meşruiyetini halktan alan cumhurbaşkanına doğru kayması sebebiyle sistem yarı başkanlık sisteminin bir formu olan başbakanlı başkanlık sistemidir.²⁰⁵ Bir başka görüş, halk tarafından seçilen bir cumhurbaşkanının bulunması, Bakanlar Kurulu'nun TBMM'den güvenoyu alarak göreve başlaması ve cumhurbaşkanına karşı herhangi bir sorumluluğu bulunmazken TBMM'ye karşı sorumlu olması sebebiyle sistemi başbakanlı-başkanlık olarak nitelendirmektedir.²⁰⁶ Bir diğer görüş ise yapılan değişikliklerle parlamenter sistemden yarı başkanlık sistemine evrilme olduğunu ancak cumhurbaşkanının yetkilerinin yarı başkanlık sistemindeki kadar yoğun olmadığını bu sebeple başkanlı

²⁰² 1982 Anayasası'na koyulan Geçici Madde 1 ile halk oylamasında Anayasa'nın kabul edilmesiyle Milli Güvenlik Konseyi ve Devlet Başkanı olan Kenan Evren cumhurbaşkanı sıfatı kazanmıştır. Ancak bu halk oylaması doğrudan cumhurbaşkanlığı seçimi olmadığından bu çalışmada halk tarafından seçilen ilk cumhurbaşkanı olarak Recep Tayyip Erdoğan gösterilmiştir.

²⁰³ İzci, "Yeni Anayasa", 103.

²⁰⁴ Atar, *Anayasa*, 176, Gözler, *Türk Anayasa*, 307; Özbudun, *Türk Anayasa*, 319.

²⁰⁵ Metin ve Ünal, "Yarı Monarşi", 501.

²⁰⁶ Ahmet Ekinci ve Aslıhan Kaplan Arık, "Devlet Başkanının Anayasal Dönem Sınırını Uzatan Ya Da Ortadan Kaldıran Anayasa Değişikliklerinin Anayasa Değiştirme İktidarının Kötüye Kullanılması Bağlamında Değerlendirilmesi", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 0/1 (2020): 102.

parlamenter sistem olarak nitelendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.²⁰⁷ Bir diğer görüşe göre hükûmet sistemi, teorik açıdan bir yarı başkanlık sistemi olarak nitelendirilse de sistem aslında bütün yetkilerin cumhurbaşkanında toplandığı bir fiili başkanlık sistemidir.²⁰⁸ Bir diğer görüşe göre 1982 Anayasası'nda her ne kadar cumhurbaşkanına birtakım önemli yetkiler verilmiş ve cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi öngörülmüşse de bakanlar kurulunun genel siyasetin yürütülmesinde TBMM'ye karşı sorumluluğu, cumhurbaşkanının siyaseten sorumsuzluğu ve karşı imza kuralının varlığı, fesih yetkisinin şarta bağlı olması parlamenter sistemin varlığının hukuken devam ettiğini göstermektedir ve dönemdeki sistem “zayıflatılmış parlamenter sistem” örneğidir.²⁰⁹ Bizim de iştirak ettiğimiz görüş ise; 1982 Anayasası cumhurbaşkanına oldukça önemli yetkiler verdiğinden cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, sahip olduğu yetkileri oldukça kapsamlı kullanması sistemin niteliğinin değişmesi açısından yeterlidir ve Türkiye fiilen ve hatta hukuken yarı başkanlık sistemine geçmiştir.²¹⁰

2.1.2.3. 1982 Anayasası Üzerinde Yapılan 2017 Değişiklikleri ile Kabul Edilen Sistem: Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi

Uzun süreli parlamenter sistem geçmişi olan Türkiye'de özellikle 1961 Anayasası döneminde yaşanan parlamenter sistemin yarattığı tikanıklıklar zaman zaman sistem değişiklikleri tartışmalarının ortaya atılmasına sebep olmuştur. 90'lar ile 2000'li yılların başlarında gelişen bazı krizler tekrar parlamenter sistem tartışmalarını gündeme getirmiş ve nihayet 2017 Anayasa değişiklikleri ile cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemine geçilmiştir.

İlk olarak Milli Selamet Partisi'nin 1973 Seçim Beyannamesi'nde başkanlık sistemine geçileceği ve başkanı tek dereceli olarak milletin seçeceği belirtilmiştir.²¹¹ Alparslan Türkeş, Temel Görüşler adlı eserinde “*Türk Milleti, dünya imparatorlukları*

²⁰⁷ Özdemir, “Türkiye'nin Parlamenter Hükümet Sistemi”, 391. Erat, “Türkiye'de Cumhurbaşkanı”, 346-350, Zafer Gören, “Erkler Ayrılığı İlkesi ve 2017 Anayasa Değişikliği ile Benimsenen Hükümet Sistemi”, *İzmir Barosu Dergisi*, 84/3 (2019): 482.

²⁰⁸ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, (Bursa: Ekin, 2021), 798-799.

²⁰⁹ Ergun Özbudun, “Başkanlık Sistemi ve Türkiye”, *Özgürlük Araştırmaları Derneği*, 0/1 (2015): 11-12.

²¹⁰ Öztürk, “Cumhurbaşkanlığı”, 54-55; Özyurt ve Saka, “Hükümet Sistemleri”, 193; Kanadoğlu ve Duygun, *Anayasa Hukuku*, 364.

²¹¹ Milli Selamet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/c1dd572f-bad8-400d-bb52-80a84f068068/content> (E.T. 16.11.2024)

*kurduğu devirlerde, kuvvetli, adil ve hızlı icra sistemini uygulamıştır. Kuvvetli ve hızlı icra, icra gücünün tek elde toplanmasıyla mümkündür. Bunun için tarih ve töremize uygun olarak Başkanlık Sistemini savunuyoruz.”*²¹² şeklindeki görüşüyle iktidara gelmeleri halinde başkanlık sistemine geçileceğini beyan etmiştir. Büyük Birlik Partisi Kurucu Genel Başkanı merhum Muhsin Yazıcıoğlu bir gazeteye vermiş olduğu röportajında; *“Parlamenter sisteme göre cumhurbaşkanının yetkileri çok fazla. Başkanlık sistemine göre yetkileri çok az. Bunu da yerli yerine oturtmak gerekiyor. Tercih yapılmalı. Başkanlık sistemi mi, parlamenter sistem mi? Biz başkanlık sistemini savunuyoruz.”*²¹³ şeklindeki açıklaması ile başkanlık sistemini savunmuştur. Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi düşüncesi 1987 yılında Turgut Özal tarafından da ortaya atılmıştır. Ertesi yıl yapılan halk oylamasında Özal’ın anayasa değişikliği talebinin %65 oranında “Hayır” oyuyla sonuçlanması sonrasında Süleyman Demirel cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi gerektiğini gündeme getirmiş ve Özal aynı yıl cumhurbaşkanının yetkilerinin Anayasa’da farklı şekilde düzenlenmesi gerektiğini belirtmiş, ilaveten cumhurbaşkanlığı seçimlerinin meclisle aynı günde yapılması ve cumhurbaşkanının beş yıllık süre için halk tarafından seçilmesi usulünün getirilmesini istemiştir.²¹⁴

1997 yılında sistemin başkanlık veya yarı başkanlık olarak değiştirilmesi tartışması dönemin cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel tarafından ortaya atılmıştır.²¹⁵ 2011 yılında başlatılan anayasa reformu başkanlık sistemi üzerinde uzlaşa sağlanamadığı için 2013 yılında başarısızlıkla sonuçlanmış,²¹⁶ yukarıda da işlenildiği üzere 2007 cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında yaşanan “367 Krizi” sonrasında yapılan Anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi kabul edilmiş ve

²¹² Alparslan Türkeş, *Temel Görüşler*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1975), 164.

²¹³ <https://www.mansetaydin.com/makale/13639488/muzaffer-ceven/tek-basli-olmak-baskan-olmak> (E.T. 16.11.2024)

²¹⁴ Zeyneb Çağlıyan İçener, “Türkiye’de Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Yakın Tarihi: Özal ve Demirel’in Siyasi Mülahazaları”, *Bilgi*, 0/75 (2015): 318

²¹⁵ Ferit İzci ve Mehmet Sarıtürk, “Yeni Anayasa Değişikliği ile Getirilen Cumhurbaşkanlığı Sisteminin İdari Yapı ve İşleyiş Etkisi”, içinde *2nd International Scientific Researches Congress on Humanities and Social Sciences*, ed. Hayrullah Kahya, (İstanbul: İBAD, 2017), 524.

²¹⁶ Norbert Kersting ve Marta Regalia, “Direct Democracy And Its Integrity. The Italian 2020 And The Turkey 2017 Constitutional Referendums”, *Springer Nature*, 0/16 (2023): 534. <https://doi.org/10.1007/s12286-022-00552-6>

Recep Tayyip Erdoğan 2014 yılında halk tarafından cumhurbaşkanı seçilerek göreve başlamıştır.

Recep Tayyip Erdoğan'ın cumhurbaşkanı seçilmesiyle parti genel başkanlığı ve başbakanlık görevi sona ermiş ve bu makamlara Ahmet Davutoğlu getirilmiştir. Cumhurbaşkanı ile Başbakan Ahmet Davutoğlu arasında yaşanan siyasi kriz sonucunda Ahmet Davutoğlu istifa etmiştir. 15 Temmuz 2016 yılında gerçekleştirilen askeri darbe teşebbüsü sonrasında Milliyetçi Hareket Partisi tarafından başkanlık sistemi tartışmaları tekrar gündeme getirilmiş ve 16 Nisan 2017 tarihinde Anayasa değişikliği halkoylamasıyla kabul edilmiştir. 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan genel seçimler ve cumhurbaşkanlığı seçimiyle cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemi Türkiye'de uygulamaya sokulmuştur.

2.1.2.3.1. 1982 Anayasası'nda Yasama Organı

Anayasaya göre yasama yetkisi TBMM'ye aittir (m. 7). TBMM, genel oyla seçilen altı yüz milletvekilinden oluşur (AY. m. 75). TBMM seçimleri ile cumhurbaşkanlığı seçimleri beş yılda bir aynı gün yapılır (AY. m.77).²¹⁷ Anayasaya göre on sekiz yaşını dolduran her Türk'ün milletvekili seçilebilmesi mümkün olmakla birlikte;

En az ilkokul mezunu olmayanlar, kısıtlılar, askerlikle ilişkili olanlar, kamu hizmetinden yasaklılar, taksirli suçlar hariç toplam bir yıl veya daha fazla hapis ile ağır hapis cezasına hüküm giymiş olanlar; zimmet, ihtilas, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlarla, kaçakçılık, Resmî ihale ve alım satımlara fesat karıştırma, Devlet sırlarını açığa vurma, terör eylemlerine katılma ve bu gibi eylemleri

²¹⁷ Brezilya'da başkanlık seçimleri, parlamento seçimleri ve yerel yönetim seçimleri aynı gün yapılmaktadır. Ahmet Ekinci ve Serkan Nebi Yıldırım, "Latin Amerika'da Başkanlık Sistemi Uygulamaları- Brezilya", içinde *Dört Kıtada Başkanlık Sistemi (Ülke Örnekleriyle Hukukun Üstünlüğü, İnsan Hakları ve Demokrasi)*, ed. İlyas Doğan, Serdar Ünver, (Ankara: Astana, 2017), 151; Meksika'da, başkanlık seçimleri ile Senato seçimleri altı yılda bir aynı günde yapılır. Küçük, *ABD ve Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi*, 270; Şili'de başkanlık seçimleri ile Temsilciler Meclisi seçimleri birlikte yapılmaktadır. Küçük, *ABD ve Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi*, 287; Kosta Rika'da yasama ve yürütme organı seçimleri eş zamanlı olarak yapılmaktadır. Küçük, *ABD ve Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi*, 333; Kenya'da başkanlık ve parlamento seçimleri aynı günde beş yılda bir ağustos ayının ikinci salı günü yapılır. Özgem Tuğçe Gümüş, "Koalisyonlu Başkanlık Sistemi Örneği: Kenya", içinde *Dört Kıtada Başkanlık Sistemi (Ülke Örnekleriyle Hukukun Üstünlüğü, İnsan Hakları ve Demokrasi)*, ed. İlyas Doğan, Serdar Ünver, (Ankara: Astana, 2017), 505. Şili Anayasası'na göre başkanlık seçimleri ile parlamento seçimleri birlikte yapılır (m. 26).

tahrik ve teşvik suçlarından biriyle hüküm giymiş olanlar, affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemezler. (AY. m. 76/2).

TBMM'nin görev ve yetkileri 87. maddede ve diğer maddelerde sayılmıştır. Anayasanın 87. maddesine göre TBMM'nin görev ve yetkileri

kanun koymak, değiştirmek0 ve kaldırmak; bütçe ve kesinhesap kanun tekliflerini görüşmek ve kabul etmek; para basılmasına ve savaş ilânına karar vermek; milletlerarası andlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun kararı ile genel ve özel af ilânına karar vermek ve Anayasanın diğer maddelerinde öngörülen yetkileri kullanmak ve görevleri yerine getirmektir.

Anayasa, TBMM'ye içtüzük yapma (m.95), seçimlerin yenilenmesine karar verme (m. 116), olağanüstü hâl ilân edilmesi kararını onaylama ve gerektiği takdirde dört ayı geçmemek üzere uzatma (m. 119), olağanüstü hal cumhurbaşkanlığı kararnamelerini onaylama (m. 119), anayasayı değiştirme (m. 175) yetkilerini de vermiştir.

Anayasaya göre kanun teklif etme yetkisi milletvekillerine verilmiştir. 2017 Anayasa Değişiklikleri öncesinde kanun teklif etme yetkisi bakanlar kuruluna da verilmiş bir yetki idi.²¹⁸ Ancak bu hüküm 2017 yılında yapılan değişiklikle kaldırılmıştır. Hükûmet sistemi değişikliğinin gereği olarak meri düzenlemeye göre bütçe kanunu ve kesin hesap kanunu dışında cumhurbaşkanının kanun teklif edebilmesi mümkün değildir.²¹⁹

1982 Anayasası uluslararası antlaşma onaylama ve yayımlama yetkisini cumhurbaşkanına vermiş olmakla birlikte ilgili antlaşmanın onaylanması ancak TBMM'nin çıkaracağı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır. Türk kanunlarında değişiklik yapmamak, devlet maliyesine bir yüklenme getirmemek, kişi hallerine ve Türklerin yabancı ülkelerdeki mülkiyet haklarına dokunmamak koşuluyla ekonomik, ticari veya teknik ilişkileri düzenleyen ve süresi bir yılı aşmayan antlaşmaların uygun bulunmasına gerek yoktur. Ayrıca milletlerarası bir antlaşmaya dayanan uygulama

²¹⁸ Tunç, *Türk Anayasa*, 205.

²¹⁹ ABD'de başkanın böyle bir yetkisi bulunmamaktadır. Kongre üyelerinden biri bütçe teklifi yapmaktadır. Bkz. Tunç, *Türk Anayasa*, 287.

antlaşmaları ile kanunun vermiş olduğu yetkiye dayanılarak yapılan ekonomik, ticari, teknik veya idari antlaşmaların uygun bulunmasına da gerek yoktur.²²⁰

2.1.2.3.2. 1982 Anayasası'nda Yürütme Organı

1961 Anayasası yasama ve yürütmeyi bir yetki olarak düzenlerken yürütmeyi bir görev olarak düzenlemişti. 1982 Anayasası çeşitli düzenlemeler ile yürütmeyi güçlendirme eğilimi göstermiş ve 1961 Anayasası'ndan farklı olarak yürütmeyi hem bir yetki hem bir görev olarak kabul etmiştir. 2017 değişiklikleri öncesinde yürütme yetkisinin cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu tarafından kullanılacağı düzenlemesi yer almaktaydı. Meri düzenlemede Anayasanın 8. ve 104. maddesine göre yürütme yetkisi ve görevi, cumhurbaşkanı tarafından kullanılır ve yerine getirilir.

2017 değişiklikleri öncesinde cumhurbaşkanı başbakanı ve başbakan tarafından önerilen bakanları atamaktaydı. Hükûmetin kurulmasından itibaren bir hafta içinde başbakan veya bir bakan tarafından hükûmetin programı meclise sunulur ve güvenoyu istenirdi. Güvenoyu alan hükûmet göreve başlardı.²²¹ Cumhurbaşkanlığı hükûmet sisteminde, yürütme tek başlı olup, meşruiyetini halktan alan cumhurbaşkanının atadığı bakanların meclis tarafından onaylanması söz konusu değildir.²²²

Cumhurbaşkanının adaylığı ve seçimi 101. maddede düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı, seçilme yeterliliğine sahip, kırk yaşını doldurmuş olan ve yüksek öğrenim yapmış Türk vatandaşları arasından doğrudan halk tarafından seçilir. Cumhurbaşkanı görev süresi beş yıldır ve bir kişi en fazla iki kez cumhurbaşkanı olabilir. Cumhurbaşkanının ikinci döneminde TBMM tarafından seçimlerin yenilenmesi halinde mevcut cumhurbaşkanı tekrar aday olabilir. Cumhurbaşkanı seçilen kişinin TBMM üyeliği sona erer. Cumhurbaşkanlığı seçimi iki turlu olarak gerçekleştirilir. İlk turda adaylardan birinin geçerli oyların salt çoğunluğunu alması halinde ilgili aday seçilmiş olur. Ancak hiçbir adayın bu çoğunluğu sağlayamaması halinde birinci turu izleyen ikinci pazar günü ikinci tur seçimleri yapılmaktadır. İkinci tur oylamasına birinci turda en fazla oy alan iki aday katılır. İkinci tur oylamasına katılmaya hak

²²⁰ Tunç, *Türk Anayasa*, 211-214.

²²¹ 1982 Anayasası mülga m. 110.

²²² Murat Akçakaya ve Abdülkadir Özdemir, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Siyasal İstikrar" *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 53/3 (2018): 928.

kazanan adaylardan birinin seçime katılamaması halinde boşalan adaylık birinci oylamadaki sıraya göre ikame edilir. İkinci tur oylamasına yalnızca bir adayın katılması halinde oylama referandum halinde yapılır ve geçerli oyların salt çoğunluğunun alınması halinde ilgili aday cumhurbaşkanı seçilmiş olur. Gerekli çoğunluğun sağlanamaması halinde sadece cumhurbaşkanlığı seçimi yenilenir. Seçimlerin herhangi bir nedenle tamamlanamaması halinde yeni cumhurbaşkanı seçilene kadar eski cumhurbaşkanının görevi devam eder.

Cumhurbaşkanlığı makamının herhangi bir sebeple boşalması halinde kırk beş gün içerisinde yeni cumhurbaşkanı seçilir. Genel seçimlere bir yıl veya daha az bir süre kalması halinde TBMM seçimleri ile cumhurbaşkanlığı seçimleri birlikte yapılır. Bir yıldan daha fazla süre kalması halinde yalnızca cumhurbaşkanlığı seçimi yapılır. Seçilen cumhurbaşkanı için genel seçimlere kadar olan süre dönemden sayılmamaktadır (AY m.106/2).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 8. maddesi yürütme yetkisinin ve görevinin anayasa ve kanunlara uygun bir şekilde cumhurbaşkanı tarafından kullanılacağını belirtmektedir. Anayasanın 104. maddesi ise cumhurbaşkanının devletin başı olduğunu ifade etmekte ve yürütme yetkisinin cumhurbaşkanına ait olduğunu yinelemektedir.

Yürütme organı monist yapıda olduğundan cumhurbaşkanının hem devletin başı olması hem de hükûmet etme yetkisine sahip olmasından ötürü oldukça geniş yetkileri vardır. Anayasanın çeşitli maddelerinde cumhurbaşkanına yetkiler verildiği görülmektedir.

Anayasanın 104. maddesine göre cumhurbaşkanının, Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk milletini temsil etme, Anayasanın uygulanmasını, devlet organlarının düzenli çalışmasını temin etme, gerekli görmesi halinde yasama yılının ilk günü TBMM'de açılış konuşması yapma, meclise mesaj verme, kanunları yayımlama ve geri gönderme, kanunların, TBMM İçtüzüğü'nün Anayasaya aykırılığı iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne (AYM) başvurma, cumhurbaşkanı yardımcılarını atama ve azletme, üst düzey kamu yöneticilerini atama, azletme ve atanmalarına ilişkin usul ve esasları cumhurbaşkanlığı kararnamesi (CBK) ile düzenleme, yabancı ülkelere temsilci gönderme ve yabancı devlet temsilcilerini kabul etme, milletlerarası antlaşmaları onaylama ve yayımlama, Anayasa değişikliği kanunlarını gerekli görmesi halinde

halkoyuna sunma, başkomutanlığı temsil etme, milli güvenlik politikalarını belirleme, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kullanılmasına karar verme, kişilerin cezalarını hafifletme veya kaldırma, yürütme yetkisine ilişkin konularda cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarma, yönetmelikler çıkarma, kanunlarda verilen seçme ve atama işlemlerini yerine getirme yetkileri vardır. Ayrıca gerektiğinde TBMM'yi toplantıya çağırma (m. 93/2), Devlet Denetleme Kurulu başkan ve üyelerini atama (AY. m. 108/3), Genelkurmay başkanını atama (m. 117/3), Milli Güvenlik Kurulu'na başkanlık etme ve gündemini belirleme (m. 118), olağanüstü hâl ilan etme (m. 119), rektörleri atama (m. 130/6), Yükseköğretim Kurulu üyelerini atamak (m. 131/2), on beş üyeden oluşan Anayasa Mahkemesi'nin 12 üyesini seçme (m. 146/3), Danıştay üyelerinin dörtte birini seçme (m. 155/3), 13 kişiden oluşan Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun tabii üyesi olan adalet bakanı ve adalet bakanı yardımcısını atama ve 4 üyesini seçme (m. 159), bütçe ve kesin hesap kanun tekliflerini meclise sunma (m. 161) yetkileri de bulunmaktadır.²²³

Anayasanın 104. maddesinin 17. fıkrasına göre yürütme yetkisine ilişkin konularda cumhurbaşkanının CBK çıkarabilmesi mümkündür. Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, 2017 Anayasa değişiklikleri öncesinde yetki kanunuyla çıkarılabilen KHK'lerden farklı olarak yasama organının müdahalesi olmaksızın kaynağını doğrudan Anayasa'dan almakta ve cumhurbaşkanı tarafından imzalanarak Resmî Gazete'de yayınlanmakta ve yayımlandığı gün yürürlüğe girmektedir.²²⁴ Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde düzenlenen temel haklar, kişi hakları, ödevleri ile dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler, Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konular CBK ile düzenlenemez. CBK ile kanunların farklı hükümler içermesi halinde kanun hükümleri uygulama alanı bulur. TBMM'nin aynı konuda kanun çıkarması halinde CBK hükümsüz hale gelir.²²⁵ Görüldüğü üzere cumhurbaşkanının mevcut kanunlarla düzenlenmiş konularda CBK çıkarma yetkisi bulunmamaktadır. Aynı hususta hem CBK hem kanun hükmü olması halinde kanun hükmüne öncelik tanınarak uygulanması gerekmektedir. CBK ile düzenlenmiş bir konuda kanun çıkarılması halinde kanun geçerli kabul edilecektir. Anayasa CBK'nin

²²³ Gözler, *Türk Anayasa*, 330-331.

²²⁴ Koç, "ABD ve Türkiye", 9.

²²⁵ Adnan Küçük ve Bayram Doğan, "Türkiye'de 2017 Anayasa Değişikliği Kapsamında Yürütmenin Asli Düzenleme Yapma Yetkisi ve Mahfuz Düzenleme Alanı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9/1 (2019): 19.

kapsamını oldukça sınırlamıştır. Bu sebeple CBK'nin, TBMM tarafından bir kanun çıkarılana kadar yürütme organına düzenleyici işlem yapma yetkisi vermek amacıyla getirildiğini söylemek mümkündür.²²⁶

Anayasaya göre üst düzey kamu yöneticilerinin atanmalarına ilişkin usul ve esasları, bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri ve yetkileri, teşkilat yapısı ile merkez ve taşra teşkilatlarının kurulması, Devlet Denetleme Kurulu'nun işleyişi, üyelerinin görev süresi ve diğer özlük işleri, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nin teşkilatı ve görevleri CBK ile düzenlenir (m. 104/9, 106/son, 108/son, 118/son).

Anayasada cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenecek yukarıdaki dört husus özel olarak belirtilmiştir. Bu durumda mahfuz düzenleme yapma yetkisi gündeme gelmektedir. Bir görüşe göre yasama yetkisinin genelliği ilkesi gereğince TBMM'nin bu konularda düzenleme yapabilmesi mümkündür.²²⁷ Diğer görüşe göre ise Anayasada bu hususların CBK ile düzenleneceği öngörüldüğünden TBMM'nin bir düzenleme yapabilmesi mümkün değildir.²²⁸ TBMM'nin düzenleme yapması halinde Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilinceye kadar ilgili kanun hükmü uygulanacaktır.²²⁹

²²⁶ Bayram Doğan ve Ali Fuat Geyik, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Kuvvetler Ayrılığı İlkesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10/2 (2020): 37.

²²⁷ Küçük ve Doğan, “Mahfuz Düzenleme Alanı”, 34-35; Dinç/Yılmaz ise Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi gereken konular ile açıkça kanunla düzenlenmiş konularda CBK çıkarılamayacağını garanti altına alınmasından ötürü yasamanın mahfuz alanının pekiştirildiği görüşündedir. Yusuf Durani Dinç ve Vedat Yılmaz, “Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Yasama, Yürütme, Yargı Organları ile Taşra Ve Yerel Yönetimlere Etkilerinin Değerlendirilmesi”, *Ombudsman Akademik*, 0/16 (2022): 183;

²²⁸ Anayasa Mahkemesi’nin E. 2019/31 sayılı dosyasında karşı oy gerekçesi de aynı görüşü savunmaktadır: “...bir kuralın Anayasa’da CBK ile düzenleneceği belirtilen bir konuya ilişkin olduğu tespit edildikten sonra, artık bu konuda ayrıca bir kanun hükmünün bulunup bulunmadığının araştırılması gerekli değildir.” AYM, E. 2019/31, K. 2020/5, K.T. 23/1/2020; Yavuz Atar, “Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Rejimi ve Anayasallık Denetimi” *Anayasa Yargısı Dergisi*, 39/1 (2019): 246; Ekrem Ali Akartürk, “2017 Anayasa Değişikliğinin “Parlamentosuzlaştırma” Etkisi Üzerine”, *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2020): 12; Berat Duman, “Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri; Hukuki Niteliği, Rejimleri, Denetimi ve Mukayeseli Hukukta Yeri”, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5/2 (2019): 550-551; Tunç, “Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku”, 572; Yeniay’a göre üç sebepten dolayı CBK ile düzenleneceği öngörülen dört hususta kanun çıkarılamaz: Birinci sebep Anayasa’nın ilgili hükmünün ilgili hususların CBK ile ‘düzenlenebileceği’ değil ‘düzenleneceği’ şeklinde emredici olmasıdır. İkinci sebep Anayasa’da kanunla da düzenlenebileceğine ilişkin açıkça bir düzenleme yapılabilmesi mümkünken bunun yapılmamış olmasıdır. Son sebep ise Anayasa’nın 104/17. maddesi yürütmeye ilişkin hususlarda CBK ile düzenleme yapılacağını öngörmesine rağmen dört hususun ayrıca düzenlenmesinin bir izahatının olmayışıdır. Zira bu dört husus niteliği gereği yürütmeye ilişkin hususlardır ve eğer kanunla düzenlenebilmesi mümkünse ayrıca başka bir fıkra da düzenlenmesine gerek yoktur. Lokman Yeniay ve Gülten Yeniay, “Türk

Anayasanın 119. Maddesi gerekli şartların oluşması halinde altı ay ile sınırlı olarak cumhurbaşkanına olağanüstü hâl (OHAL) ilan etme yetkisi vermiştir. Olağanüstü hâl kararı verildiği gün Resmî Gazete’de yayımlanır ve aynı gün TBMM onayına sunulur. TBMM’nin OHAL süresini uzatma, kısaltma veya OHAL’i kaldırma yetkisi vardır. OHAL sürecinde OHAL’in gerektirdiği hususlarda cumhurbaşkanı Anayasanın 104. maddesinin 17. fıkrasında belirtilen sınırlamalara tabi olmaksızın olağanüstü hâl cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. olağanüstü hâl cumhurbaşkanlığı kararnamesi, kanun hükmündedir ve Resmî Gazete’de yayımlanır, yayımlandıkları gün TBMM onayına sunulur. Savaş ve mücbir sebepler dışında TBMM’nin üç ay içerisinde olağanüstü hâl cumhurbaşkanlığı kararnamesini görüşüp karara bağlaması gerekir aksi takdirde olağanüstü hâl cumhurbaşkanlığı kararnamesi kendiliğinden yürürlükten kalkar. olağanüstü hâl cumhurbaşkanlığı kararnamesinin esas ve şekil bakımından Anayasaya aykırı olduğu iddiasıyla AYM’ye başvurmak mümkün değildir (AY m. 148/1). Olağanüstü hâl cumhurbaşkanlığı kararnamesi döneminde cumhurbaşkanının temel hak ve hürriyetler bakımından karar alabilmesi, Anayasanın 104/17. maddesindeki sınırlamalara tabi olmaksızın cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilmesi ve olağanüstü hâl cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin kanun hükmünde olması ve olağanüstü hâl cumhurbaşkanlığı kararnamesinin Anayasaya aykırılığı iddiasıyla AYM’ye başvurulamaması sistemi, cumhurbaşkanı tarafından otoriter bir rejime dönüştürülmesini kolaylaştırabilecek düzenlemelerdir.²³⁰

Cumhurbaşkanının seçildikten sonra milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olanlar arasından cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanları atama yetkisi vardır. Anayasada cumhurbaşkanı yardımcılarının sayısına ilişkin bir sınırlandırma bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanı yardımcısı sayısı cumhurbaşkanının takdirine bırakılmış bir husustur.²³¹ Cumhurbaşkanı ve bakanlar siyasi açıdan cumhurbaşkanına karşı sorumludur, TBMM’ye karşı herhangi bir sorumluluğu bulunmamaktadır.²³²

Hukukunda Yürütme Organının Düzenleme Yetkisi ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 36/1 (2019): 112-114.

²²⁹ Atar, *Anayasa*, 198-199; Gözler, *Türk Anayasa*, 363-364.

²³⁰ İlyas Doğan, “Türk Tipi Başkanlık Sistemi Bağlamında 2017 Anayasa Değişikliğinin İrdelenmesi”, içinde *Dört Kıtada Başkanlık Sistemi (Ülke Örnekleriyle Hukukun Üstünlüğü, İnsan Hakları ve Demokrasi)*, ed. İlyas Doğan, Serdar Ünver, (Ankara: Astana, 2017), 33-34.

²³¹ Tunç, *Türk Anayasa*, 243.

²³² Zafer Gören, “Erkler Ayrılığı İlkesi”, 20.

Cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakanlar, cumhurbaşkanı tarafından belirlenen politikaları yerine getirmekle yükümlüdürler.²³³

Cumhurbaşkanının geçici sebeplerle görevinden ayrılması halinde cumhurbaşkanı yardımcısı, cumhurbaşkanına vekâlet eder ve cumhurbaşkanına ait yetkileri kullanır (AY. m.106/3). Cumhurbaşkanlığı makamının herhangi bir sebeple boşalması halinde kırk beş gün içerisinde yeni cumhurbaşkanı seçilinceye kadar cumhurbaşkanı yardımcısı cumhurbaşkanlığına vekâlet eder ve yetkileri kullanır (AY m.106/2). Cumhurbaşkanı yardımcılarının ve bakanların siyasi sorumluluğu cumhurbaşkanına karşıdır. TBMM üyelerinin cumhurbaşkanı yardımcısı veya bakan olarak atanması halinde üyelikleri sona erer. (AY m. 106/6).

2.1.2.3.3. 1982 Anayasası'na Göre Yasama ve Yürütme İlişkileri

1982 Anayasası TBMM seçimleri ile cumhurbaşkanlığı seçimlerinin aynı gün yapılacağını düzenlemiştir. 1982 Anayasası'nın ilk halinde cumhurbaşkanının görev süresi dört yıl olarak düzenlenmişti. 2007 değişiklikleriyle cumhurbaşkanının görev süresi beş yıla düşürülmüş, 2017 değişiklikleriyle TBMM'nin yasama dönemi dört yıldan beş yıla çıkarılmıştır. Bu değişikliklerle cumhurbaşkanı ile TBMM seçimlerinin aynı anda yapılması amaçlanmıştır.²³⁴ Cumhurbaşkanlığı hükûmet sisteminde ABD başkanlık sisteminden farklı olarak seçimlerin aynı gün yapılmasının esas sebebi benzer siyasi görüşlere sahip yasama ve yürütme organlarının seçilerek uyumlu bir şekilde çalışmasıdır.²³⁵ Zira Türkiye'de siyasi parti disiplinin sertliği ve parti içi demokrasinin zayıflığı sebebiyle parlamento ve cumhurbaşkanının paralel siyasi ideolojilere sahip olmaması siyasi istikrarsızlıkla sonuçlanacaktır.²³⁶

Anayasaya göre kanun teklif etme yetkisi milletvekillerine verilmiştir (AY m.88/1). Bir milletvekilinin cumhurbaşkanı seçilmesi halinde milletvekilliği sıfatının sona ereceği (AY. m. 101/4) ve cumhurbaşkanı tarafından bakan veya cumhurbaşkanı

²³³ Atar, *Anayasa*, 304-305.

²³⁴ Benzer düzenlemeye Dominik Cumhuriyeti, Guatemala, Kenya, Liberya, Malavi, Nijerya, Nikaragua, Panama, Paraguay, Sudan, Şili, Uruguay, Zimbabve gibi ülkelerde de rastlanılmaktadır. <https://www.kanuniesasi.com/2017/02/23/baskanlik-sistemi-3-yasama-alaninda-yapilan-degisiklikler/> (E.T. 12.06.2025).

²³⁵ Akçakaya ve Özdemir, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi", 927; Gören, "Erkler Ayrılığı İlkesi", 487.

²³⁶ Burak Kaya, "Türk Tipi Başkanlık Sistemi Önerisinden Partili Cumhurbaşkanlığı Sistemine", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15/30 (2017): 39.

yardımcısı olarak atandığı takdirde meclis üyeliğinin sona ereceği Anayasa’da düzenlenmiştir (AY. m. 106/4). Bu düzenlemeler ile aynı kişinin hem yasama organında hem yürütme organında yer almasının önüne geçilmiş ve yürütmenin yasama faaliyetlerine katılması engellenmiştir. Bütçe ve kesin hesap kanunu teklif etme yetkisinin cumhurbaşkanına verilmiş olması bu duruma istisna teşkil etmektedir.²³⁷ Ancak unutulmaması gereken bir husus vardır: Türkiye’de siyasi partilerin sıkı disiplinlere sahip olmasından ve cumhurbaşkanının parti genel başkanı veya parti yönetiminde olma olasılığından ötürü kanun yapım sürecinde etkili olabilmesi mümkündür.²³⁸

TBMM İçtüzüğü’ne²³⁹ göre cumhurbaşkanı yardımcıları, bakanlar, bakan yardımcıları ve üst kademe kamu yöneticileri komisyonlara katılabilir, yürütme adına söz alabilir ancak değişiklik önergesi veremez ve oy kullanamaz (m. 30 ve 31).²⁴⁰ Bütçe ve kesin hesap kanun tekliflerinin görüşüldüğü genel kurula yürütme adına cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanların katılması mümkün olmakla birlikte görüş de bildirebilir (m. 62). Cumhurbaşkanının, Cumhurbaşkanı yardımcılarının ve bakanların genel kurulda söz alması mümkündür (m. 59).

1982 Anayasası’nda milletlerarası antlaşma onaylama ve yayımlama yetkisi cumhurbaşkanına verilmiş bir yetki (AY. m. 104/11) olmakla birlikte söz konusu antlaşmanın onaylanması ancak TBMM tarafından bir kanunla uygun bulunmasına bağlıdır (AY. m. 90/1).²⁴¹

²³⁷ Atar, *Anayasa*, 178

²³⁸ Akartürk, “Parlamentosuzlaştırma”, 15; Doğan ve Geyik, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”, 13; Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın hâkim ve savcıların mesleğe kabul kura töreninde dereceye giren hâkim ve savcı adaylarının kuradan muaf tutulması önerisi üzerine 2802 sayılı Kanun’un 13. maddesine 7413 sayılı Kanun’un 4. maddesiyle ek fıkra eklenmiş ve eğitim sonu sınavlarında ilk üçe giren adaylar kuradan muaf tutulmuştur. <https://www.adalet.gov.tr/adalet-bakani-tunc-12-donem-hakim-ve-savci-kura-torenine-katildi> (E.T. 17.08.2024)

²³⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/17.5.584.pdf> (E.T. 19.10.2024)

²⁴⁰ Çelik ve Bayraktar, “Türkiye”, 387; Brezilya’da da yürütme organı mensupları kural olarak yasama faaliyetlerine katılmazken belirli bir konuda bilgi vermek amacıyla parlamentoya davet edilebilir, kendi bakanlıklarıyla ilgili konularda komisyon oturumlarına katılabilir ve rapor sunabilir. Küçük, *ABD ve Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi*, 234; benzer düzenlemelere Meksika, Venezuela ve Şili anayasalarında da rastlanılmaktadır. Küçük, *ABD ve Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi*, 374.

²⁴¹ Yukarıda “1982 Anayasası’nda Yasama Organı” alt başlıklı kısımda da belirtildiği üzere bazı antlaşmaların onaylanması için TBMM tarafından onaylanmasına ihtiyaç yoktur.

TBMM'nin bilgi edinme ve denetim yolları Anayasanın 98, 105, ve 106. maddesinde düzenlenmiştir. TBMM'nin meclis araştırması, genel görüşme, yazılı soru ve meclis soruşturması ve cumhurbaşkanı hakkında meclis soruşturması²⁴² yollarıyla bilgi edinmesi veya denetim yapması mümkündür. Anayasaya göre cumhurbaşkanının siyasi sorumluluğu halka karşıdır. TBMM'ye karşı siyasi sorumluluğu bulunmamaktadır.²⁴³

Meclis araştırması, belirli bir konuda meclisin bilgi edinmesi amacıyla yapılmaktadır (AY. m. 98/2). Genel görüşme, toplumu ve devlet faaliyetlerini ilgilendiren bir konunun TBMM Genel Kurulu tarafından görüşülmesidir (AY. m. 98/3) Yazılı soru, milletvekillerinin yazılı olarak cumhurbaşkanı yardımcısına veya bakanlara sorduğu soruların ilgililerce en geç on beş gün içerisinde yazılı bir şekilde cevaplandırılmasıdır (AY. m. 98/5). Görüldüğü üzere meclisin cumhurbaşkanına soru sorma ve faaliyetlerini doğrudan denetleme yetkisi bulunmamaktadır.²⁴⁴ Meclis soruşturması ise cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakanlar hakkında görevleriyle ilgili suç işledikleri iddiasıyla TBMM üyelerinin salt çoğunluğu tarafından verilecek önerge ile soruşturma açılmasının istenmesinin akabinde meclisin en geç bir ay içerisinde önergeyi görüşmesi ve üye tam sayısının beşte üçü ile soruşturma açılmasına karar vermesi ve nihayetinde soruşturmanın tamamlanmasıyla birlikte meclis üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile Yüce Divan'a sevk edilebilmesidir (AY m.98/4, 106/5-6-7). Yüce Divan yargılamasında ilgili bakan veya cumhurbaşkanı yardımcısının seçilmeye engel bir suçtan hüküm giymesi halinde görevi sona erer. Cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakanların görevleri ile ilgili olmayan suçlarda yasama dokunulmazlıkları vardır (AY. m.106/10).²⁴⁵

Cumhurbaşkanı hakkında meclis soruşturması TBMM üye tam sayısının salt çoğunluğunun verdiği önerge ile cumhurbaşkanı hakkında bir suç işlediği iddiasıyla

²⁴² Anayasanın 95. maddesinde meclis soruşturmasının cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakanlar hakkında işletileceği belirtilmektedir. Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğunu düzenleyen 105. maddede soruşturma” ifadesi geçse de bu çalışmada cumhurbaşkanı hakkında meclis soruşturması ile bakanlar ve cumhurbaşkanı hakkında meclis soruşturması ayrı tutulmuştur. Gözler, *Türk Anayasa*, 264; Gökhan Dönmez, “2017 Anayasa değişiklikleri Çerçevesinde Türkiye’de Meclis Soruşturması”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25/42 (2020): 52-53.

²⁴³ Atar, *Anayasa*, 299-300; Özbudun, *Türk Anayasa*, 309-310.

²⁴⁴ Dursunoğlu, “Kuvvetler Ayrılığı”, 1232.

²⁴⁵ Özbudun, *Türk Anayasa*, 294-297; Tunç, *Türk Anayasa*, 309-311.

soruşturma açılmasını istemesi sonrasında üye tam sayısının beşte üç çoğunluğuyla soruşturma açılması ve meclisteki her siyasi partinin güçleri oranında temsil edildiği komisyon tarafından soruşturmanın yürütülmesi sonucunda TBMM üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile Yüce Divan’a sevk edilebilmesidir.²⁴⁶ Cumhurbaşkanı hakkında soruşturma cumhurbaşkanının görev suçları ile kişisel suçlarını da kapsamaktadır. Cumhurbaşkanı görev suçları ve kişisel suçları bakımından genel yetkili mahkemelerde değil Yüce Divan’da yargılanacaktır.²⁴⁷ Hakkında soruşturma açılan cumhurbaşkanının seçimlerin yenilenmesi kararı alması mümkün değildir. Cumhurbaşkanının Yüce Divan yargılaması sonunda seçilmeye engel bir suçtan hüküm giymesi halinde cumhurbaşkanlığı görevi sona erer.²⁴⁸ Cumhurbaşkanının görev sırasında işlediği iddia edilen suçlar bakımından görevden ayrıldıktan sonra da yukarıda bahsedilen prosedür uygulanır. Hülasa yukarıda da açıklandığı üzere cumhurbaşkanının soruşturması kişisel suçları ve görev suçları ayırımına gidilmeksizin işletilebilen ve ancak cumhurbaşkanının seçilmeye engel bir suçtan hüküm giymesi halinde görevine son veren bir etkileşim aracıdır.²⁴⁹

Cumhurbaşkanının, bakanların, cumhurbaşkanı yardımcılarının Yüce Divan’a sevk edilmesi halinde Anayasa Mahkemesi Yüce Divan sıfatıyla yargılama yapacaktır (AY m.148/6). Yukarıda açıklandığı üzere on beş üyeden oluşan Anayasa Mahkemesi üyelerinin on iki tanesini cumhurbaşkanı atamaktadır. ABD’de Senato’nun üçte iki çoğunluğu ile mahkûm edilen başkanın görevi sona ermektedir. Türkiye’de ise üçte iki çoğunluk ile Yüce Divan’a sevk edilmektedir.²⁵⁰

Anayasanın 89. maddesi cumhurbaşkanına kanunları geri gönderme yetkisi vermiştir. TBMM tarafından kabul edilen kanunların on beş gün içerisinde yayımlaması gerekir. Cumhurbaşkanının yayımlanmasını kısmen veya tamamen uygun bulmadığı kanunları gerekçeleri ile birlikte on beş günlük süre içerisinde meclise geri göndermesi mümkündür. Geri gönderilen kanunun TBMM üyelerinin salt çoğunluğu tarafından

²⁴⁶ Gözler, *Türk Anayasa*, 338-341.

²⁴⁷ Özbudun, *Türk Anayasa*, 310-312; Döner, *Türk Anayasa*, 468

²⁴⁸ Tunç, *Türk Anayasa*, 306; Erdoğan, “Başkanlık Sistemi”, 27; Çelik, “Başkanlık Sistemleri”, 267-269: <https://www.kanuniesasi.com/2017/03/29/baskanlik-sistemi-4-yurutme-alaninda-yapilan-degisiklikler/> (E.T. 12.06.2025).

²⁴⁹ Yıldız, “Cumhurbaşkanlığı Sistemi”, 11; Döner, *Türk Anayasa Hukuku*, 407-413.

²⁵⁰ Meclis soruşturması ve cumhurbaşkanı hakkında meclis soruşturmasına ilişkin tespitler çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yapılacaktır.

kabul edilmesi halinde kanun cumhurbaşkanı tarafından yayımlanmak zorundadır. Anayasanın 89. maddesiyle cumhurbaşkanına güçleştirici veto yetkisinin verildiğini söylemek mümkündür.²⁵¹

Anayasada seçimlerin yenilenmesi kurumuna yer verilmiştir. TBMM ile cumhurbaşkanı arasında çıkan bir siyasi krizin çözülebilmesi amacıyla halkın hakemliğine başvurulmasını sağlayan seçimlerin yenilenmesi yetkisi, Anayasa'ya göre TBMM üye tam sayısının beşte üç çoğunluğu veya cumhurbaşkanı tarafından kullanılabilir.²⁵² Seçimlerin yenilenmesi halinde cumhurbaşkanlığı seçimleri ve genel seçimler birlikte yapılır (AY. m. 116). Anayasanın hükmü incelendiğinde yasama ve yürütme organının hiçbir sebep göstermeksizin birbirlerinin varlığına son verme yetkisi olduğu söylenebilir.²⁵³ İlâveten 2017 değişiklikleri öncesinde TBMM basit çoğunlukla seçimleri yenileyebiliyorken yeni sistemde beşte üç çoğunluk aranmaktadır.²⁵⁴ Her iki organa seçimlerin yenilenmesi yetkisi verilmesinin sebebinin kuvvetleri dengelemek olduğu söylene de bu yetki kanaatimizce cumhurbaşkanı lehine güçlendirilmiştir.²⁵⁵ Zira parlamentonun seçimlerin yenilenmesi kararı alması için üye tam sayısının beşte üç çoğunluğu gerekirken -ki bu oran oldukça yüksektir- cumhurbaşkanının bu yetkiyi kullanabilmesinin önünde zorlaştıracı herhangi bir engel yoktur.²⁵⁶ TBMM'nin seçimlerin yenilenmesi kararı alması cumhurbaşkanına göre oldukça zordur.²⁵⁷ Ancak bu düzenleme ile cumhurbaşkanının üçüncü kez seçilmesi de bir bakıma zorlaştırılmış

²⁵¹ Özbudun, *Türk Anayasa*, 292; Döner, *Türk Anayasa Hukuku*, 400.

²⁵² Abdulsemet Yaman ve Havva Ünal, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Yürütme Erki Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26/2 (2021): 231; Yıldız, “Cumhurbaşkanlığı Sistemi”, 6-7; Gül, “Cumhurbaşkanlığı Sistemi”, 241-242.

²⁵³ Ekvador Anayasasında da seçimlerin karşılıklı olarak yenilenebilmesine ilişkin düzenlemeler bulunmakla birlikte bu yetki bazı şartlara bağlanmıştır. Devlet başkanının yasama organının varlığına son vermesi halinde başkanlık seçimleri ile yasama organı seçimleri birlikte yenilenir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tunç ve Ekinci, *Devlet Başkanı*, 117-120.

²⁵⁴ Döner; öngörülen çoğunluğun basit veya düşük nitelikte bir çoğunluk olması durumunda ülkede sürekli seçim atmosferi ve hükümet krizleri sorunlarının oluşabileceği görüşündedir. Döner, *Türk Anayasa*, 279-281.

²⁵⁵ Aynı doğrultuda bkz. Özbudun, *Türk Anayasa*, 310; Levent Gönenç ve Ali Ersoy Kontacı, “2017 Tarihli Anayasa Değişikliği Sonrasında Yasama-Yürütme İlişkileri”, *TBB Dergisi*, 0/145 (2019): 68.

²⁵⁶ Vedel, başkanlık sistemlerinde olası tikanıklıkların önlenmesi amacıyla sisteme fesih ve benzeri mekanizmaların eklenmesi gerektiği kanaatindedir. Vedel'e göre yasama ve yürütme organı kendisi de seçime gitmek şartıyla birbirinin varlığına son verebilmelidir. Vedel'den aktaran Cengiz Gül, “Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı ve TBMM’nin Seçimleri Yenileme Yetkisine Analitik Bir Yaklaşım”, *International Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 5/15 (2019): 268.

²⁵⁷ Tunç, *Türk Anayasa*, 284, 286.

olmaktadır. Öte yandan cumhurbaşkanı seçimlerin yenilenmesi kararı vererek kendi seçilme dönemini de sınırlamaktadır. Birinci dönemi dolmadan seçimleri yenileyen cumhurbaşkanı beş yıldan kısa süreliğine birinci dönemini tamamlamış olmaktadır. Yukarıda da değinildiği üzere ikinci kez seçilen cumhurbaşkanının tekrar aday olabilmesi ancak meclisin seçimleri yenileme kararı almasıyla mümkündür. Cumhurbaşkanı ile aynı siyasi ideolojide olanların meclis çoğunluğunu oluşturması halinde ancak beşte üç çoğunluk sağlanırsa cumhurbaşkanı üçüncü kez aday olabilecektir.²⁵⁸

Yürütme organının faaliyetlerini yürütebilmesi için gerekli olan bütçe, yasama organının yürütme organı üzerinde denetim yetkilerinden biridir. Zira çağdaş demokrasilerde bütçe kanunu yapımı aşamalarında yasama organının etkinliği söz konusudur. Anayasaya göre bütçe kanun teklifi cumhurbaşkanı tarafından TBMM'ye sunulmaktadır.²⁵⁹ TBMM üyelerinin gider arttırıcı veya gelir azaltıcı önerilerde bulunması mümkün değildir. Bütçe kanununun çıkarılamaması halinde geçici bütçe kanunu çıkarılır. Geçici bütçe kanununun da çıkarılamaması durumunda, yeni bütçenin kabul edileceği tarihe kadar bir önceki yılın bütçesinin yeniden değerlendirilmesine göre artırılarak uygulanması söz konusu olacaktır (AY. m. 161).²⁶⁰

Anayasa cumhurbaşkanı yardımcılarının, bakanların, üst düzey kamu yöneticilerinin atama ve azledilmesini cumhurbaşkanının tek taraflı iradesine bırakmıştır.²⁶¹ TBMM'nin bu kişilerin atamasında herhangi bir etkisi

²⁵⁸ Kaan, "2017 Anayasa Değişikliği", 21.

²⁵⁹ Benzer düzenlemeye Brezilya Anayasası'nda da rastlanılmaktadır. Brezilya Anayasası'nın 165. maddesine göre bütçe teklifi başkan tarafından yasama organına sunulur. Ekinci ve Yıldırım, "Latin Amerika", 164-167.

²⁶⁰ Küçük, seçimlerin yenilenmesi ve yenileme kararı sonrası her iki organın seçimlerinin aynı anda yapılması ile bütçe ile ilgili hükümlerin başkanlık sistemini rasyonelleştirebilme yönünde işlevleri olabileceğini savunmaktadır. Adnan Küçük, "Yeni Anayasa Değişikliği ile Getirilmek İstenen Türkiye'ye Özgü Başkanlık Sistemi: Korkular, Algılar, Beklentiler", *Liberal Düşünce Dergisi*, 0/85 (2017): 187.

²⁶¹ Sinem Adar ve Günter Seufert, "Turkey's Presidential System after Two and a Half Years: An Overview of Institutions and Politics," *SWP Research Paper*, (2021): 9, https://www.swp-berlin.org/publications/products/research_papers/2021RP02_Turkey_Presidential_System.pdf (E.T. 19.11.2024); Benzer düzenlemeye Arjantin, Brezilya ve Şili Anayasası'nda da rastlanılmaktadır. Küçük, *ABD ve Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi*, 217, 290; Serdar Ünver, "Latin Amerika'da Başkanlık Sistemi Uygulamaları- Arjantin", içinde *Dört Kıtada Başkanlık Sistemi (Ülke Örnekleriyle Hukukun Üstünlüğü, İnsan Hakları ve Demokrasi)*, ed. İlyas Doğan, Serdar Ünver, (Ankara: Astana, 2017), 126; Ekinci ve Yıldırım, "Latin Amerika'da Başkanlık Sistemi Uygulamaları- Brezilya", 154.

bulunmamaktadır.²⁶² Atar’a göre ABD örneğinde; “Başkanın atamalarının Kongrenin onayına tabi olması Başkanı bütünüyle güçsüz hale getirdiğinden, Cumhurbaşkanlığı Sisteminde Cumhurbaşkanı ile Meclisin yetkileri çatışmaya yol açmayacak şekilde ayrıştırılmıştır.”²⁶³

Anayasa, kanunların, cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin ve TBMM içtüzüğünün esas ve şekil bakımından, Anayasa değişikliklerinin ise şekil bakımından incelenmesi ve denetlenmesi yetkisini Anayasa Mahkemesine vermiştir (AY m. 148). Şekil bakımından denetim TBMM üyelerinin beşte biri veya cumhurbaşkanı tarafından istenirken (m.148/2), esas bakımından denetim ise cumhurbaşkanı, TBMM’de en fazla üyeye sahip iki siyasi parti grubu veya TBMM üyelerinin beşte biri tarafından istenebilir (m. 150). Bu düzenleme ile TBMM tarafından kabul edilen bir kanunun yürürlüğe girmesi halinde cumhurbaşkanı, Anayasaya aykırı olduğu iddiasıyla Anayasa Mahkemesi’ne başvurabilecektir. Bir diğer ihtimalde ise cumhurbaşkanı tarafından çıkartılan kararnamenin Anayasaya aykırı olduğu iddiası ile milletvekilleri tarafından Anayasa Mahkemesi’ne başvuru yapılması mümkündür. Yasama ve yürütme organının birbirini dengelediği söylenebilir.

2.2. Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

2017 anayasa değişiklikleri ile yürütmenin monist yapıda olduğu, cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçildiği, TBMM ve cumhurbaşkanının seçimlerinin aynı gün yapıldığı ve yasama ve yürütmenin seçimlerin yenilenmesi yetkileriyle donatıldığı göz önüne alındığında, doktrinde cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemi²⁶⁴ veya Türk tipi başkanlık sistemi²⁶⁵ olarak adlandırılan sisteme geçilmiştir.

²⁶² Tunç, *Türk Anayasa*, 240-250.

²⁶³ Atar, *Anayasa*, 179.

²⁶⁴ Abdurrahman Eren, <https://www.kanuniesasi.com/2017/03/29/baskanlik-sistemi-4-yurutme-alaninda-yapilan-degisiklikler/> (E.T. 13.06.2025); Tunç, “Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku”, 557; Akçakaya ve Özdemir, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, 922; Doğan, “Türk Tipi Başkanlık Sistemi”, 16-45; Bayram Doğan, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Yasama Yetkisinin Devredilmezliği İlkesi Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28/3 (2020): 965; Cengiz Gül, “Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Sisteminin Dinamikleri ve Yürütmenin Yeni Konumu”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13/2 (2018): 240.

²⁶⁵ Atar, *Anayasa*, 173-175; Tekin Avaner ve Mustafa Volkan, “Hikmet-i Hükümet ve Yeni Reform: Türk Tipi Başkanlık Sistemi ve ABD Başkanlık Sisteminin Etkisi Üzerine”, *Yasama Dergisi*, 0/39 (2019): 105; Dinç ve Yılmaz, “Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”, 173.

Yukarıda bahsedildiği üzere başkanlık sisteminin asli ve tali özellikleri bulunmaktadır. Başkanlık sisteminin asli özelliklerinden olan, yasama organının başkanın cezai sorumluluğu dışında başkan görevden alamaması yani başkanın belirli bir süreliğine göreve gelmesi ve bu süre tamamlanmadan görevden alınamaması cumhurbaşkanlığı hükûmet sisteminin özellikleri arasında yer almamaktadır. Cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemi olarak adlandırılan yeni sistemde cumhurbaşkanına ve TBMM'ye birbirlerinin hukuki varlığına son verme yetkisi verilmiştir.²⁶⁶ Ataay'a göre yasama ve yürütmenin kaynaşması ve güçlü yürütmeye dayanan bir hükûmet sisteminin öngörülmüş olmasıyla birlikte seçimlerin yenilenmesi ve olağan seçimlerin de birlikte yapılması sebebiyle sistem, parlamenter sistem ve başkanlık sisteminin sentezi olan bir karma sistem/melez sistemdir.²⁶⁷ Bu özelliğin şüphesiz sistemi başkanlık sisteminden uzaklaştırdığı ortadadır.²⁶⁸ Yalnızca Cumhurbaşkanına TBMM'nin hukuki varlığına son verme yetkisi verilse idi sistem başkanlık sistemi olarak kalmaya devam ederdi.²⁶⁹ Ancak TBMM'nin kendi hukuki varlığına da son verme koşuluyla cumhurbaşkanının seçimlerini yenileyebilmesi cumhurbaşkanının halk ile birlikte TBMM'ye karşı sorumlu olduğu iddialarını gündeme getirmektedir.²⁷⁰ Atar'a göre, başkanlık sisteminde yasama ve yürütme organları arasında çıkabilecek sorunların

²⁶⁶ Abdurrahman Eren'e göre yasama ve yürütme organının seçimlerinin aynı tarihte yapılıyor olması, Türkiye'ye özgü karşılıklı fesih niteliğindeki seçimlerin yenilenmesi kurumuna yer verilmiş olması birer siyasi tercihtir. <https://www.kanuniesasi.com/2017/03/29/baskanlik-sistemi-4-yurutme-alaninda-yapilan-degisiklikler/> (E.T. 12.06.2025).

²⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Ataay, "Türkiye'de Başkanlık Sistemine Geçiş", *III. International Multidisciplinary Congress of Eurasia*, (Barselona: Universitat Autònoma de Barcelona, 2017), 676-677.

²⁶⁸ "Cumhurbaşkanlığı sisteminin kurumsal açıdan üç temel özelliğinin bulunduğu belirtilebilir: İlk özellik yasamanın üstünlüğünün kabul edilmiş olmasıdır. Bu yönüyle yeni sistem ne yasama ile yürütme arasında katı ayrılığın benimsediği ABD modeline, ne de yürütmenin sistemi domine edebildiği otoriter başkanlık modellerine benzemektedir..." Haluk Alkan, "Cumhurbaşkanlığı Sisteminin Kurumsal Özellikleri ve Demokratikleşme Sürecine Olası Etkileri", *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 0/30 (2018): 140.

²⁶⁹ Shugart/Carey başkana fesih yetkisinin verilmesinin sistemi başkanlık sisteminden çıkarmadığını ve sistemin süper başkanlık sistemine kaydığını belirtmektedir. Shugart/Carey'den aktaran Tunç, *Türk Anayasa*, 285.

²⁷⁰ Kemal Gözler, *Elveda Anayasa 16 Nisan 2017'de Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Hakkında Eleştiriler* (Bursa: Ekin, 2017), 56-57; Döner'e göre seçimlerin yenilenmesi kurumunun varlığı cumhurbaşkanının TBMM'ye karşı siyasi sorumluluğu anlamına gelmemektedir. Yazara göre seçimlerin yenilenmesi ile cumhurbaşkanını TBMM değil halk görevden almaktadır, bu sebeple cumhurbaşkanının sorumluluğu sadece halka karşıdır.

çözümü açısından her iki organa seçimlerin yenilenmesi yetkisi verilmesi yerinde bir düzenlemedir.²⁷¹

Türkiye’de cumhurbaşkanı yardımcılarının sayısı Anayasada düzenlenmemiş ve cumhurbaşkanının takdirine bırakılmıştır. Kanaatimizce cumhurbaşkanı yardımcılarının sayısının Anayasada düzenlenmesi gerekir. Zira bu durumda yukarıda da belirtildiği gibi yedi cumhurbaşkanı yardımcısının olduğu bir sistemle karşı karşıya kalınması olasıdır.

Türkiye’de TBMM seçimleri ile cumhurbaşkanlığı seçimleri aynı gün yapılmaktadır. Bu durumda cumhurbaşkanı ile TBMM çoğunluğunun aynı eğilimde olması kuvvetle muhtemeldir. 2018 genel seçimleri²⁷² ve 2023 genel seçimlerinde²⁷³ cumhurbaşkanının ve parlamento çoğunluğunun Cumhur İttifakı adayları arasından seçilmesi bunu destekleyici niteliktedir. Cumhurbaşkanının partisi ile ilişkisinin kesilmesi 2017 değişiklikleri ile kaldırılmıştır.²⁷⁴ Türkiye’deki siyasi parti disiplini düşünüldüğünde milletvekilleri ile partiler arasında sıkı bir bağ vardır. İlaveten cumhurbaşkanının ilgili partinin genel başkanı veya üst düzey yönetiminde yer alması durumunda cumhurbaşkanının milletvekillerinin adaylığı sürecinde ve milletvekilliği yaptığı sırada üzerinde ağırlığının olacağını söylemek mümkündür.²⁷⁵ Zira 2018 genel seçimlerinde altı cumhurbaşkanı adayından Recep Tayyip Erdoğan, Meral Akşener, Temel Karamollaoğlu ve Doğu Perinçek aynı zamanda siyasi parti genel başkanlığı görevini yürütmekte idi. Diğer iki adaydan Selahattin Demirtaş ise uzun süre parti eş genel başkanlığı görevini yerine getirmiştir. 2023 seçimlerinde dört cumhurbaşkanı adayından Recep Tayyip Erdoğan, Muharrem İnce ve Kemal Kılıçdaroğlu siyasi parti genel başkanları olarak aday gösterilmişlerdir. Bu durumda büyük olasılıkla cumhurbaşkanı ile uyum içerisinde olan bir parlamento söz konusu olacaktır. Başkanlık

²⁷¹ Atar, *Anayasa*, 179.

²⁷² <https://secim2018.ntv.com.tr/>

²⁷³ <https://secim.ntv.com.tr/>

²⁷⁴ Döner’e göre mevcut sistemde halk tarafından seçilecek olan bir cumhurbaşkanı adayının partilerin desteğini almadan seçilmesi mümkün olmadığından, yeni hükûmet sisteminin gereği olarak bu düzenleme ilga edilmiştir. Döner, *Türk Anayasa Hukuku*, 454-546.

²⁷⁵ Gözler, *Elveda Anayasa*, 69-70; Ataay, “Türkiye’de Başkanlık Sistemi”, 679; Doğan ve Geyik, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”, 32-33; Gören “Erkler Ayrılığı İlkesi”, 487; Doğan, *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*, 990-991.

sisteminin özü olan frenler ve dengeler sisteminin yürütme lehine bozulduğunu söylemek mümkündür.²⁷⁶

Çağdaş demokrasilerde bütçe yetkisi yasama organlarına verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı hükûmet sisteminde ise bütçe kanununun çıkarılmaması halinde geçici bütçe kanunu çıkarılması öngörülmüş, geçici bütçe kanununun da kabul edilmemesi durumunda bütçe kanunu kabul edilene kadar geçen yılın bütçesi değerlendirilmesine göre arttırılarak kullanılacaktır. Parlamentoların ortaya çıkış sebebi olan bütçe ve vergi koyma yetkisi²⁷⁷ cumhurbaşkanlığı hükûmet sisteminde şartların oluşması halinde parlamento onayı olmaksızın cumhurbaşkanı tarafından kullanılabilir. Başkanlık sisteminde fren ve denge aracı olan bütçe yetkisi Türkiye’de cumhurbaşkanı lehine değiştirilmiştir.²⁷⁸ Kanaatimizce böyle bir düzenlemenin yapılması yerindedir. ABD bir federal devlettir ve bütçe kanunu çıkarılmaması durumunda federal yürütme yetkileri sekteye uğramakta ve federal memurların maaşları ödenememektedir.²⁷⁹ Oysaki federe devletlerin bütçeleri ile federe devletlerde bu sorun daha hafif atlatılmaktadır. Türkiye bir üniter devlettir ve bütçe kanununun çıkarılmaması halinde tüm kamu hizmetleri sekteye uğrayacaktır. Bu durumun bir siyasi krize sebebiyet vermesi olasıdır. Ayrıca bu durumun bütçe kanunu açısından yasama organını tamamen devre dışı bırakacağı iddiaları da yerinde değildir.²⁸⁰ Bütçenin kabul edilememesi

²⁷⁶ Eda Bektaş, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasama-Yürütme İlişkisi ve Bu Sistemin Türkiye Demokrasisine Etkileri”, *Yasama Dergisi*, 0/39 (2019): 208; Gören, 2017 Anayasa değişikliklerinin erkler arasındaki fonksiyonel ve organik ayrılığı sağlayamadığını, bu sebeple sistemin başkanlık sistemi olarak nitelendirilemeyeceğini ve kuvvetler arasında yumuşak bir ayrılık olduğunu, ilaveten yasama denetiminden söz edilemeyeceğini belirtmektedir. Gören “Erkler Ayrılığı İlkesi”, 488-489; Anayurt/Ekinci ise getirilen sistem ile güçler ayrılığı ilkesinin gerektiği gibi sağlanmadığını, cumhurbaşkanının kararname yetkisi ile yürütme alanında düzenleme yapma yetkisinin oldukça geniş olduğunu, cumhurbaşkanının yasama organında da gerekli çoğunluğu sağlayabilmesi için önemli mekanizmalar geliştirildiğini, erkler arasında geçişkenliğin olduğunu ve işlevsel ve organik ayrılık yerine parlamenter sistemde bulunan esnek ayrılığın söz konusu olduğunu belirterek sistemi “başkancı” sistem olarak nitelendirir.

Ömer Anayurt ve Ahmet Ekinci, “Tek Başlı Yürütme Esasına Dayalı Hükümet Sistemlerinde Başkan Yardımcılığı ve 2017 Anayasa Değişikliği ile Getirilen Sistemde Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı Kurumu Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Prof. Dr. Zafer Gören Armağanı*, (Ankara: Yetkin Yayınları 2017), 476-480.

²⁷⁷ Gözler, *Elveda Anayasa*, 65-66.

²⁷⁸ Tunç, *Türk Anayasa*, 293; <https://www.kanuniesasi.com/2017/03/29/baskanlik-sistemi-4-yurutme-alaninda-yapilan-degisiklikler/> (E.T. 13.06.2025).

²⁷⁹ Döner, *Türk Anayasa Hukuku*, 414-416; Hacı Ömer Köse, “Başkanlık Sisteminde Denge ve Denetim: Parlamentosunun Yürütmeyi Denetleme İşlevi ve Parlamento Adına Yürütülen Sayıştay Denetiminin Önemi, *Sayıştay Dergisi*, 0/114 (2019): 14.

²⁸⁰ Gözler, *Türk Anayasa*, 269-272.

halinde geçen yılın bütçesi yeniden değerlendirilerek artırılarak kullanılacaktır. Bu durumda cumhurbaşkanının olağan faaliyetleri yürütmesi mümkündür. Cumhurbaşkanının programında yer verdiği faaliyetleri yerine getirebilmesi için bütçe kanununa ihtiyacı olacaktır ve meclisle iş birliği yapması gerekecektir.²⁸¹

Cumhurbaşkanı yardımcılarını, bakanları, üst düzey kamu yöneticilerini atama yetkisi Cumhurbaşkanının takdirine bırakılmış, TBMM'ye herhangi bir onay yetkisi verilmemiş, cumhurbaşkanının bu alanlarda CBK ile düzenleme yapacağı öngörülmüştür.²⁸² Kanaatimizce fren ve denge mekanizması bakımından TBMM'ye en azından onaylama yetkisi verilmesi yerinde olurdu.

Cumhurbaşkanlığı makamında boşalma olması veya cumhurbaşkanının geçici sebeplerle görevinden ayrılması halinde cumhurbaşkanı yardımcısının cumhurbaşkanına vekâlet etme ve cumhurbaşkanına ait yetkileri kullanması söz konusudur. Anayasada cumhurbaşkanı yardımcısının kaç tane olacağı cumhurbaşkanına bırakılmış ve geçici görevden ayrılma veya cumhurbaşkanı makamının boşalması halinde hangi yardımcısının vekâlet edeceği ve yetkileri kullanacağı Anayasa'da düzenlenmemiştir. Cumhurbaşkanı tarafından atanmış bir yardımcının cumhurbaşkanına ait yetkileri kullanması demokratik meşruiyet açısından sorun teşkil etmektedir.²⁸³

Yukarıda da işlenildiği üzere cumhurbaşkanının, soruşturma önergesi için salt çoğunluk, soruşturma açılabilmesi için beşte üç çoğunluk ve Yüce Divan'a sevk edilmesi için TBMM üyelerinin üçte iki çoğunluğu aranmaktadır. Parlamentoyla aynı siyasi görüşte olan bir cumhurbaşkanı için soruşturma açılması bir yana parlamentoyla aynı siyasi görüşte olmasa dahi bir cumhurbaşkanının Yüce Divan'a sevk için gerekli çoğunluk olan 400 milletvekilinin gizli oyunun alınması oldukça zordur. Ayrıca soruşturma usulünün görev suçu-kişisel suç ayrımı yapmamış olması,²⁸⁴ cumhurbaşkanının görevden ayrıldıktan sonra görev süresince işlediği suçlar bakımından soruşturma usulünün uygulanacağı, Yüce Divan yargılaması sonucunda cumhurbaşkanının seçilmeye engel bir suçtan hüküm giymediği sürece görevde kalacağı

²⁸¹ Atar, *Anayasa*, 183.

²⁸² Doğan, "Türk Tipi Başkanlık Sistemi", 30.

²⁸³ Doğan, "Türk Tipi Başkanlık Sistemi", 29-30; <https://www.kanuniesasi.com/2017/03/29/baskanlik-sistemi-4-yurutme-alaninda-yapilan-degisiklikler/> (E.T. 13.06.2025).

²⁸⁴ Çelik, "Başkanlık Sistemleri", 219-221.

göz önüne alındığında cumhurbaşkanının oldukça geniş bir şekilde güvence altına alındığını söylemek mümkündür.²⁸⁵ İlâveten 1982 Anayasası'nın önceki düzenlemesine göre Türk Ceza Kanunu'nda dahi düzenlenmemiş olan “vatana ihanet suçu” dışında cumhurbaşkanının sorumlu tutulmaması ve ancak TBMM üye tam sayısının dörtte üçünün oyuyla Yüce Divan'a sevk edilebilmesi ve yeni düzenlemeye göre üye tam sayısının üçte iki oy çoğunluğuyla Yüce Divan'a sevk edileceği düşünüldüğünde cumhurbaşkanlığı makamının yetkili ve sorumsuz cumhurbaşkanından yetkili ve sorumlu bir cumhurbaşkanına evrildiğini söylemek mümkündür.²⁸⁶

ABD'de başkanlık kararnamelerinin Anayasada açıkça öngörülmemesine rağmen uygulamada çokça rastlanılması, kanun hükmünü değiştirme gücüne haiz olması dikkate alındığında cumhurbaşkanının olağan dönemde çıkardığı CBK'ların sınırının Anayasada çizilmiş olması, kanunlarla farklı hükümler içermesi halinde kanun hükmünün uygulanacak olması, kanunla düzenlenmesi öngörülen hükümlerde CBK düzenlenemeyecek olması kanaatimizce yerinde bir düzenlemedir.²⁸⁷

Cumhurbaşkanlığı hükûmet sisteminde cumhurbaşkanına oldukça geniş yetkiler verilmiş, bütçe kanunu sürecinde yasama organının etkinliğinin elinden alınmasının önü açılmış, Hakimler ve Savcılar Kurulu (HSK), Danıştay ve AYM üyelerinin önemli bir kısmı cumhurbaşkanı tarafından atanması usulü öngörülmüş, bakanların, cumhurbaşkanı yardımcılarının, üst düzey kamu yöneticilerinin atanması cumhurbaşkanının takdirine bırakılmış ve bu konuda meclise herhangi bir denetim yetkisi verilmemiş, cumhurbaşkanına CBK çıkarma yetkisi verilerek yürütme alanında büyük bir özerklik sağlanmış, OHAL döneminde cumhurbaşkanının meclisi pasivize ederek ülkeyi yönetebilmesinin önü açılmış, cumhurbaşkanına ve TBMM'ye birbirlerinin hukuki varlığına son verme yetkisi verilmiştir. Kanaatimizce başkanlık sisteminin iki asli özelliği olan yürütmenin monist yapıda olması ve cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi özellikleri ile tali özelliklerinden olan cumhurbaşkanı ve ekibinin yasama faaliyetlerine katılamaması ve aynı kişinin hem yasama hem yürütme organında yer almaması koşullarını taşımakla birlikte TBMM'nin cumhurbaşkanının

²⁸⁵ Çelik, “Başkanlık Sistemleri”, 221; Selin Esen, “2016 Anayasa Değişiklik Teklifinin Değerlendirilmesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, 0/4 (2016): 64-65.

²⁸⁶ Cengiz Gül, “Türkiye’de Başkanlık Sistemi”, 243-244.

²⁸⁷ Atar, *Anayasa*, 179-180.

siyasi varlığına son verebilme yetkisinin olması sebebiyle sistem bir başkanlık sistemi değildir.²⁸⁸ Sistemin cumhurbaşkanı lehine düzenlemeleri de dikkate alındığında cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemi, kendine has özellikleri olan *sui generis* yapıda bir sistemdir.

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de hükûmet sisteminin evrimi ve mevcut hükûmet sisteminin başkanlık sistemiyle yakından veya uzaktan ilişkisine temas edilmiştir. Bir sonraki bölümde Azerbaycan Cumhuriyeti’nin başkanlık sistemi incelenecektir.

²⁸⁸ Aynı doğrultuda bkz. Anayurt, *Türk Anayasa*, 370-372, Gözler, *Türk Anayasa*, 307-310, Gözler, *Elveda Anayasa*, 72; Özbudun, *Türk Anayasa*, 321-323; Esen, “Başkanlık Sistemi”, 70-71; Kanadoğlu ve Duygun, *Anayasa Hukuku*, 410. Farklı görüş için bkz. Atar, *Anayasa*, 177-178, Erdoğan, “Başkanlık Sistemi”, 1-36; Metin ve Ünal, “Yarı Monarşi”, 503; Özyurt, Saka, “Hükûmet Sistemleri”, 196; Elgie ise, Türkiye’yi başkanlık sistemi ile yönetilen ülkeler kategorisinde değerlendirmiştir. Elgie, Robert, “List of Presidential, Parliamentary and Other Countries”, <http://www.semipresidentialism.com/list-of-presidential-parliamentary-and-other-countries/> (E.T. 19.10.2024); Gönenç/Kontacı ise sistemi “epeyce bozulmuş bir başkanlık sistemi” olarak değerlendirmektedir. Gönenç ve Kontacı, “2017 Tarihli Anayasa Değişikliği”, 77; Döner ise seçimlerin yenilenmesi yetkisinin verilmesi ile cumhurbaşkanının parlamento karşısında sorumlu olmayacağı, seçimlerin parlamento tarafından yenilenmesi halinde başkanın görevden alınmadığı, hem TBMM’nin hem de cumhurbaşkanının sorumlu olduğu halkın önüne gideceği, cumhurbaşkanını ancak halkın görevden alabileceği, cumhurbaşkanının da seçimlerin yenilenmesi kararı alabileceği, bu hususların ABD başkanlık sisteminden sapma niteliği taşıdığı ancak cumhurbaşkanlığı sisteminin bir başkanlık sistemi olduğu görüşündedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Döner, *Türk Anayasa Hukuku*, 442-444; Abdurrahman Eren, mevcut sistemin “Cumhurbaşkanlığı Sistemi” olarak tanımlanmasının veya ABD uygulamasından farklı özellikler taşımasının başkanlık sistemi olarak nitelendirilmesine engel olmadığını savunmaktadır. <https://www.kanuniesasi.com/2017/03/29/baskanlik-sistemi-4-yurutme-alaninda-yapilan-degisiklikler/> (E.T. 12.06.2025).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA BAŞKANLIK SİSTEMİ

Çalışmanın bu bölümünde başkanlık sisteminin Azerbaycan örneği üzerinde incelemeler yapılacaktır. Bu çalışma kapsamında çalışmanın temel konusu her ne kadar bir hükûmet sistemi incelemesi olsa da Azerbaycan'daki mevcut hükûmet sisteminin daha iyi anlaşılabilmesi maksadıyla ülkenin tarihsel gelişimine de kısaca değinilmesi zaruridir. Tarihsel sürecin ardından Azerbaycan siyasal sisteminde yasama, yürütme erkleri ve bu erklerin ilişkileri değerlendirilerek mevcut sistemin başkanlık sistemiyle ne tür ortak yönler taşıdığı ve hangi noktalarda ayrıldığı hususları üzerinde durulacaktır.

3.1. Tarihsel Süreçte Azerbaycan

Azerbaycan'da mevcut siyasal sistemin oluşumu sadece hukuki düzenlemelerin değil, aynı zamanda siyasal, tarihsel, kültürel ve toplumsal dinamiklerin de bir ürünüdür. Tüm bu sebeplerle bu çalışmada, doğrudan sistem analizine geçilmek yerine önce Azerbaycan'ın kısa bir tarihsel süreci, ardından Sovyetler Birliği sonrası geçiş dönemi ve anayasanın kabul süreci sunulacaktır.

3.1.1. Azerbaycan Cumhuriyeti Öncesi Dönem

Tarihsel süreçte birçok medeniyete ev sahipliği yapan Azerbaycan ülkesi XIX. yüzyılda Rusya ve İran Arasında yaşanan savaşlar sonucunda imzalanan Türkmençay Antlaşması (1828) ile ikiye ayrılmış, Kuzey Azerbaycan toprakları Çarlık Rusya'sına verilirken Güney Azerbaycan toprakları İran'a bırakılmıştır.²⁸⁹ 1917'de Rusya'da cereyan eden Bolşevik İhtilali ve sonraki süreçte Bakü bölgesinin Sovyetlere geçtiği ilan edilmiştir. Ancak 28 Mayıs 1918 tarihinde Mehmet Emin Resulzade önderliğinde

²⁸⁹ Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14/36 (2008): 188-193.

parlamentar sistemle yönetilen ilk Türk cumhuriyeti yani Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. 23 aylık ömrü olan bu cumhuriyet kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi, basın özgürlüğü gibi demokratik ilkeleri bünyesinde barındırmıştır.²⁹⁰ 1920 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin varlığına son verilmiş ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti federe devleti Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) bünyesinde 70 yıl varlığını devam ettirmiştir.²⁹¹

Mihail Gorbaçov önderliğinde Sovyetler Birliği'nde 1985 yılından itibaren birtakım reformlar uygulamaya sokulmuştur. 1990 yılında yapılan anayasa değişikliği ile 1977 SSCB Anayasası'nın 6. maddesinde yer alan komünist partinin tekeli kaldırılmış, anayasa değişikliğini aynı yıl "Ayrılma Kanunu" takip etmiştir. Bu kanun, ayrılmayı düşünen federe devletlerde referandum ve geçiş sürecini öngörmüştür. 1991 yılının Ağustos ayında SSCB hükûmetine bir darbe düzenlenmiş ve içerisinde Azerbaycan'ın da olduğu birçok devlet bağımsızlığını ilan etmiştir.²⁹²

3.1.2. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Dönemi ve 1995 Anayasası

Sovyetler Birliği'nin son dönemlerine gelindiğinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında Dağlık Karabağ üzerine sorunlar yaşanmaya başlamış, Azerbaycan Komünist Partisi'nin bu konudaki pasif tutumları Ebulfez Elçibey önderliğinde Azerbaycan Halk Cephesi'nin kurulmasında etkili olmuş, 28 Mayıs 1990 günü Ebulfez Elçibey eski parlamento binasının önünde "Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez!" diyerek üç renkli Azerbaycan bayrağını göndere çekmiştir.²⁹³ Dönemin Azerbaycan Başkanı Ayaz Muttalibov 8 Eylül 1991'de tek aday olarak girdiği başkanlık seçimlerini kazanmıştır. 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığına İlişkin Anayasal Kanun (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi Haqqında Konstitusiya Aktı) kabul edilmiş ve Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazanmıştır.²⁹⁴ Anayasal

²⁹⁰ Recep Rehimli, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Yönetimi yapısı ve Siyasal Sistemi", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3/1 (2020): 367.

²⁹¹ Recep Rehimli, "Azerbaycan Yönetim Sistemi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/9 (2009): 377.

²⁹² Gönenç, "Azerbaycan", 189-191.

²⁹³ Çilenay Samedbeyli, *Ebulfez Elçibey Hayatı ve Siyasi Mücadelesi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022), 107; 28 Mayıs tarihi ve söylenen söz oldukça manidardır. Zira ilgili söz Mehmet Emin Resulzade'ye ait olup Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin 28 Mayıs 1918'de kurulmasına ithafen söylenmiştir.

²⁹⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık senedi olan bu Konstitusiya Aktı öncelikle Azerbaycan Yüksek Sovyeti tarafından kabul edilip halkoyuna sunulmuştur. Azerbaycan meri düzenlemelerinde

Kanun'a (Konstitusiyaya Aktı) göre Azərbaycan Cumhuriyeti, 1918-1920 arasında varlığını sürdüren Azərbaycan Halk Cumhuriyeti'nin varisidir (m. 2) ve SSCB'nin teşkilatı hakkında 1922 yılında kabul edilen antlaşmanın Azərbaycan'ı alakadar eden kısmı imzalandığı andan itibaren geçersizdir (m. 3).

Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecinde Karabağ bölgesinin işgali ve 26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı Soykırımı'nın vuku bulması sonucunda halkın baskıları sonucunda Muttalibov istifa etmiş, Azərbaycan Yüksek Sovyeti seçimlerin aynı yılın haziran ayında yapılmasını kararlaştırmıştır.²⁹⁵ 14 Mayıs 1992'ye gelindiğinde Muttalibov'a yetkileri iade edilmiş ve Muttalibov ülkede diktatörlük kuracağını ilan etmiştir. Halk tarafından yapılan mitingler ve yürüyüşler sonucunda Muttalibov ülkeyi terk ederek Rusya'ya gitmiştir.²⁹⁶

7 Haziran 1992 tarihinde Azərbaycan Cumhuriyeti'nin ilk demokratik cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış, Elçibey cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ancak; 1993 yılında Albay Suret Hüseyinov tarafından başlatılan darbe girişimi sonrası Elçibey, Haydar Aliyev'i Bakü'ye davet etmiş ve kendisi Nahçıvan'a gitmiştir.²⁹⁷ Elçibey Bakü'den ayrılırken yetkilerinin %90'ını Haydar Aliyev'e devreden bir kararname çıkarmış, Azərbaycan Meclis'i bütün yetkilerin Aliyev'e devredilmesine karar vermiş ve 3 Ekim'de gerçekleştirilen seçimlerde ülkenin yeni cumhurbaşkanı Aliyev olmuştur.²⁹⁸

Aliyev'in cumhurbaşkanlığının ilk dönemleri çalkantılı geçmiş, Ermenistan işgal ettiği alanı genişletirken Elikram Hümbetov tarafından ülkenin güneyinde "Talış-Muğan Cumhuriyeti'nin" bağımsızlığı ilan edilmiş, ayrıca Aliyev'e karşı iki kez darbe teşebbüsünde bulunulmuştur.²⁹⁹

görülen Konstitusiyaya Kanunları ise anayasa değişiklikleri kanunları ile anayasal nitelikteki kanunları ifade etmek için kullanılmaktadır.

²⁹⁵ Musa Qasımlı, *Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye: Gerçek Tarih Anlayışı (1920-1994)*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2019), 771; Ramin Sadık, *Kısa Azerbaycan Tarihi*, (İstanbul: Yeditepe, 2022), 232-233; Bu karardan sonra Elçibey: "Cumhurbaşkanı seçmek için acele ediyorsunuz. Seçin, fakat üç ay sonra seçeceğiniz cumhurbaşkanını bir yıl sonra devireceksiniz. ... Öyle bir alt yapı oluşturulmalı ki, hem cumhurbaşkanını koruyabilsin hem de cumhurbaşkanı haddini aşıp diktatöre dönüşmek istediğinde onun önüne geçebilsin." demiştir. Tahirzade'den aktaran Samedbeyli, *Elçibey*, 112.

²⁹⁶ Samedbeyli, *Elçibey*, 112-113; Qasımlı, *Gerçek Tarih*, 773.

²⁹⁷ Samedbeyli, *Elçibey*, 117-134; Sadık, *Kısa Azerbaycan*, 235-239.

²⁹⁸ Samedbeyli, *Elçibey*, 136-137; Andreas Heinrich, "The Formal Political System in Azerbaijan and Kazakhstan. A Background Study", *SSRN Electronic Journal*, (2010): 10, DOI:[10.2139/ssrn.1825810](https://doi.org/10.2139/ssrn.1825810)

²⁹⁹ Sadık, *Kısa Azerbaycan*, 241-246.

Haydar Aliyev cumhurbaşkanı olduktan sonra anayasa yapım süreci hızlanmıştır. Zira Anayasal Kanun 4. maddesinde 1978 Anayasası'nın bu kanuna aykırı olmayan hükümlerinin varlığını sürdürmesi kabul edilmekle birlikte 1978 Anayasası, dönemin sorunlarına, demokratik devlet ve hukuk devleti ilkelerinin amaç ve işlevlerine cevap vermemekteydi. Yeni anayasa girişimlerine 1993 yılında başlanmış olsa da Anayasa çalışmaları 1995 yılında tamamlanmıştır. Anayasa 12 Kasım 1995 tarihinde Milli Meclis seçimleriyle eş zamanlı olarak referanduma sunulmuş ve 12 Kasım referandumuna seçmenlerin %86'sının katılımıyla 1995 Anayasası %91,9 oranında "Evet" oyuyla kabul edilmiş, Anayasa 27 Ekim 1995'te yürürlüğe girmiştir.³⁰⁰

1995 Anayasası ile egemenliğin tek kaynağının halk olduğu ilkesi ilk kez bir bildiri şeklinde beyan edilmiştir (Az. AY. m. 1/1 ve m. 2/1).³⁰¹ Anayasa, halkın temsilciliğini ancak halk tarafından seçilmiş kişilerin yapabileceğini (Az. AY. m. 4) ve iktidarın zorla ele geçirilmesinin halka karşı işlenmiş en büyük suç teşkil edeceğini (m. 6/2), Azerbaycan Devleti'nin demokratik bir devlet olduğunu (m. 7/1) belirterek iktidarın kuvvetler ayrılığına dayandığını vurgulamıştır (m. 7/3). Anayasa kazuistik bir yöntemle hazırlanmıştır. Anayasa incelendiğinde pek çok konunun ayrıntılı bir şekilde düzenlendiği, maddelerin çoğunluğunun birden fazla fıkradan oluştuğu göze çarpmaktadır. Anayasa'nın bu şekilde hazırlanmasının amacının pek çok konuyu anayasal düzlemde açıklamak suretiyle iktidarın kötüye kullanımının önüne geçmek olduğunu söylemek mümkündür.³⁰²

3.2. Azerbaycan Anayasası'nda Yasama

3.2.1. Yasama Organı: Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası (Az. AY.) kuvvetler ayrılığı ilkesini kabul ederek yasama yetkisinin Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi (ACMM) tarafından kullanıldığını belirtmiştir (Az. AY. m. 7/III ve m. 81). Bu düzenleme 1991 yılında kabul edilen ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tekrar kazandığı, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığına İlişkin Anayasal Kanun ile paraleldir. Anayasal Kanun

³⁰⁰Qumru Əliyeva, Günay Hacızadə və Südəbə Cəmsid Qızı Həsənova, *Heydər Əliyev və Müstəqil Azərbaycanın İlk Konstitusiyası* (Bakü: Azərbaycan Nəşriyyatı, 2011), 6-11; Sara Hasanova, "Azerbaycan'da Anayasa Yapım Süreci", *İzmir Barosu Dergisi*, 84/2 2019, 140.

³⁰¹ Əliyeva, Hacızadə və Həsənova, *Heydər Əliyev*, 13.

³⁰² Gönenç, "Azerbaycan", 193-194.

13. maddesinde Azərbaycan Cumhuriyeti'nin kuvvetlər ayrılığı prensibinə dayandığı və yasa qoyma hakimiyyətinin parlamento tərəfindən kullanılacağı belirtilməkdir.³⁰³

Azərbaycan anayasal sistemi, kuvvetlər ayrılığı prensibini bənimseməklə birlikdə kuvvetlərin çatışması deyil qarşılıqlı fəaliyyət göstərməsi üzərinə bir yapı oluşturmışdır. Anayasa'nın 7. Maddesinin son fıkrasına görə kuvvetlər kendi yetkiləri çərçəvəsində bağımsız olmaqla birlikdə fəaliyyətlərini iş birliyi içərisində sürdürürlər.³⁰⁴

3.2.2. Yasama Organının Yapısı və Üyelerinin Seçimi

Azərbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi yüz yirmi beş millətvekilindən oluşmaktadır (Az. AY. m. 82). ACMM tek meclisten oluşur.³⁰⁵ ACMM seçimleri beş yılda bir Kasım ayının ilk pazar günü yapılmaktadır (Az. AY. m. 84/2). ACMM üyeleri, çoğunluk seçim sistemiyle, genel, eşit, tek dereceli, serbest, bireysel ve gizli oylama ile seçilmektedirler (Az. AY. m. 83).³⁰⁶ Savaş durumunda seçimlerin geriye bırakılması mümkündür. Savaşın devam ettiği süreçte askeri operasyonların gerçekleşmesinin ACMM seçimlerinin yapılmasını imkânsız kılması halinde Anayasa Mahkemesi'nin vereceği karar üzerine ACMM'nin görev süresi, savaşın sonuna kadar uzatılabilir (Az. AY. m. 84/1).

ACMM millətvekillerinin görev süresi, yeni seçilen meclisin ilk toplantı gününə kadar devam eder (Az. AY. m.87/1). Seksen üç millətvekilinin seçilme ehliyyətinin bulunduğuna və rəsmi olaraq seçildiyinə dair Anayasa Mahkemesi'nin onayı olmadan ACMM yetkili yasama organı olaraq qəbul edilməməkdir (Az. AY. m. 87/3). ACMM üyelerindən 83'ünün yetkisi onaylandıktan sonra bir həftə içərisində ACMM'nin ilk toplantısı yapılır. Seçimlərdən 10 Mart tarixinə qədər 83 millətvekilinin yetkisinin onaylanmaması halində Anayasa Mahkemesi ACMM'nin ilk toplantı tarixini belirler. (Az. AY. m. 88/1).³⁰⁷

³⁰³ Yunis Xəlilov, *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının Preambulası və Ümumi Müddəalarının Şərhi* (Bakü: Qanun, 2007), 92.

³⁰⁴ Xəlilov, *Azərbaycan*, 94-95.

³⁰⁵ Ziyafət Əsgərov, *Konstitusiya Hüququ (Dərslik)* (Bakü: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2011), 353; Cəfərov, İlqar Mərdan Oğlu, *Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının Şərhi* (Bakü: Hüquq Ədəbiyyatı Nəşriyyatı, 2010), 347.

³⁰⁶ Cəfərov, *Azərbaycan*, 349.

³⁰⁷ A. H. Dəmirov, Ş.N. İsmayılov və Q.F. Hüseynov, *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Hüququn Əsasları*, (Bakü: Mütərcim, 2010), 22-25.

Kanaatimizce Anayasa'nın bu hükümlerinde muğlaklık söz konusudur. Zira 83 milletvekilinin yetkilerinin Anayasa Mahkemesi tarafından onaylanmaması ihtimalinde ilk toplantı tarihinin belirlenmesi için bir süre öngörülmemiştir. Anayasa Mahkemesi'nin bu süreyi belirlememesi durumunda eski meclis görevine devam edecektir. Bu durumda eski meclisin yetkilerinin sınırı da çizilmemiştir. Anayasaya göre yeni seçilen meclisin ilk toplantı gününe kadar eski meclisin görevi devam edecektir. Ancak seçilmiş bir meclisin toplanamamasından dolayı görevlerine devam edecek olan eski meclisin yetkilerinin sınırlarının belirtilmemiş olması doğru değildir.

ACMM her yıl ilkbahar ve sonbahar dönemleri olmak üzere iki olağan oturumda toplanır (Az. AY. m. 88/1). İlkbahar oturumu her yıl şubat ayının birinden mayıs ayının otuz birinci gününe kadar devam eder. Sonbahar oturumu ise eylül ayının otuzuncu gününden aralık ayının otuzuncu gününe kadar devam eder.³⁰⁸

Seçimlere katılma hakkına sahip her vatandaş kanunla belirlenen şekilde ACMM üyesi olabilir.³⁰⁹ Ancak çifte vatandaşlık sahibi olanlar, başka devletler karşısında sorumluluğu olanlar, yürütme ve yargı organlarında çalışanlar, ilmi, pedagojik ve yaratıcı faaliyetler istisna olmak üzere, diğer ücretli görevlerle uğraşanlar, din görevlileri, mahkeme kararıyla kısıtlananlar, ağır suçlardan hüküm giymiş olanlar ile mahkeme kararıyla hükmü kesinleşmiş ve hali hazırda ceza infaz kurumlarında hükümlü bulunanlar milletvekili seçilemezler (Az. AY. m.85).

3.2.3. Milli Meclisin Yetkileri

Anayasanın 93. ve 95. ve diğer maddelerinde ACMM'nin yetkileri şu şekilde sıralanmıştır:

Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi, anayasal kanunları, kanunları ve yetkilerine ilişkin konularda kararları kabul etmek, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin çalışma düzenini belirlemek, Azerbaycan Cumhuriyeti başkanının önerisi üzerine Azerbaycan Cumhuriyeti diplomatik temsilciliklerini

³⁰⁸ Əsgərov, *Konstitusiya*, 355.

³⁰⁹ 2016 Anayasa dəyişiklərindən öncə milletvekili seçilmə yaşının alt sınırı 25 olaraq belirlənmişdi. 2016 dəyişikliyiylə bu hükmü kaldırılarak seçimlərinə katılma hüququna sahib olanlar ifadəsi əklənmişdir. Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi (Azerbaycan Cumhuriyeti Seçim Kanunu) 12. maddəsinə görə seçimlərinə katılma yaşı 18'dir. Her iki hükmü birlikdə incələnsə seçilmə yaşının 18 olduğuna ulaşılmaktadır. <https://e-qanun.az/framework/46953> (E.T. 25.05.2023).

kurmak, Azerbaycan Cumhuriyeti yasalarından farklı kurallar getiren devletler arası ve hükümetler arası anlaşmaları onaylamak ve iptal etmek, Azerbaycan Cumhuriyeti başkanının teklif ettiği devlet bütçesini onaylamak ve uygulanmasını denetlemek, Azerbaycan Cumhuriyeti askeri doktrini onaylamak, Başkanın fermanlarını (kararname) onaylamak, Başkanın beyanı üzerine hakimleri görevden almak, Bakanlar kuruluna güvenoyu vermek, Başkanın teklif ettiği başbakanın atamasını onaylamak, Başkanın önerisi ile; Azerbaycan Cumhuriyeti İnsan Hakları Komiserini seçmek, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve Uyuşmazlık Mahkemesi hakimlerini atamak, başsavcıcıyı atamak ve görevden alınmasını onaylamak, Merkez Bankası yönetim kurulu üyelerini atamak ve azletmek, savaş ilan etmek ve barış ilan etmek, Anayasa Mahkemesinin teklifi üzerine impiçment (impeachment) usulü ile başkanı görevden almak, referandum ilan etmek, Anayasa değişikliği teklifinde bulunmak³¹⁰

3.2.4. Kanun Yapım Süreci

Azerbaycan Anayasası kanun teklifinde bulunma hakkını yalnızca milletvekillerine vermemiştir. Milletvekillerinin yanı sıra Başkan, Azerbaycan Yüksek Mahkemesi,³¹¹ seçimlere katılma hakkına sahip kırk bin vatandaş, Azerbaycan Prokuru (Başsavcı)³¹² ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclisi de kanun teklifinde bulunabilir (Az. AY. m. 96/1).³¹³ Başkanın, Yüksek Mahkemenin, kırk bin vatandaşın, Azerbaycan Başsavcılığının ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclisi'nin ACMM'ye sunmuş olduğu kanun teklifleri müzakereye sunulduğu şekilde (m. 96/2) ve iki ay içerisinde (m. 96/4) görüşülür. Teklif edilen kanun ve karar teklifinde değişiklik yapmak ancak kanun teklifinde bulunan organın rızası ile mümkündür (m. 96/3).

³¹⁰ Çeviri, yazar tarafından yapılmıştır.

³¹¹ Azerbaycan Yüksek Mahkemesi, Azerbaycan hukuk sisteminde tüm yargı yolları açısından en üst yargı organı olarak görev yapan temyiz mahkemesidir. Murat Erdem, Samet İldeş, "Azerbaycan Cumhuriyeti Yargı Sistemi", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 0/28 (2016): 67.

³¹² Azerbaycan cumhuriyetinde savcılık kurumu, Azerbaycan Prokurluğu (Başsavcılığı) bünyesinde faaliyet göstermekte ve tüm savcılar Prokurluk'a bağlı olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Azerbaycan Prokuru ACMM onayı ile başkan tarafından atanmakta; diğer savcılar başkanın onayı ile prokur tarafından atanmaktadır. Erdem ve İldeş, "Azerbaycan Cumhuriyeti Yargı Sistemi", 73-74.

³¹³ Benzer düzenlemeye Brezilya'da da rastlanılmaktadır. Brezilya Anayasası'nın 61. maddesine göre Temsilciler Meclisi, Senato, Ulusal Kongre, Devlet Başkanı, Federal Yüksek Mahkeme, Yüksek Mahkemeler, Cumhuriyet Savcılığı ve vatandaşlar kanun teklif edebilir. Brezilya Federal Cumhuriyeti Anayasası, https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/constituicao/constituicao.htm (E.T. 13.11.2024).

Kanaatimizce kuvvetlerin sert ayrılığı olarak tanımlanan başkanlık sisteminde kanun teklifi edebilme yetkisinin Başkan, Yüksek Mahkeme ve Başsavcıya verilmiş olması yerinde değildir. Zira başkanlık sisteminde kuvvetlerin işlevsel ayrılığı söz konusudur ve yürütme ve yargı mensuplarının kanun teklifinde bulunması saf başkanlık sistemiyle uyusmamaktadır. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise kanun teklifinde bulunan organın rızası olmadan teklif üzerinde değişiklik yapılamamasıdır. Bu düzenleme ile meclisin yasama fonksiyonu kısıtlanmaktadır. Anayasanın 7/III. maddesi ve 81. maddesi yasama yetkisinin ACMM'ye ait olduğunu belirtmektedir. Ancak kanun teklifinde bulunan organın rızası olmadan ilgili kanun teklifinde değişiklik yapılamaması hem yasama fonksiyonunu kısıtlamakta hem de ACMM tarafından yeni bir teklif olarak sunulması halinde kanun yapma sürecini uzatmaktadır.³¹⁴

3.3. Azerbaycan Anayasası'nda Yürütme

Azerbaycan Anayasası'na göre yürütme yetkisi başkana aittir (Az. AY. m. 7/III ve m. 99). Ayrıca 8. maddede başkanın devletin başı olması başta olmak üzere birçok yetkiyle donatıldığı ve kendisine sıfatlar yükletildiği görülmektedir. Başkanın hem devletin başı hem de yürütme iktidarının sahibi olması başkana oldukça geniş yetkiler vermiştir. Anayasa'da devletin merkezine konumlandırılmış bir başkan tasavvur edilmiş ve buna paralel olarak güçlü yetkilerle donatılmıştır.³¹⁵ Anayasada yürütme yetkisi başkana ait olmakla birlikte parlamenter sisteme özgü kurumlar olan başbakan ve bakanlar kuruluna da Anayasada yer verilmiştir. Ancak detayları aşağıda belirtileceği üzere bu kurumlar başkanın ortağı olarak değil yardımcısı olarak görev almaktadır. Çalışmanın bu kısmında önce devlet başkanı ardından başbakan ve bakanlar kurulu incelenecektir.

3.3.1. Devlet Başkanı

3.3.1.1. Azerbaycan Devlet Başkanlığı Adaylarında Aranılan Nitelikler

Azerbaycan Anayasası'nda devlet başkanlığı adaylarında aranılan nitelikler 100. maddede düzenlenmiştir. Bu maddeye göre: *“Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde 10 yıldan fazla sürekli yaşamış, seçimlere iştirak etme hakkına sahip olan, ağır bir*

³¹⁴ Gönenç, “Azerbaycan”, 212-213.

³¹⁵ Gönenç, “Azerbaycan”, 207-209.

suçtan mahkûm olmamış, başka devletlere karşı yükümlülüğü olmayan, yüksek öğrenim yapmış, çifte vatandaşlığı olmayan Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşı Azerbaycan Cumhuriyetinin Başkanı seçilebilir.”

Azerbaycan Anayasası’nın 100. maddesinde öngörülen şartlar şunlardır:

- a) Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşı olmak,
- b) Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisinde on yıldan fazla ikamet etmiş olmak,
- c) Seçimlere katılma hakkına sahip olmak,
- d) Ağır bir suçtan mahkûm olmamış olmak,
- e) Başka devletlere karşı herhangi bir yükümlülüğü bulunmamak,
- f) Yüksek öğrenim yapmak,
- g) Çifte vatandaşlık sahibi olmamak.

1995 yılında kabul edilen Anayasa’nın ilk halinde aranan şartlar arasında “35 yaşından aşağı olmamak” şartı yer almaktayken 2016 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile bu şart kaldırılmıştır.³¹⁶ Milletvekili seçilmek için öngörülmüş alt yaş sınırı (25 yaş) şartı aynı değişiklik ile kaldırılmış ve seçimlere katılma hakkına sahip olan herkesin milletvekili olacağı düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile Azerbaycan’da seçilme yeterliliğine ilişkin yaş şartı 18 olarak belirlenmiştir.³¹⁷

Kanaatimizce 35 yaşından aşağı olmamak şartının kaldırılması yerinde bir düzenleme değildir. Zira Azerbaycan Anayasası’na göre yürütme yetkisi Başkan’a aittir (Az. AY. m. 7 ve m. 99). Yürütme yetkisinin tamamen başkana verildiği bir sistemde böyle bir düzenlemenin yapılmış olması doğru değildir. 2016 değişikliği ile 18 yaşını doldurmuş her bireyin başkan adayı olması mümkündür. Deneyimsiz, tecrübesiz, devlet geleneğine hâkim olmayan bir adayın kazanması halinde birtakım siyasi sorunların çıkma olanağı yüksektir.

3.3.1.2. Azerbaycan Başkanlığı Seçimlerinin Esasları

Azerbaycan başkanlığı seçimleri genel oy, eşit oy ve tek dereceli seçim ilkeleri esasında serbest, bireysel ve gizli oylama yöntemiyle yapılmaktadır ve başkan 7

³¹⁶ <https://president.az/az/articles/view/20630> (E. T. 26.05.2023)

³¹⁷ <https://modern.az/az/news/131531> (E.T. 26.05.2023)

yıllığına seçilmektedir. (Az. AY. m. 101/I). Seçim Kanunu'na göre başkanlık seçimleri, ACMM seçimleri ve belediye seçimleri ile aynı gün yapılamaz (m. 2/4).³¹⁸

Azerbaycan cumhurbaşkanı seçilirken öngörülen çoğunluk salt çoğunluktur. Anayasanın 101/2 hükmü gereğince Başkan, oy kullananların yarısından fazlasının oylarıyla seçilmektedir.³¹⁹ İlk turda herhangi bir adayın m. 101/II'de belirtilen çoğunluğu sağlayamaması halinde seçimden sonraki ikinci pazar günü seçimin ikinci turu yapılır. Bu turda, seçimin ilk turunda en fazla oy alan iki aday yarışır. En çok oy almış iki adayın herhangi birisinin veya ikisinin de adaylıktan çekilmesi halinde bu adaylardan sonra gelen bir veya iki aday ikinci tura katılabilir (Az. AY. m. 101/III). Seçimin ikinci turunda oy çoğunluğunu sağlayan aday Başkan seçilmiş sayılır (Az. AY. m. 101/IV).³²⁰

Azerbaycan Anayasası'nda başkanlık seçimlerinin geriye bırakılması kurumuna da yer verilmiştir. Buna göre

“Savaş şartlarında askeri operasyonların yürütülmesi Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanlığı seçimlerinin yapılmasını olanaksız kılıyorsa, Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanının görev süresi askeri operasyonların sonuna kadar uzatılır. Bu konudaki karar, seçimlerin (referandum) yapılmasını sağlayan devlet organının itirazı üzerine Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi tarafından verilir.” (Az. AY. m. 101/IV).

³¹⁸ Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi

https://e-qanun.az/framework/46953#_%C6%8FSAS_ANLAYI%C5%9ELAR_1 (E.T. 01.11.2024).

³¹⁹ Maddenin 2002 Anayasa değişiklikleri öncesi halinde salt çoğunluk yerine nitelikli çoğunluk benimsenmişti. Eski Az. AY m. 101/II *“Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, oylamaya katılanların üçte iki oy çoğunluğu ile seçilir.”* «Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Haqqında» Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı <https://www.e-qanun.az/framework/16449> (E.T. 27.05.2023); Gönenç, “Azerbaycan”, 208; Tuğrul Korkmaz, “Türk Dünyasında Hükümet Sistemlerinin Evrimi”, içinde *Bağımsızlığın 30. Yılında Türk Dünyası Analizler*, ed. Köksal Şahin ve Suat Kol, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2023), 100; Heinrich, “The Formal Political System”, 10-11.

³²⁰ Anayasanın ilk halinde 101/IV hükmü, ikinci turda nispi oy çoğunluğunu alan adayın başkan seçileceğini öngörmekteydi. 2002 değişiklikleri ile bu çoğunluk salt çoğunluğa çevrilmiştir. «Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Haqqında» Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı <https://www.e-qanun.az/framework/16449> (E.T. 27.05.2023); Gönenç, “Azerbaycan”, 208.

Anayasanın ilk halinde bir kimsenin art arda iki defadan fazla seçilmesi mümkün değildi (Az. AY. m. 101/V).³²¹ 2009 değişikliğiyle bu hüküm Anayasadan çıkarılmıştır.³²² Böylece bir kişinin uzun süre iktidarda kalmasına engel olacak bir anayasal norm kalmamıştır.³²³ Şu anki Azərbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, 2003 yılından beri aralıksız olarak başkanlık görevine devam etmektedir. Aliyev, 21 yılda 5 başkanlık seçimini de kazanmıştır.³²⁴

2016 değişikliği ile 101. maddenin birinci fıkrasında düzenlemeler yapılmıştır. Başkanın 5 yıllığına seçilme kuralı 7 yıl olarak değiştirilmiştir. Ayrıca fıkraya eklenen düzenleme³²⁵ ile Başkanın olağanüstü cumhurbaşkanlığı seçimlerini ilan edebilmesi mümkün hale gelmiştir.

1995 Anayasası'nın kabulünden sonra yapılan ilk başkanlık seçimlerinde Haydar Aliyev oyların %76,11'ini alarak başkanlık görevini sürdürmeye devam etmiştir.³²⁶ Haydar Aliyev'in rahatsızlanması sebebiyle 2003 yılındaki seçimlerde Haydar Aliyev aday olmamış ve oğlu İlham Aliyev %77 oranında oy alarak seçilmiştir³²⁷. Bir sonraki başkanlık seçimleri 2008 yılında yapılmıştır ve İlham Aliyev kullanılan oyların 88,78'ini alarak başkanlığını pekiştirmiştir.³²⁸ Bir kişinin iki defadan fazla başkan olabilmesini engelleyen hükmün kaldırılması ile İlham Aliyev 2013 yılındaki seçimde 84,54 oranında oy alarak üçüncü kez seçilmiştir.³²⁹ 2018 yılındaki dördüncü başkanlık

³²¹ Yunis Xəlilov, *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına Dair 555 Sual - 555 Cavab* (Bakü: Qanun, 2008), 42; Rahib Əkbərov və Sadıq Səlimov, *Azərbaycanın Dövlət və Hüquq Tarixi*. (Bakü: Qanun Nəşriyyatı, 2003), 510.

³²² Heinrich, "The Formal Political System", 11; Benzer değişiklikler Venezuela Anayasası'nda da yaşanmıştır. 2009 yılında yapılan değişikliklerle başkanın en fazla iki kez seçilmesini düzenleyen hüküm kaldırılmıştır. Küçük, *ABD ve Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi*, 198.

³²³ Ələsgər Məmmədli, Akif Qurbanov, Səməd Rəhimli, *Seçkilərə Dair Qanunvericiliyin Analizi: Beynəlxalq Normalar, Problemlər və Perspektivlər*, (Demokratik Təşəbbüslər İnstitutu), 15-16. <https://cloud.argument.az/file/files/sechki-2015.pdf>

³²⁴ <https://www.cnnturk.com/video/dunya/cnn-turk-azerbaycanda-aliyev-5-kez-cumhurbaskani-secildi> (E.T. 28.10.2024).

³²⁵ "Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı olağanüstü başkanlık seçimlerini ilan edebilir." (Az. AY. m. 101/1-son cümle)

³²⁶ Tahirə Allahyarova və Fərhad Məmmədov, *Azərbaycanda Siyasi Partiyalar: Seçkidən Seçkiyə*. (Bakü: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, 2010), 45-49.

³²⁷ Allahyarova və Məmmədov, *Azərbaycanda Siyasi Partiyalar*, 64-65.

³²⁸ Allahyarova və Məmmədov, *Azərbaycanda Siyasi Partiyalar*, 73-74.

³²⁹ Merkezi Seçim Komitesi'nin 2013 Başkanlık Seçimleri Hakkında Kararı, https://www.msk.gov.az/uploads/protokollar/Protokol_MSK_2013.pdf (E.T. 26.11.2024).

seçimini 86,02 oranında oy alarak kazanan İlham Aliyev,³³⁰ 2024 yılında yapılan olağanüstü başkanlık seçimlerinde 92,12 oy oranıyla beşinci kez seçilmiştir.³³¹

3.3.1.3. Başkanın Yetkileri

Anayasa başkana oldukça geniş yetkiler vermiştir. Anayasanın 8. maddesine göre başkan, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başıdır. Aynı maddede başkanın, ülke içinde ve dışında ülkeyi temsil etmek, Azerbaycan halkının birliğini temsil etmek, devletin devamlılığını, bağımsızlığını, ülke bütünlüğünü sağlamak, devletin taraf olduğu uluslararası antlaşmalara uyulmasını sağlamak ve hatta yargı bağımsızlığının teminatı olmak gibi yetkileri sayılmıştır. Başkanın önemli yetkilerle donatılmasının sebebi başkanın hem devletin başı sıfatı hem de yürütme yetkisine sahip olmasıdır.³³² Başkanın yukarıda sayılanlar dışındaki yetkilerin büyük bir kısmı 109. maddede düzenlenmiş olmakla birlikte diğer maddelerde de başkanın yetkilerine ilişkin düzenlemelere rastlamak mümkündür. Bu çalışmada başkanın yasama, yürütme ve yargı alanlarındaki yetkileri sınıflandırılarak incelenecektir.

3.3.1.3.1. Başkanın Yasama Alanındaki Yetkileri

Azerbaycan Anayasası'nda başkana yürütme alanı ile birlikte yasama ve yargı alanlarında da yetkiler verilmiştir. Bununla birlikte ACMM'ye başkanın teklifi üzerine; başbakanın atamasını onaylama, Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Mahkeme üyelerini atama, bütçeyi onaylama gibi yetkileri bulunmaktadır. Başkan ve yasama organına sayılan yetkilerin verilmesinde hedeflenen amaç başkan ve ACMM veya yargı organı arasında uzlaşi sağlanması ve sistemsel sorunlara sebep olunmamasıdır.³³³

Anayasanın 96. maddesine göre başkanın kanun teklifinde bulunması mümkündür. Başkan tarafından ACMM'ye sunulan kanun teklifinin başkanın rızası olmadan değiştirilmesi de mümkün değildir.

³³⁰ Merkezi Seçim Komitesi'nin 2018 Başkanlık Seçimleri Hakkında Kararı, https://www.msk.gov.az/uploads/Secki-2018/MSK_protokol-2018.pdf (E.T. 26.11.2024).

³³¹ Merkezi Seçim Komitesi'nin 2024 Başkanlık Seçimleri Hakkında Kararı, https://www.msk.gov.az/uploads/Prezident2024/MSK_protokol-2024.pdf (E.T. 26.11.2024).

³³² Xəlilov, *Azərbaycan*, 95-106; Əsgərov, *Konstitusiya*, 387-397.

³³³ Əli Həsənov və Adil Vəliyev, *Azərbaycanın və Xarici Ölkələrin Siyasi Sistemləri* (Bakü: Azərbaycan Nəşriyyatı, 2007), 57-58.

Başkanın yasama alanındaki bir diğer yetkisi kanunları imzalama ve yayımlama yetkisidir (Az. AY. m. 110). Başkan meclis tarafından kabul edilip kendisine sunulan kanunları sunulduğu tarihten itibaren elli altı gün içinde onaylar veya geri gönderir. Buradaki geri gönderme kurumu güçleştirici vetodur. Azerbaycan anayasal düzeninde kanunların meclis tarafından kabul edilebilmesi için bir kısmında altmış üç oy çoğunluğu aranırken bir kısmında seksen üç oy çoğunluğu aranmaktadır. Başkanın meclise geri gönderdiği kanunun altmış üç oy çoğunluğu aranan kanunlardan olması durumunda tekrar kabul edilebilmesi için seksen üç oy çoğunluğu aranır, seksen üç oy çoğunluğu gereken bir kanunun geri gönderilmesi halinde bu sayı doksan beştir. Görüldüğü gibi başkanın kendisine sunulan kanunu geri göndermesi halinde kanunun tekrar kabul edilebilmesi için daha fazla oy çoğunluğu gerekmektedir. Bu durum Anayasada başkana bir güçleştirici veto yetkisi verildiğini göstermektedir.

Başkan, Anayasa Mahkemesi'nin görüşünü alarak anayasa değişikliği teklifinde bulunabilir (m.153) ve Anayasaya ekleme yapılmasını teklif edebilir (m. 157). Anayasal Kanunlar, başkan tarafından imzalanmadığı takdirde yürürlüğe giremez (m. 110/II ve m. 156/IV). Kanaatimizce anayasa değişikliği ve Anayasa metnine ekleme yapılması teklifinde bulunmak gibi önemli yasama işlemlerinin başkana da verilmiş olması sistemi başkan lehine güçlendirmektedir.

2016 değişiklikleri sonucunda 98. maddeye yapılan eklemeler ile başkana meclisi feshetme yetkisi verilmiştir.³³⁴ ACMM'nin bir yılda iki kez bakanlar kuruluna güvensizlik oyu vermesi, Başkan tarafından iki defa sunulmak koşuluyla Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Milli Bankası Yönetim Kurulu üyelikleri için önerilen adayların meclis tarafından süresi içinde onaylanmaması ve Anayasa tarafından ACMM'ye verilen yetkilerin, görevi yerine getiremeyecek sebeplerle kullanılamaması hallerinde başkanın meclisi feshetme yetkisini kullanabilmesi mümkündür. Kanaatimizce bu düzenleme ile başkan ve meclisin uyum içerisinde çalışması ve birbirlerini frenlemesi amaçlanmaktadır. Ancak yasama organı tarafından yürütme organına güvensizlik oyu verilmesi ve yürütmenin yasamayı fesih yetkisi başkanlık sisteminin saf halinde yer almamaktadır. Bu düzenleme ile başkan ve parlamento arasındaki fren ve denge mekanizması başkan lehine kaydırılmıştır. Zira

³³⁴ Sadık, *Kısa Azerbaycan*, 270-271.

başkana kendisiyle iş birliği içerisinde çalışmayan bir meclisi feshetme yetkisi verilirken parlamentoya karşı siyasi sorumluluğu olmayan bir başkan ve tamamen başkana karşı sorumlu olan ve her ne kadar Anayasa’da geçse de işleyişi hakkında herhangi bir düzenleme olmayan bakanlar kuruluna güvenoyu verilmesi gibi işlevi olmayan, işlevsellik kazandırılrsa dahi bir yılda iki kez güvensizlik oyu verilmesi halinde meclisin feshedilmesinin önünü açan bir güvenoyu kurumu söz konusudur. Bununla birlikte fesih yetkisinin düzenlenmiş olmasıyla birlikte fesih mekanizmasının nasıl işlediği de önemlidir. Azerbaycan Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası gibi başkanın hiçbir sebep göstermeden fesih yetkisi kullanabileceğini düzenlememiştir. Birtakım koşulların varlığı halinde başkan bu yetkileri kullanabilecektir. Ancak fesih yetkisi ile başkan daha da güçlü bir konuma getirilmiştir. Yukarıda da açıklandığı üzere başkanın yasama organını feshedememesi başkanlık sisteminin tali özelliklerindendir. Dünyada uygulanan bazı başkanlık sistemlerinde fesih mekanizmasına yer verilmiş olmakla birlikte fesih kurumu esasında parlamenter sisteme özgü bir mekanizmadır. Tüm bu sebeplerden ötürü 2016’da yapılan bu düzenlemenin Azerbaycan’daki hükûmet sistemini Amerika’da uygulanan saf başkanlık sisteminden uzaklaştırıldığı kanaatindeyiz.

Anayasanın 98. maddesinde ve ACMM yetkilerini sayan 95. maddesinde bakanlar kuruluna güvensizlik oyu ibaresi geçmekle birlikte ACMM tarafından bu prosedürün nasıl işletileceği Anayasa’da düzenlenmemiştir.³³⁵ Kuvvetlerin sert ayrılığı olarak tanımlanan başkanlık sisteminde yürütme monist yapıdadır ve bakan veya sekreter olarak adlandırılan kamu görevlileri başkanın direktifleri doğrultusunda çalışmalarını sürdürmektedir. Başbakan ve bakanlar kurulu ise esasında parlamenter sistemde görülmektedir. Detayları aşağıda da açıklanacağı üzere Azerbaycan’da bakanlar kurulu ve başbakan niteliği itibarıyla başkana yürütme yetkisini kullanırken yardımcı olan kamu görevlileridir. Bakanlar kurulunun varlığı yürütmenin düalist yapıda olduğu anlamına gelmemekle birlikte güvenoyu meselesi de parlamenter sistemdeki gibi işlevsel değildir ve bakanlar kurulunun veya ilgili bakanın siyasi

³³⁵ Rzayeva’ya göre başkanlık sistemlerinde güvenoyu meselesi yoktur veya gerçek ve etkili bir anlam taşımayan biçimsel ve yüzeysel bir mekanizmadır. Azerbaycan’da başbakanın ataması usulünde durum böyledir. Rzayeva Pərvanə Arif Qızı, “Prezidentli Respublika İdarəetmə Formasının Digər İdarəetmə Formalarından Fərqli Xüsusiyyətləri”, 34, https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2016_348.pdf (E.T. 01.11.2024)

sorumluluğunu gündeme getirmez. Anayasanın 114. maddesine göre bakanlar kurulu başkana karşı sorumludur.³³⁶ Oysaki Azerbaycan'da yürütme yetkisi başkana aittir. Yürütme iktidarına ancak başkanın direktifleri ile sahip olan ve sorumluluğu tamamen başkana karşı olan bakanlar kuruluna karşı güvensizlik oyu düzenlemesi yalnızca başkanlık sistemi ekseninde bir denetim mekanizması olarak düşünülebilir.³³⁷

Başkana yasama alanında verilmiş bir diğer yetki belirli şartların varlığı halinde ACMM'yi feshedebilmesidir. Başkan tarafından teklif edilen Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Bankası Yönetim Kurulu üyeleri adaylıklarının ACMM tarafından iki kez reddedilmesi koşulunda şöyle bir sorun ortaya çıkmaktadır: Başkanın meclisi feshetme koşulunun oluşması için aynı adayın iki kez reddedilmesi mi gereklidir, yoksa farklı adayların iki kez reddedilmesi mi? Kanaatimizce Azerbaycan Anayasası şu anki düzenlemelerle bu durumu açıklığa kavuşturamamaktadır. Ayrıca Anayasa tarafından ACMM'ye verilen yetkilerin, görevi yerine getiremeyecek sebeplerle kullanılamaması ifadesiyle ne anlatılmak istendiği tam olarak belli değildir. “*Görevi yerine getiremeyecek sebepler*” ifadesi oldukça geniş yorumlanabilir bir ifadedir. Anayasa koyucunun bu düzenleme kapsamına hangi hallerin gireceğini belirlememiş olmasını eksiklik olarak görmemiz mümkündür. Zira 21 Haziran 2024 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi 94. ve 95. Maddelerde düzenlenen yetkilerin tam olarak icra edilemediği gerekçesiyle Meclis'in feshedilmesi (növbedenkenar seçki) için başkana başvurmuştur.³³⁸ Azerbaycan devlet başkanı İlham Aliyev'in bu hususta Anayasa Mahkemesi'ne başvurması üzerine Mahkeme, ACMM seçimlerinin beş yılda bir yapılacağını ancak 98. maddede düzenlenen hallerde olağanüstü seçimlerin yapılabileceğini ve bu hallerde ACMM'nin görev süresinin beş yıldan az olabileceğini ve Meclis'in aldığı kararın Anayasa'ya uygun olduğunu

³³⁶ Əkbərov və Səlimov, *Azərbaycan*, 510.

³³⁷ Azərbaycan anayasasında “etimad” olarak geçen güvenoyu meselesi, anayasada yer almakla birlikte, ACMM güvensizlik oyu verse dahi bakanların görevi sona ermez. Rzayeva Pərvanə Arif Qızı, “Dövlət İdarəetmə Formasının Anlayışı, Xüsusiyyətləri və Təsnifatı”, 55, https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2016_768.pdf

³³⁸ Olağanüstü Seçimlerin Yapılmasına Dair 21.06.2024 tarihli ve 1174-VIQR sayılı ACMM Kararı, <https://e-qanun.az/framework/57102> (E.T. 26.11.2024).

belirtmiş ve İlham Aliyev 28 Haziran 2024 tarihli serencam ile ACMM'yi feshetmiştir.³³⁹

Anayasanın 113. maddesi başkana “düzenleyici işlemler yapma” yetkisi vermektedir. Bu düzenleyici işlemler ferman ve serencam olarak ikiye ayrılmaktadır. Ferman, bir kanuna dayanarak kanunun nasıl uygulanacağını düzenleyen veya hiçbir kanuna dayanmadan kendi başına hukuksal bir kaynak olan başkan düzenlemeleridir.³⁴⁰ Fermanlar kanuna ve anayasaya aykırı olmamalıdır (m. 149/IV) ve yürürlüğe girmesi için ACMM tarafından onaylanmalıdır (m.95/I-8).³⁴¹ Serencam ise Anayasanın 148. Maddesinde belirtilen normlara dayanılarak kabul edilen veya ilgili norma açıkça atıf yapan, bir kere kullanılmakla sonuç doğuran, örgütsel, denetleyici, idari işlem ve tedbirlerin gerçekleşmesi amacıyla çıkarılan gayri normatif hukuki işlemlerdendir.³⁴² Aksine bir hüküm bulunmadıkça ferman ve serencamlar yayımlandıkları gün yürürlüğe girerler (m.113/2).³⁴³ Başkanın serencamları ve yürütmenin diğer düzenleyici işlemleri kanunların icra edilmesinde yardımcı olan ve ekonomik ve sosyal hayatı düzenleyen normlardır. Fermanlar ise kanuna aykırı olmamak koşuluyla genel esasları belirleyen hususlarda başkan tarafından çıkartılan normatif düzenlemelerdir. Başkanın ferman çıkarması için herhangi bir yetki kanunu gerekmemektedir. Bakanlıklar, komiteler gibi idari kurumların oluşturulması, düzenlenmesi ve lağvedilmesi başkanın fermanı ile düzenlenmektedir.³⁴⁴

³³⁹ Anayasa Mahkemesi Kararı, <https://constcourt.gov.az/az/decision/1432> ve Başkanın 28.06.2024 Tarihli Serencamı, <https://president.az/az/articles/view/66341> (E.T. 26.11.2024).

³⁴⁰ Meltem Doğan, “Devlet Başkanı Ekseninde Anayasal Sistem: Azerbaycan Başkanlık Sistemi”, içinde *Başkanlık Sistemi*, ed. Semra Gökçimen, (Ankara: TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 164

³⁴¹ Cəfərov, *Azərbaycan*, 447.

³⁴² Normativ Hüquqi Aktlar Haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Qanunu, (m. 2 ve 3), <https://e-qanun.az/framework/21300> (E.T. 19.04.2025).

³⁴³ Volkan Turan, Cantürk Caner, “Bazı Örnekleriyle Başkanlık ve Yarı Başkanlık Rejimlerinde Kararname Uygulamaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi* (2021): 99. <https://doi.org/10.17541/optimum.801969>

³⁴⁴ Sabir Salmanoğlu Allahverdiyev, *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Hüququn Əsasları (Dərslik)* (Bakü: Digesta Nəşriyyatı, 2011), 79-157; Əsgərov, *Konstitusiyası*, 406-421.

Başkanın meclis seçimlerini ilan etmek (Az. AY. m. 109/1),³⁴⁵ devletlerarası ve hükûmetlerarası antlaşmaları bağlamak (Az. AY. m. 109/17), referanduma gitmek (Az. AY. m. 109/18) gibi önemli yasama alanındaki yetkileri de bulunmaktadır.

3.3.1.3.2. Başkanın Yürütme Alanındaki Yetkileri

Anayasaya göre yürütmeye ilişkin görev ve yetkiler başkana aittir. Yürütme yetkisi tek başına ve bir bütün halinde başkana ait olduğundan yürütmenin merkezi ve tek belirleyicisi başkandır. Anayasada başbakan ve bakanlar kuruluna yer verilmiş olmakla birlikte bu kurumların başkanın politikası dışında bağımsız bir şekilde hareket etme imkanları bulunmamaktadır. Başkanın yürütmeye ilişkin yetkileri Anayasanın başta 109. maddesi olmak üzere çeşitli maddelerde düzenlenmiştir.

3.3.1.3.2.1. Başbakanı Atamak ve Görevden Almak

Anayasanın 109. maddesinin 4. fıkrası gereğince başkan, ACMM'nin onayıyla başbakanı atar. Başbakanın atanma usulü 118. maddede düzenlenmiştir. Başkan göreve başladığı tarihten itibaren bir ay ve bakanlar kurulunun istifası halinde istifayı takip eden iki hafta içerisinde başbakan adayı teklifini ACMM'ye sunar. ACMM'nin, teklifin gelmesinden itibaren bir hafta içerisinde teklifi salt çoğunlukla onaylamaması ve her halde üç kez teklifin reddi halinde başkan ACMM'nin onayı olmadan başbakanı atamaktadır.³⁴⁶ Üç kez ret halinde başbakanın başkan tarafından doğrudan atanması düzenlemesinin altında yatan sebep; oluşan krizin bir an evvel çözülmesi ve sorunun ortadan kaldırılması ile başbakanın başkanın direktifleri doğrultusunda çalışması ve ona karşı sorumlu olmasıdır.³⁴⁷ Başkan ve ACMM'nin aynı siyasal eğilimde olmaması halinde başbakanın atanması taraflar arasında krize sebep olabilecektir. Kanaatimizce teklif edilen başbakan adayının ACMM tarafından üçüncü kez reddi halinde doğrudan başkan tarafından atanması yerine bu yetkinin sürecin başından itibaren başkana

³⁴⁵ Başkanın ACMM'nin seçimlerini tayin etmesi, Anayasanın 1995 yılında yürürlüğe girdiği tarihten itibaren varlığını sürdüren bir düzenleme olmakla birlikte bu hüküm başkana meclisi feshetme yetkisi vermemektedir. Başkana fesih yetkisi veren düzenleme 2016 Anayasa Değişikliği ile Anayasanın 98. maddesine eklenmiştir. Bkz. Allahverdiyev, *Azərbaycan*, 82; Doğan, "Azerbaycan", 182-183.

³⁴⁶ Həsənov və Vəliyev, *Azərbaycan*, 57-62. Başbakanın başkan tarafından meclise önerilmesi Rusya Anayasası'nda da var olan bir düzenlemedir. İlgili düzenlemeye göre yasama organının art arda üç kez onay vermemesi halinde Başkanın meclisi feshetme yetkisi bulunmaktadır. Bu durum Azerbaycan Anayasası'nın kabulü ve değişikliği süreçlerinde Rus Anayasası'ndan etkilenildiğini gözler önüne sermektedir. Onar, "Türkiye", 99-100.

³⁴⁷ Dəmirov, İsmayılov və Hüseynov, *Azərbaycan*, 32;

verilmesi daha doğru bir düzenleme olurdu. Başbakanın atanması ACMM onayıyla yapılmakla birlikte m. 109/5 hükümleri gereğince başkan tarafından görevden alınırken ACMM onayı gerekmemektedir.³⁴⁸ Başbakanın bakanlar kuruluna başkanlık etmesi dışında bakanlar kurulunu denetlemek ve faaliyetlerini organize etmek gibi görevleri vardır.

3.3.1.3.2.2. Bakanlar Kurulunu Oluşturmak, Azletmek ve İstifasını Kabul Etmek

Anayasanın 109. ve 114. maddesine göre başkan; yürütme yetkisini icra edebilmek amacıyla kendisine tabi ve ona karşı sorumluluğu bulunan bakanlar kurulunu atar, azleder ve istifasını kabul eder.³⁴⁹ Anayasaya göre başbakan, başbakan yardımcıları, bakanlar ve diğer yürütme organlarının başkanlarından oluşan bakanlar kurulu yüksek yürütme organıdır. (Az. AY. m. 114/2 ve m. 115). Bakanların atanma sürecinde ACMM'nin onayına ihtiyaç yoktur.³⁵⁰ Bakanlar kurulunun çalışma esası başkan tarafından belirlenir.³⁵¹ Bakanlar kurulu görevlerini yerine getirirken başkana bağlıdır ve kanunların uygulanması yanı sıra başkanın emirlerini de yerine getirirler. Bakanlar kurulu işlemleri başkan tarafından yürürlükten kaldırılabilir.³⁵² Yeni seçilmiş başkan göreve başladığı gün bakanlar kurulu istifasını başkana sunar (Az. AY. m. 117).

Azerbaycan Cumhuriyetinde yürütme organı yüksek, merkezi ve yerel yürütme organı olarak üç gruba ayrılmakta olup bakanlar kurulu yüksek yürütme organı içerisinde yer almaktadır.³⁵³ Bakanlar kurulunun fiili görev süresi cumhurbaşkanının görev süresidir. Kural olarak bakanlar kuruluna başbakan başkanlık etmektedir. Ancak başkanın lüzum gördüğü hallerde Başkan başkanlık edebilir.³⁵⁴

³⁴⁸ Dəmirov, İsmayılov ve Hüseynov, *Azərbaycan*, 30.

³⁴⁹ Benzer düzenlemeye Güney Kore Anayasası'nın 86. maddesinde de rastlanılmaktadır. İlgili düzenlemeye göre; "Devlet Konseyi" adı verilen kabine, meclisin onayı ile göreve gelmekle birlikte başkanın politikası dışında ayrı bir politika yürütememektedir. Kanadoğlu ve Duygun, *Anayasa Hukuku*, 394

³⁵⁰ Rehimli, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Yönetimi", 373.

³⁵¹ Həsənov və Vəliyev, *Azərbaycan*, 61.

³⁵² Allahverdiyev *Azərbaycan*, 79-80; Doğan, "Azerbaycan", 167-168; Dəmirov, İsmayılov ve Hüseynov, *Azərbaycan*, 30.

³⁵³ Detaylı bilgi için bkz. Həsənov və Vəliyev, *Azərbaycan*, 61.

³⁵⁴ Həsənov və Vəliyev, *Azərbaycan*, Allahverdiyev, *Azərbaycan*, 84.

Bakanlar kurulunun yetkileri Anayasa'nın 119. maddesinde sıralanmıştır. Buna göre;

Bakanlar kurulu Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçe taslağını hazırlayıp Azerbaycan Cumhurbaşkanı'na sunar; Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesinin kullanımını sağlar; Maliye-kredi ve para politikasının uygulanmasını sağlar; Devlet ekonomi programlarının uygulanmasını sağlar; Devlet sosyal güvenlik programlarının uygulanmasını sağlar; Bakanlıklara ve diğer merkezi yürütme organlarına rehberlik eder, onların düzenlemelerini iptal eder; Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın yetki verdiği diğer görevleri yapar.

Anayasanın 120. maddesi gereğince bakanlar kurulu karar ve serencam çıkarmaya yetkilidir. Ancak bu düzenlemeler başkanın fermanlarına aykırı olamaz.

3.3.1.3.2.3. Yüksek Vazifeli Kamu Görevlilerini Atamak

Başkanın yüksek vazifeli kamu görevlilerini atama yetkisi 103. ve 109. maddede düzenlenmiştir. Anayasanın 103. maddesine göre başkan, birinci başkan yardımcısını ve diğer yardımcıları atar ve görevden alır. 109. maddeye göre başkanın ACMM onayıyla İnsan Hakları Müvekkilini seçme ve Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Bankası Yönetim Kurulu üyelerinin atama ve azli için ACMM'ye teklifte bulunma, silahlı kuvvetlerin yüksek kademeli mensuplarını atama ve azletme, Başkanlık İcra Aparatı'nı (Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği) kurma ve Aparat başkanını atama, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası kuruluşlar ve yabancı ülkelerdeki temsilcilerini atama ve azletme yetkileri bulunmaktadır.

3.3.1.3.2.4. Anayasada Sayılan Diğer Yetkileri İcra Etmek

Anayasanın 109. maddesine göre başkanın ACMM'ye bütçe teklifi sunma, merkezi ve yerel idare organlarını kurma, bakanlar kurulunun ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bakanlar kurulunun karar ve kararnamelerini, merkezi ve yerel idari organların işlemlerini iptal etme, askeri doktrini ACMM'ye sunma, devletin ekonomik ve sosyal politikalarını onaylama, Merkez Bankası başkanını atama, yabancı devlet temsilcilerinin güven mektuplarını kabul etme, hükûmetlerarası antlaşmalar yapma, uluslararası antlaşmaları, onayı ve iptali için ACMM'ye sunma, vatandaşlıkla ilgili sorunları çözme, siyasi sığınma hakkı verilmesiyle ilgili sorunları çözme, af kararı

çıkarma³⁵⁵, devlet ödülleriyle ödüllendirme, genel ve kısmi seferberlik ilan etme, Güvenlik Kurulunu kurma, silahlı kuvvetlerin fonksiyonuyla bağlı olmayan görevlerin yerine getirilmesine izin vermek için ACMM'ye teklifte bulunma, olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilan etme, ACMM onayıyla savaş ve barış ilan etme, özel güvenlik birimlerini kurma, ACMM ve mahkemelerin yetkili olmadığı sorunları çözme yetkileri bulunmaktadır.

3.3.1.3.3. Başkanın Yargı Alanındaki Yetkileri

Anayasanın 109. maddesine göre Başkanın ACMM onayıyla Azerbaycan baş prokurorunu (başsavcı) atama ve görevden alma, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve İktisat Mahkemesi üyelerini atama yetkisi ile ACMM onayı olmadan diğer mahkeme hakimlerini atama yetkileri ile ACMM'ye hakimlerin görevden uzaklaştırılmasını teklif etme yetkisi bulunmaktadır. Anayasanın 8. maddesinin IV. fıkrasına göre başkan, mahkemelerin bağımsızlığının teminatıdır. Ancak atamalarının tamamen başkan tarafından yapıldığı ve görevden uzaklaştırılmaları için başkan tarafından ACMM'ye teklif sunulması kanaatimizce yargı bağımsızlığını engelleyebilme potansiyeli olan düzenlemelerdir.³⁵⁶

Başkanın Anayasa Mahkemesi'ne başvurma yetkisine de Anayasa'da yer verilmiştir. Anayasanın 130. maddesine göre başkan, kanunların ve yürürlüğe girmemiş devletlerarası antlaşmaların Anayasa'ya aykırılığı; başkan ve bakanlar kurulu tarafından çıkartılan fermanların, serencamların, ACMM kararlarının, merkezi yürütme organlarının düzenleyici işlemlerinin, belediye işlemlerinin, hükûmetlerarası antlaşmaların, Nahçıvan Cumhuriyeti normlarının Anayasa'ya ve üst normlara aykırılığı; Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi'nin kararlarının Anayasa'ya aykırılığı iddiasıyla ve Anayasa hükümleri ve kanunların yorumlanması amacıyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurma yetkisine sahiptir.

3.3.1.4. Başkanın Dokunulmazlığı ve Başkana Karşı Suçlama Girişimi

Anayasa'ya göre başkan dokunulmazlık hakkına sahiptir ve şeref ve onuru kanunla korunur (Az. AY. m. 106). Başkanın görevden alınmadan ilgili suça istinaden

³⁵⁵ Başkanın af çıkarma yetkisi ACMM'nin çıkardığı genel aftan (amnistiya) farklı olarak belirli bir kişiye yönelik olabilir. Bkz. Allahverdiyev, *Azərbaycan*, 83-84.

³⁵⁶ Aynı doğrultuda bkz. Doğan, "Azerbaycan", 180-181

cezalandırılması mümkün değildir. Azerbaycan Anayasası'na göre başkanın cezai sorumluluğu sebebiyle görevden alınması için ağır suç işlemesi gerekir. Azerbaycan Anayasası başkana karşı suçlama (*impeachment*) girişiminin³⁵⁷ Anayasa Mahkemesi tarafından başlatılacağını ve Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi'nin otuz gün içerisinde vereceği görüş üzerine ACMM'ye sunacağını düzenlemiştir (m. 107).

ACMM milletvekillerinin 95 oy çoğunluğuyla başkan görevden uzaklaştırılabilir. ACMM'nin almış olduğu kararın yürürlüğe girmesi için Anayasa Mahkemesi başkanı tarafından onaylanması gerekir. Anayasa Mahkemesi başkanının bir hafta içerisinde kararı onaylamaması halinde karar yürürlüğe girmez. Başkana karşı suçlama yönündeki kararın Anayasa Mahkemesi'nin ACMM'ye başvurduğu tarihten itibaren iki ay içerisinde kabul edilmesi gerekir. Aksi takdirde suçlama reddedilmiş sayılır.

Kanaatimizce suçlama girişiminin Anayasa Mahkemesi tarafından ve Yüksek Mahkeme görüşü alınarak başlatılması yerinde değildir. Zira Azerbaycan Anayasası hükümlerine göre Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Mahkeme üyelerinin atanması için ACMM'ye teklifte bulunma yetkisi Başkana aittir. ACMM'nin teklif edilen adayları iki kez reddetmesi halinde Başkanın fesih yetkisi de söz konusudur. Hal böyle olunca ACMM'nin fesih tehdidi altında bulunarak bu kişileri onaylamasıyla Başkanın istediği adayların Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Mahkeme üyeleri olması söz konusu olacaktır. Bu kişilerin başkana karşı suçlama girişimini başlatabileceği kanaatimizce pek mümkün değildir. Ayrıca bu düzenleme ile Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Mahkeme'nin siyasetin odağı haline gelmesi söz konusu olacaktır.³⁵⁸

Başkana karşı *impeachment* usulünün gerçekleştirilebilmesi için ACMM üyelerinin 95'inin (yaklaşık olarak %76) oy çoğunluğu aranmaktadır. Bu çoğunluk oldukça yüksek bir çoğunluktur ve Azerbaycan yönetim sisteminde başkanın etkisi

³⁵⁷ Anayasada ve Azerbaycan doktrininde suçlama girişimi, vazifeden uzaklaştırma veya impiçment olarak tanımlanmıştır. Çalışmada *impeachment* ve suçlama terimlerinin kullanılması tercih edilmiştir. Allahverdiyev, *Azərbaycan*, 84.

³⁵⁸ Fatih Özkul, "Başkanlık Sistemi Üzerine Amerika Birleşik Devletleri ve Azerbaycan Modeli Karşılaştırması", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 0/103 (2012): 100. <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2013-103-1228>

düşünüldüğünde bu çoğunluğa ulaşmak neredeyse imkansızdır. Günümüze kadar Azerbaycan'da *impeachment* girişimi görülmemiştir.³⁵⁹

Suçlama girişiminde Anayasa Mahkemesi başkanının meclis tarafından verilen görevden uzaklaştırma kararını bir hafta içerisinde onaylamaması halinde kararın yürürlüğe girememesi bir sorun teşkil etmektedir. Zira yüz yirmi beş kişiden oluşan meclisin en az doksan beş üyesinin kabul ettiği bir kararı Anayasa Mahkemesi Başkanı'nın başkana yakın olması veya birtakım sebeplerle imzalamaması mümkündür. Kanaatimizce bu durum yasama organının iradesine zincir vurmaktır ve yerinde değildir.

Suçlama girişimi hakkında bahsedilebilecek bir diğer sorun suçlamanın ACMM'ye ulaştığı tarihten itibaren iki ay içerisinde nihayete erdirilmemesi ihtimalinde suçlamanın reddedilmesidir. Kanaatimizce bu sürenin iki ay olarak kısa tutulmasının sebebi başkanın politikalarının sekteye uğratılmamasıdır. Zira *impeachment* usulünün devam ettiği süreçte başkanın politikalarını bağımsız olarak yürütmesi veya politikalarına gerektiği gibi yoğunlaşması mümkün değildir. Ancak öngörülen sürenin oldukça kısa tutulduğu görülmektedir. Zira soruşturmanın seyri daha uzun bir süreci gerektirebilir. Sürecin oldukça kısa olmasından ötürü sağlıklı bir soruşturmanın tam anlamıyla yapılmayacağı kanaatindeyiz.

3.3.1.5. Görev Süresi Dolmadan Başkanlık Makamının Herhangi Bir Sebeple Boşalması

Anayasanın 105. maddesine göre görev süresi dolmadan herhangi bir sebeple başkanlık makamının boşalması halinde altmış gün içerisinde yapılacak seçime kadar başkanın görev ve yetkilerini birinci başkan yardımcısı yerine getirir. Bu süreçte birinci başkan yardımcısının istifa etmesi halinde kendisinden sonra gelen başkan yardımcısı

³⁵⁹ Allahverdiyev, *Azərbaycan*, 84; Azerbaycan'da görev süresi dolmadan Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı görevinden ayrılan Başkanlar Ayaz Muttalibov ve Ebulfez Elçibey'dir. 1992 yılında gerçekleşen Hocalı Katliamı sonrasında yaşanan gelişmeler sonucunda baskılarla karşılaşan Muttalibov istifa etmiştir. 1993 yılında cereyan eden birtakım karışıklıklar sonucunda Elçibey istifa etmeden ve sağlık sorunları da bulunmaz iken görevden alınmıştır. Ancak bu durumlar *impeachment* örneği olarak verilemez. İrfan Sancak, "Bağımsızlık Sürecinde Azerbaycan ve Haziran Darbesinin Dış Politikaya Etkileri", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/13 (2018): 60. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/409935>; Ferman Demirkol, "Azerbaycan'da 1995 Anayasası'na Göre Devlet Başkanlığı", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 12/1-3 (2011): 145-146.

başkana ait görev ve yetkileri kullanır.³⁶⁰ Belirtilen başkan yardımcılarının da görevi yerine getirememesi halinde başbakan; başbakanın da yerine getirmesinin mümkün olmaması halinde ACMM başkanı bu yetkileri kullanır.

3.4. Azerbaycan'da Yasama ve Yürütme Arasındaki İlişkiler Bağlamında Hükûmet Sisteminin Analizi

Azerbaycan Cumhuriyeti kurulduğu yıllarda hem ulusal hem de uluslararası alanda birtakım siyasi krizler baş göstermiştir. Azerbaycan topraklarının %20'sine yakınının işgal edilmesi ve Hocalı Katliamı sonrasında ülkenin cumhurbaşkanı Muttalibov istifa etmiş, yerine seçilen Elçibey'e askeri darbe yapılmıştır. Elçibey'den sonra cumhurbaşkanı seçilen Haydar Aliyev'e karşı iki kez darbe girişiminde bulunulmuş ve bu konjonktürde anayasa koyucular başkana önemli yetkiler vermiştir. 2002 Anayasa değişikliği ile başkanın istifa etmesi veya ölmesi durumunda yetkilerinin meclis başkanı yerine başbakana devredileceğinin düzenlenmesi,³⁶¹ 2003'te Haydar Aliyev'in oğlu İlham Aliyev'i başbakan olarak ataması ve yaklaşan başkanlık seçimlerinde İlham Aliyev'in aday gösterilmesi İlham Aliyev'e anayasayı değiştirerek günümüze kadar ülkenin başkanı olma imkânı sağlamıştır.³⁶²

Azerbaycan Anayasası 7. maddesinde kuvvetler ayrılığı prensibi benimsenerek yasama hakimiyeti ACMM'ye, yürütme hakimiyeti başkana ve yargı hakimiyeti mahkemelere bırakılmıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere başkan doğrudan halk tarafından 7 yıllık süre için seçilmektedir (Az. AY. m. 101/1). Başkanın ACMM'ye karşı siyasi sorumluluğu olmadığından parlamenter sistemde olduğu gibi yasama organının güvensizlik oyuyla başkanın görevden uzaklaştırılması mümkün değildir. Başkanın siyasi sorumluluğu halka karşıdır. Yukarıda bahsedildiği gibi başkana karşı *impeachment* usulü uygulanarak görevden uzaklaştırılması mümkün olmakla birlikte bu usul başkanın cezai sorumluluğuyla alakalıdır. Bu özellikleriyle sistem başkanlık sisteminin tanımına uymaktadır.

³⁶⁰ N.E. Nagiyeva, "Heydər Əliyevin Hüquqi Dövlət Quruculuğuna Töhfələri 2002-ci İl Referendumu Kontekstində: Hakimiyyət Bölgüsü və Yerli Özünüidarəetmə Strukturundakı Dəyişikliklərin Təhlili", 97, <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/2077757> (E.T. 26.11.2024).

³⁶¹ Heinrich, "The Formal Political System", 12.

³⁶² Sadık, *Kısa Azerbaycan*, 255-261

Azərbaycan Anayasası'nda ACMM yetkileri arasında bəkanlar kuruluına güvenoyu verme yetkisi de sayılmışdır. Bəkanlar kurulunun varlığını s rd rməsi yürütmenin monist yapısını bozmaz. Anayasanın 109. maddəsinə g r  bəkanlar kurulunun sorumluluğu b şkənə karşıdır. Bəkanlar kurulunu b şkan oluşturur ve bəkanlar kurulu b şkənə tabi olaraq çalışır. Sorumluluğu tamamen b şkənə karşı olan ve b şkanın direktifleriyle faaliyyət g st r n bəkanlar kuruluına ACMM'nin güvenoyu vermesi her ne kadar Anayasa'da d zenl nmish olsa da gerek ACMM i t z đ ³⁶³ gerek ilgili anayasal kanun³⁶⁴ incelendiğinde güvenoyu prosedürü sonucunda bəkanlar kurulunun siyasi sorumluluğunun işletilmesine ilişkin ilişkin bir düzenlemeye rastlanılmamaktadır. Azərbaycan Anayasası'nda d zenl nen “güvenoyu” hususu parlament r sistemden f rklı nitelikte olup b şkanlık sistemi kapsamında bir denetim mekanizması niteliğindedir ve bu yetki g n m z e kadar kullanılmamışdır.³⁶⁵

B şbakanın atanma usulü de sistemi değerlendirmek bakımından önemli bir argümandır. B şbakan, ACMM onayıyla b şkan tarafından atanır. B şkanın teklifi ACMM tarafından    kez redd dilirse veya y karıda bahsedildiği üzere 118. maddedeki usule aykırılık s  z konusu olursa b şkan doğrudan b şbakanı atayabilmektedir. B şkanlık sisteminde iki yapılı bir yürütme s  z konusu değerildir. Bəkanlar kurulu yürütmenin ikinci kanadını oluşturmamakta, bilakis b şkanın yürütme görevini yerine getiren yardımcılarını konumunda kalmaktadır. Azərbaycan'da uygulanan sistemde de hem bəkanlar kurulunun b şkan tarafından göreve getirilmesi, azledilmesi hem b şkanın politikalarından ayrı politikalar sergileyememesi hem de    kez ACMM tarafından b şkanın teklifinin onaylanmaması halinde B şbakanın doğrudan b şkan tarafından

³⁶³ Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Daxili Nizamnaməsi, <https://www.e-qanun.az/framework/4029>.

³⁶⁴ Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə Etimad Məsələsinin Həll Edilməsi Hüququnun  lav  Təminatları Haqqında Qanun, <https://e-qanun.az/framework/1882>

³⁶⁵ Vehbi Alpay G nal, Mustafa Ko yegit, “Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye Azərbaycan İlişkileri ve Sistemsel Bir Karşılaştırma”, *Akademik Hassasiyetler* 10/Cumhuriyet  zel Sayısı, (2023): 228; Cəfərov ise, Anayasada d zenl nen güvenoyu meselesinin yürütmenin parlamento karşısındaki siyasi sorumluluğunu belirlediği kanaatindedir. C f rov, *Azərbaycan*, 449-451; Paraguay (AY m. 194) ve El Salvador (AY. m. 131/37) anayasaları da güvensizlik oyuna yer verm kle birlikte güvensizlik oyunun bəkanın görevini terk etmesi gibi yaptırımsal bir gücü bulunmamakta, tavsiye niteliği taşımaktadır. Özsoy Boyunsuz, *Dünyada B şkanlık Sistemleri*, 153.

atanmasından ötürü yürütmenin iki kanattan oluşmadığı kanaatindeyiz.³⁶⁶ Parlamenter sisteme benzer organ ve argümanlar olan başbakan, bakanlar kurulu ve güvenoyunun varlığı Azerbaycan Anayasası hazırlanırken anayasa koyucuların yalnızca ABD Anayasası değil aynı zamanda Rusya Federasyonu Anayasasından da etkilendiğini göstermektedir.³⁶⁷

Azerbaycan'da kuvvetler ayrılığı ilkesinin Anayasa'da düzenlenmiş olmasına rağmen kanun teklifi etme yetkisi ACMM milletvekillerine, başkana, Anayasa Mahkemesi'ne, Yüksek Mahkeme'ye, seçimlere katılabilme yeterliliğine sahip kırk bin vatandaşa ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclisi'ne verilmiştir (Az. AY. m. 96). Üstelik 96. maddenin üçüncü fıkrasına göre kanun teklifinde bulunan yetkilinin rızası olmadan tasarlarda değişiklik yapılması da mümkün değildir. Bu durum yasama organının kanun yapma sürecinde son sözü söyleyememesine dolayısıyla kuvvetler ayrılığına aykırıdır. Kuvvetlerin sert ayrılığı olarak yinelediğimiz başkanlık sisteminde yürütme organının tek hâkimi konumunda olan başkanın yasama faaliyetlerine katılması kanaatimizce sistemi başkanlık sisteminden uzaklaştırmaktadır.

Azerbaycan Anayasası'nda başkan seçilen kişinin ACMM üyeliğinden istifa edeceğine ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak gerek Haydar Aliyev gerekse İlham Aliyev'in başkanlık görevini yürütürken ACMM'de üyelikleri bulunmamaktadır. İlham Aliyev sırasıyla 1995 ve 2000 yıllarındaki yasama organı seçimlerinde milletvekili seçilmiş ve 2003'te başbakan olarak atanınca milletvekilliği sona ermiştir.³⁶⁸ Zira Azerbaycan Anayasası'nın 122. maddesi başbakanın ve diğer bakanlar kurulu üyelerinin ilmi, pedagojik ve yaratıcı faaliyetler dışında hiçbir atanmış veya seçilmiş faaliyetleri üstlenemeyeceğini düzenlemektedir. Anayasanın 85. maddesi yürütme organında görev alanların milletvekili seçilemeyeceğini, 89. maddesi ise devlet organlarında görev alanların milletvekilliğinin sona ereceğini düzenlemektedir.

Azerbaycan'ın iktidar partisi olan Yeni Azerbaycan Partisi (YAP), Haydar Aliyev tarafından kurulmuş ve Haydar Aliyev devlet başkanlığı döneminde YAP başkanlığını

³⁶⁶ Brezilya, Arjantin, Güney Kore başbakana yer veren başkanlık sistemini uygulayan ülkeler arasındadır. Nebi Miş vd., *Dünyada Başkanlık Sistemi Uygulamaları (ABD, Brezilya, Arjantin, Meksika, Güney Kore, Şili)* (İstanbul, Seta, 2016), 46-49.

³⁶⁷ Cavid Abdullayev, "Azerbaycan'da Anayasalaşma Süreci ve Benimsenen Sistemin Niteliği", *Avrasya Dosyası Uluslararası ilişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7/1 (2001): 120.

³⁶⁸ <https://www.haberler.com/ilham-aliyev/biyografisi/> (E.T. 24.11.2024).

da yürütmüştür. İlham Aliyev, 1999 yılında YAP başkan yardımcısı, 2001’de birinci başkan yardımcısı ve 2005’ten itibaren başkanı olarak parti yönetiminde yer almıştır.³⁶⁹ ACMM tarihinde yapılan tüm seçimler Yeni Azerbaijan Partisi’nin ezici üstünlüğü ile sonuçlanmış, yüz yirmi beş üyeli ACMM’de 1995 yılında yapılan seçimlerde 53 milletvekili YAP listesinden seçilmiş, kalan sandalyelerin 55’ini bağımsız milletvekilleri oluşturmuştur.³⁷⁰ 2000 yılında YAP’ın sandalye sayısı 79’a yükselmiş, 2005 yılında 64, 2010 yılında 72, 2015 yılında 71, 2020 yılında 70 ve Karabağ zaferi sonucunda Azerbaijan’ın toprak bütünlüğünün sağlanmasıyla ülkenin tamamında yapılan ilk yasama organı seçimi niteliğindeki 2024 seçimlerinde 68 milletvekili ile YAP, ACMM’de temsil edilmiştir.³⁷¹ Yürütme yetkisine haiz ve bu yetkinin tek sahibi olan başkanın ACMM’de en fazla sandalyeye sahip siyasi partinin genel başkanı olması, yasama, yürütme ve yargı üzerinde kullanılabileceği fevkalade yetkilerle donatılması, devletin “umummilli lideri” Haydar Aliyev’in oğlu ve halefi olması ile Post Sovyet ülkelerde görülen karizmatik ve otoriter başkanlık anlayışı, yasama organının da başkan direktifleriyle çalışan bir organ olarak nitelendirilmesine sebebiyet verebilmektedir.

Başkanlık sistemi kuvvetlerin sert ayrılığı olarak tanımlansa da kuvvetlerin çakışmasına değil iş birliğine dayanmaktadır. Kuvvetleri birbirine yakınlaştıran argümanlardan biri veto yetkisidir.³⁷² Azerbaijan Anayasası’nda başkana güçleştirici ve mutlak veto yetkisi verilmesi sistemin başkan merkezli bir yapıya dönüşmesine sebebiyet veren durumlardan biridir. Şöyle ki Azerbaijan’da kanunların kabul edilebilmesi için salt çoğunluğun ve nitelikli çoğunluğun arandığı durumlar söz konusudur. 63 oy çoğunluğu ile kabul edilen bir kanunun başkan tarafından veto edilmesi halinde tekrar kabul edilmesi halinde 83 oy çoğunluğu; 83 oy çoğunluğu gerektiren kanunun veto edilmesi halinde ikinci kez kanunun kabul edilebilmesi için 95 oy çoğunluğu gerekmektedir. Ayrıca anayasal kanunlar üzerinde başkanın mutlak veto yetkisi vardır. Anayasanın 109. maddesinin 2. fıkrasına göre başkan tarafından imzalanmadığı sürece anayasal kanunların yürürlüğe girmesi mümkün değildir. Kanunları imzalamak için başkana verilen süre de oldukça fazladır. Zira başkan

³⁶⁹ Yeni Azerbaijan Partisi resmî sitesi, <https://www.yap.org.az/az> (E.T. 26.11.2024).

³⁷⁰ Allahyarova ve Məmmədov, *Azərbaycanda Siyasi Partiyalar*, 41-45.

³⁷¹ Yeni Azerbaijan Partisi resmî sitesi, <https://www.yap.org.az/az> (E.T. 26.11.2024).

³⁷² Döner, *Anayasa*, 199-204.

kanunların kendisine sunulmasından itibaren 56 gün içerisinde ya kanunu imzalamak ya da geri göndermek zorundadır. Sürenin bu kadar uzun tutulması da başkanın güçleştirici veto yetkisiyle ilişkilendirilmektedir.³⁷³

Azerbaycan Anayasası 98. maddesi başkana ACMM'yi feshetme yetkisi vermiştir. Anayasaya göre;

- a) ACMM'nin bir yılda iki kez bakanlar kuruluna güvensizlik oyu vermesi,
- b) Başkan tarafından Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Milli Bankası Yönetim Kurulu üyelikleri için önerilen adayların meclis tarafından süresi içinde onaylanmaması ve bu durumun iki kez gerçekleşmesi,
- c) Anayasa tarafından ACMM'ye verilen yetkilerin, görevi yerine getiremeyecek sebeplerle kullanılamaması hallerinde başkanın meclisi feshetme yetkisini kullanabilmesi mümkündür.

ABD'de uygulanan başkanlık sisteminde başkanın kongreyi fesih yetkisi bulunmamaktadır. Bununla birlikte başkanlık sisteminin uygulandığı birtakım ülkelerde başkana meclisi fesih yetkisi verildiği görülmektedir. Başkanlık sisteminin unsurları arasında yasama ve yürütme organlarının birbirlerinin hukuki varlıklarına son verememesi de bulunmaktadır.

Tüm bu açıklamalardan Azerbaycan'da uygulanan sistemin saf başkanlık sisteminden saptığını söylemek mümkündür. Anayasanın 7. maddesinde açıkça kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmiş olmasına rağmen yukarıda belirtilen hususlarda kuvvetlerin iç içe geçtiği görülmektedir. Fren ve denge mekanizmaları bakımından değerlendirildiğinde yürütmenin yasamaya göre oldukça geniş ve donatılmış yetkilere sahip olduğu, başkanın merkezi bir konuma yerleştirildiği ve yasama yetkilerinin sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır.³⁷⁴

Azerbaycan'da uygulanan sistemi Shugart'ın başkan-parlamenter sistemi olarak değerlendirmek mümkün değildir. Zira başkan-parlamenter sistemde bakanlar kurulu

³⁷³ Doğan, "Azerbaycan", 190.

³⁷⁴ Eyüp Kaan Demirkıran, "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasalarının Hükümet Sistemleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 27/1 (2021): 356.

başkan ile birlikte parlamentoya karşı sorumludur. Oysa Azerbaycan Anayasası, Azerbaycan doktrini ve kanuni düzenlemeler incelendiğinde bakanlar kurulunun parlamentoya karşı sorumluluğuna dair düzenlemeye rastlanılmamıştır. Her ne kadar güvenoyu meselesi Anayasada yer alsa da işlevsel olarak bakanlar kurulunun siyasi sorumluluğunun işletilebilmesine olanak veren bir düzenleme değildir. Bu sebeplerle sistemin başkan-parlamentar sistem olmadığı kanaatindeyiz.

Yukarıda açıklandığı gibi Buran, Azerbaycan hükûmet sistemini süper yetkili yarı başkanlık sistemi olarak değerlendirmektedir. Yazar, başkanın bakanlar kuruluna göre oldukça geniş yetkili olması, yürütmenin iki başlı olması, bakanlar kurulunun görev başlangıcı ve sonrasında yasama organının onayına ihtiyaç duyması ve bakanlar kurulunun hem başkana hem yasama organına karşı sorumlu olmasından ötürü sistemi süper yetkili başkanlık sistemi içerisinde incelemektedir. Başkanın bakanlar kuruluna göre geniş yetkilere sahip olduğu yerinde bir tespittir. Ancak yürütmenin iki başlı olması, bakanlar kurulunun yasamanın onayına ihtiyacı olması ve bakanlar kurulunun hem başkana hem yasama organına karşı sorumlu olması tespitleri isabetli değildir. Zira yukarıda da belirtildiği gibi Azerbaycan Anayasası yürütme yetkisini başkana vermiştir ve bakanlar kurulunun başkanın politikalarından ayrı ve bağımsız politikalar yürütmesi mümkün değildir. Bakanlar kurulu oluşturan başbakanın atamasında her ne kadar parlamento onayı gerekli olsa da üç kez onaylanmaması halinde başkan doğrudan başbakanı atamakta, bakanların ataması ise parlamento onayına sunulmamaktadır. Bakanlar kurulunun yasama organına karşı sorumluluğundan söz etmek de yerinde değildir. ACMM'nin denetim yetkisi olsa da bu durum başkanlık sistemlerinin özü olan fren ve dengeler sisteminin bir gereğidir ve bakanlar kurulunun parlamentoya karşı sorumlu olduğu anlamına gelmemektedir.

Sonuç olarak gerek başkanın oldukça geniş yetkilerle donatılması gerek meclisi fesih yetkisinin varlığı ve güçlü başkan profilinin karşısında zayıf ve yürütmenin gölgesinde kalan bir parlamento bulunması sebebiyle Azerbaycan sisteminin süper başkanlık sistemi olduğu kanaatindeyiz.³⁷⁵ Azerbaycan'da uygulanan sistemde başkanın

³⁷⁵ Aynı yönde görüş için bkz. Abdülsamet Güller, "Türkiye'de 2017 Anayasa Değişiklikleriyle Beliren Rejimin, Azerbaycan Hükümet Sistemiyle Mukayesesi", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10/2 (2020): 812; Abdullayev, *Azerbaycan*, 126; Aksi görüş için bkz. Özkul, "Azerbaycan"; 104; Korkmaz, "Türk Dünyasında Hükümet Sistemlerinin Evrimi", 99-100; Özsoy Boyunsuz, başkana kanun hükmünde

fermanlar çıkararak yasama yetkisini kullanabilmesi, her ne kadar parlamentonun onayıyla başbakanı ataması öngörülse de sürecin sonunda başkanın teklif ettiği adayın eninde sonunda başbakan olması ve bakanlar kurulunun başkan tarafından oluşturulması ve yasama organının yürütme organını denetlemesinin zor olması zira bakanlar kuruluna karşı güvenoyu yolunun öngörülmesine rağmen nasıl uygulanacağını düzenlenmemesi, bir yılda iki kez güvensizlik oyu verilmesi halinde başkanın yasama organını feshedebilmesi ve başkana karşı uygulanan *impeachment* yönteminin işleyebilmesinin neredeyse imkansız olması Fish'in süper başkanlık tanımına uymaktadır.

kararname çıkarma yetkisinin verilmesini, yasama girişiminde bulunabilmesini, anayasa değişikliği teklifinde bulunma ve referanduma sunma yetkisinin verilmesinin yasama organını işlevsizleştireceği, sistemin süper başkanlık-başkancı bir yapıya bürüneceği ve seçilmiş kralların ortaya çıkacağını düşünmektedir. Özsoy Boyunsuz, “Diktatörlük”, 134-139.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAZAKİSTAN HÜKÛMET SİSTEMİ

Tıpkı Türkiye ve Azerbaycan örneklerinde olduğu gibi Kazakistan’da da mevcut hükûmet sisteminin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla bu çalışmada öncelikle tarihsel gelişim sürecine kısaca değinilmesi gerekli görülmüştür. Bu çalışmanın kendisi bir tarih araştırması olmamakla beraber Kazakistan’ın SSCB’nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşması, bu dönemdeki siyasi yapılanması, yaşanan anayasal gelişmeler ve halkın yönetim anlayışı ile Kazakistan’ın demografik yapısı hükûmet sisteminin ortaya çıkış sürecinde belirleyici olmuştur. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yasama, yürütme ve yürütme ile yasama ilişkileri ayrıca incelenmiş olup mevcut sistemin daha iyi anlaşılabilmesi için Anayasa değişikliği sürecinden bahsedilirken bu hususlarda da birtakım tespitler yapılması gerekli görüldüğünden bazı açıklamalarda bulunulmuştur.

4.1. Kazakistan Anayasal Tarihine Kısa Bir Giriş

Bağımsız yedi Türk devletinden biri olan Kazakistan Cumhuriyeti, Rusya, Çin, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan ile komşu olup çalışmanın diğer bölümünü oluşturan Azerbaycan ile Hazar Denizi üzerinden bağlantısı bulunmaktadır ve dünyanın yüzölçümü bakımından en büyük dokuzuncu ülkesidir.³⁷⁶

Kazakistan Cumhuriyeti’ne adını veren “Kazak” sözcüğü “serbest, başıboş, kanunsuz, hür adam” anlamına gelmektedir.³⁷⁷ Kazakların ortaya çıkışı Cengiz Han’ın son dönemlerine dayanmakla birlikte Kazak ismiyle kurulan ilk devlet olan Kazak

³⁷⁶ Seyit Ali Avcu ve Akbota Zholdasbekova, “Kazakistan”, içinde *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri*, ed. Ayşe Çolpan Yıldız ve Murat Yılmaz, (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2018), 119.

³⁷⁷ Kazak kelimesinin etimolojisi için bkz. Avcu ve Zholdasbekova, “Kazakistan”, 120-121; *Kazakistan Ülke Raporu* (Ankara: Tika, 1996), 10; B. Komekov ““Kazak” Terimi Hakkında” içinde *Kazakistan Tarihi Makaleler*, ed. Mehmet Saray, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), 45-53.

Hanlığı 1465 yılında kurulmuş ve topraklarını genişleterek varlığını sürdürmüştür.³⁷⁸ Çarlık Rusya'nın güneye inme girişimleri ile 1731 yılından itibaren Kazaklar Rus hakimiyeti altına alınmış ve Kazak toplumu üzerindeki Rus etkisi görülmeye başlamıştır. 1917 yılında Rusya'da gerçekleşen Bolşevik İhtilali ile Çarlık rejimi yıkılmış, bunun sonucunda Kazaklar bağımsız Alaş Orda Devleti'ni kurmuştur. Alaş Orda Devleti, Sovyetler Birliği'nin baskısıyla 26 Ağustos 1920 tarihine kadar varlığını sürdürebilmiş, Kazakistan bağımsızlığı ancak XX. asrın son on yılında kazanmıştır.³⁷⁹

Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan'daki Kazak nüfusunun azaltılması siyaseti uygulanmış ve Kazakistan'a birçok milliyetten insanlar yerleştirilmiştir. Özellikle XX. asırla birlikte kademeli olarak Kazak nüfusunun Kazakistan topraklarındaki oranı düşmüş 1959 yılına gelindiğinde Kazak nüfusu %30 seviyesine gerilemiştir.³⁸⁰ 1991 yılına gelindiğinde 6,5 milyon nüfusa sahip Kazakistan'ın yaklaşık %39'unu Kazaklar oluşturmuştur.³⁸¹

1980'li yılların sonlarına gelindiğinde Mihail Gorbacov önderliğinde Glasnost (Kamuya Açıklık) ve Perestroyka (Yeniden Yapılanma) politikaları yürürlüğe sokulmuş, Sovyetler Birliği'ndeki Komünist Parti tekeli kırılmıştır. Yürürlüğe sokulan politikalar ile Sovyetler Birliği'nin sistemi yenilenmeye çalışılsa da bu politikalar birliğin dağılmasına zemin hazırlayan sebeplerden olmuştur.³⁸² 1991 yılının Ağustos ayına gelindiğinde Gorbacov yönetimine askeri darbe yapılmış ilerleyen haftalarda Rusya ve Kazakistan dışındaki Sovyetler Birliği'ni oluşturan ülkeler bağımsızlığını ilan etmiştir.³⁸³

Bağımsızlık öncesinde 25 Ekim 1990 tarihinde Kazakistan Yüksek Konseyi Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin siyasi egemenliğini kabul etmiş, bağımsızlığını ilan etmeden kısa bir süre önce ismindeki Sovyet Sosyalist ibaresi

³⁷⁸ *Kazakistan Ülke Raporu*, 11-12.

³⁷⁹ Nursulu Çetin, *Kazakistan Siyasi Sisteminde Başkanlık Modeli* (Ankara: Öztepe Matbaası, 2016), 16; Avcu ve Zholdasbekova, "Kazakistan", 121-122.

³⁸⁰ Çetin, *Kazakistan*, 20-21.

³⁸¹ Rafis Abazov, "The 1999 Presidential Elections in Kazakhstan", *Electoral Studies*, 20/2 (2001): 315-316.

³⁸² Hakan Kurt, "The Times Gazetesinde Gorbacov'un Glasnost ile Perestroyka Politikalarını Uygulaması", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8/4 (2021): 1353.

³⁸³ Mesut Çapa, "Sovyetler Birliği'nin Dağılması: Kazakistan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Sürecinde Türkiye- Kazakistan Münasebetleri", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9/17 (2019): 3.

kaldırılarak bağımsız Kazakistan yolunda önemli bir adım atılmıştır.³⁸⁴ Eski Sovyet ülkelerinden olup en son bağımsızlığını ilan eden ülke ise 16 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan'dır.³⁸⁵ Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Kazakistan'ı da tanıyan ilk devlet Türkiye olmuştur.³⁸⁶

Kazakistan'daki siyasal sistemi daha iyi anlayabilmemiz açısından çalışmanın bu bölümünde alt başlık olarak Nursultan Nazarbayev'e ve Kazakistan Halklar Asamblesi'ne yer verilmiştir. Bu bölümde güçlü devlet başkanı olarak Nazarbayev'e değinilecek olup yürütmeye ilişkin detaylı açıklamalara aşağıda yer verilecektir.

4.1.1. Kazakistan Cumhuriyeti'nin Elbaşı: Nursultan Nazarbayev

İçerisinde Kazakistan'ın da bulunduğu bazı Sovyet sonrası devletler başkanlık sistemini benimseyerek başkanlık gücünü kişiselleştirmiş, güçlü başkan portreleri çizmiştir. Bu devletlerin liderleri karizmatik liderler olup ulusun atası olarak konumlandırılmışlardır.³⁸⁷ Ayrıca yasama erki yürütme erki karşısında önemli bir güç olarak yer almamış, yürütme yetkisi başkanın otoritesinde şekillenmiştir.³⁸⁸ Bu güçlü ve karizmatik lider imajı Kazakistan'da ülkenin ilk devlet başkanı olan Nursultan Nazarbayev'in şahsında toplanmıştır.³⁸⁹ Bazı kesimlerce “yarısı diktatör yarısı demokrat” olarak nitelendirilen Nazarbayev ülkesinin bağımsızlığından önce elde ettiği şöhret ile bağımsızlık sonrasında da güçlü kişiliğiyle ön plana çıkmıştır.³⁹⁰ 1990 yılından itibaren Kazakistan devlet başkanı olan Nazarbayev 1995, 1999, 2005, 2011 ve

³⁸⁴ Hikmet Demirci, “İlk Dönem Kazakistan Cumhuriyeti'nde Milliyetçilik ve Millî Kimlik (1991-2019)”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/1 (2020): 326; Çetin, *Kazakistan*, 30.

³⁸⁵ Avcu ve Zholdasbekova, “Kazakistan”, 119; Mahmut Bülbül, “Kazakistan Cumhuriyetinde Yürütme ve Yasama Fonksiyonu”, *Yasama Dergisi*, 0/8 (2008): 66.

³⁸⁶ “Ben, Türkiye ve Turgut Özal tarafından Kazakistan'a yapılan desteğe değer biçmekte çok zorlanıyorum. Bu ülkenin, bizim bağımsızlığımızı ilk tanıyan ülke olduğunu asla unutmayacağız.” Nursultan Nazarbayev, *Yüzyılların Kavşağında* (Ankara: Bilig, 2000), 203.

³⁸⁷ Serdar Yılmaz, “The Role of The Leadership of Nursultan Nazarbayev in Kazakhstan's Stability”, *International Journal of Liberal Arts and Social Science*, 5/2 (2017): 62-63.

³⁸⁸ Haluk Alkan, “Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma Süreci: Geçen Yirmi Yılın Bir Bilançosu”, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 0/61 (2012): 10.

³⁸⁹ 1984 yılından itibaren Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (KSSC) Bakanlar Kurulu Başkanlığı görevini yürüten Nursultan Nazarbayev 1940 yılında doğmuştur. 1989-1991 yılları arasında Kazakistan Komünist Partisi Genel Sekreterliği ve 1990 yılından itibaren KSSC cumhurbaşkanlığı yapmış, o dönem Gorbaçov ve Yeltsin'den sonra SSCB'nin üçüncü adamı olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Saray, *Kazaklar ve Kazakistan Cumhuriyeti Tarihi*, (İstanbul, Kesit, 2022), 240; Çapa, “Sovyetler Birliği'nin Dağılması”, 10.

³⁹⁰ Çapa, “Sovyetler Birliği'nin Dağılması”, 11-13.

2015 yıllarında yapılan başkanlık seçimlerini ezici çoğunlukla kazanarak bu görevi 2019 yılına kadar yürütmüştür.³⁹¹

20 Temmuz 2000 tarihinde kabul edilen 83-II sayılı Kazakistan Cumhuriyeti'nin İlk Devlet Başkanı Hakkında Anayasal Kanun³⁹² ve bu kanuna sonraki yıllarda yapılan eklemeler ile Nazarbayev'e ilk cumhurbaşkanı olmasından ötürü "Elbaşı (Milli Lider)" ve "Kurucu Cumhurbaşkanı" ünvanı verilmiştir.³⁹³ 83-II sayılı Anayasal Kanun Elbaşı'nın sınırsız seçilme hakkı olduğunu,³⁹⁴ ömür boyu devlet politikaları hakkında görüş bildirilebileceğini ve bu görüşün zorunlu olarak devlet organlarınca değerlendirileceğini, parlamentoda ve hükûmet toplantılarında konuşma yapabileceğini, Milli Güvenlik Komitesi'ne ve Anayasa Konseyi'ne katılabileceğini (m. 1), dokunulmazlığa sahip olduğunu ve görevini icra ettiği sırada gerçekleştirdiği eylemlerden dolayı görevi sona erse dahi sorumlu tutulamayacağını, hiçbir şekilde gözaltına alınamayacağını, tutuklanamayacağını, sorgulanamayacağını ve kişisel eşyalarının aranamayacağını (m. 3), görevini bırakmasının ardından faaliyetlerini sürdürebilmesi için Elbaşı Ofisi'nin kurulacağını ve ofisin yapısıyla personelinin Elbaşı tarafından belirleneceğini (m. 4), devlet tarafından kendisinin ve birlikte yaşadığı ailesinin güvenliğinin sağlanacağını (m. 6), resmi konut ve tatil yeri, kendisine ve ailesine kişisel şoförlü araç verileceğini (m. 7 ve 8), kendisinin ve ailesinin mülkiyetinin dokunulmaz olduğunu, banka hesaplarının gizliliğini düzenlemiştir.³⁹⁵ 2019'da istifa etmesi üzerine Nazarbayev ilgili Anayasal Kanun'a dayanarak Elbaşı ünvanıyla

³⁹¹ Yılmaz, "The Role of The Leadership", 66.

³⁹² 83-II sayılı 20.07.2000 tarihli Kazakistan Cumhuriyeti'nin İlk Başkanı Hakkında Anayasal Kanun, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1019103 (E. T. 24.07.2024); Anayasal hususlarda çıkarılan anayasal kanunlar birer parlamento işlemidir.

³⁹³ Zhenis Kembayev, "The Rise of Presidentialism in Post-Soviet Central Asia: The Example of Kazakhstan", içinde *Constitutionalism in Islamic Countries: Between Upheaval and Continuity*, ed. R. Grote ve T. Röder (Oxford: Oxford University Press, 2012), 443,444.

Hayrettin Sağdıç, "Kazakistan'da 2019-Cumhurbaşkanı Erken Seçimi ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler", *Uluslararası İdil - Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2019): 183.

³⁹⁴ Rusya devlet başkanı Vladimir Putin hakkında da benzer bir düzenleme yapılarak sınırsız seçim hakkı tanınmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Ömer Cihad Kaya, "Kazakistan Hükümet Sistemi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 57.

³⁹⁵ Nazarbayev, Parlamento tarafından kabul edilerek imza edilmesi için kendisine gönderilen bu Anayasal Kanun'u açık bir mektupla imzalamayı genel hükümlerin anayasada zaten düzenlendiği gerekçesiyle reddetmiş ancak ilgili düzenlemeyi veto etmemiştir ve ilgili düzenleme yürürlüğe girmiştir. Kembayev, "The Rise of Presidentialism", 444; Şeniz Anbarlı Bozatay ve Sinem Şahnagil, "Kırgızistan ve Kazakistan'da Bağımsızlık Sonrası Değişen Siyasal Sistemin Doğası ve Kamu Yönetimi Reform Süreçleri", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8/24 (2020): 349.

yetkilerini kullanmaya devam etmiştir.³⁹⁶ Ayrıca Nur-Otan Partisi'nin genel başkanı olarak Ocak 2022'ye kadar Parlamento üyeleri üzerinde etkilerini sürdürmüştür.³⁹⁷ 2023 yılında kabul edilen Anayasal Kanun³⁹⁸ ile 83-II sayılı Anayasal Kanun ilga edilmiştir. 2010 yılında Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterilen Nazarbayev uzlaştırıcı lider olarak uluslararası alanda kabul görmüş bir siyasetçidir.³⁹⁹

4.1.2. Kazakistan Halklar Asamblesi

Etnik yapının hem Çarlık Rusya hem Sovyetler Birliği döneminde bilinçli bir şekilde değiştirilmesinin sonucunda Kazakistan'a birçok etnik grup yerleşmiş, bu etnik gruplar arasında birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi amacıyla bir sosyal birlik kurulmasına 1992 yılında karar verilmiştir.⁴⁰⁰ 1 Mart 1995 tarihinde çıkarılan Başkan Kararnamesi ile Kazakistan Halklar Asamblesi kurulmuştur. Kuruluş kararnamesinde ülkedeki etnik, siyasi, kültürel grupların temsili esasına dayanan Kazakistan Halklar Asamblesi'nin başkanın danışma kurulu olarak görevlendirildiği belirtilmiştir.⁴⁰¹ Kazakistan Halklar Asamblesi, Kazakistan'daki etnik gruplardan oluşmaktadır.⁴⁰² Asamble üyelerinin bir kısmı ulusal veya kültürel kuruluşlar tarafından bir kısmı ise başkan tarafından atanmaktadır. Asamble'ye üyelik onur olarak kabul edildiğinden reddedilemez.⁴⁰³ Devlet başkanı aynı zamanda Asamble'nin başkanlığını da yürütür.

2007 anayasa değişiklikleri sonrası Parlamento'nun alt kanadı olan Meclis'in dokuz üyesinin Kazakistan Halklar Asamblesi tarafından seçileceği kabul edilerek danışma kurulu niteliğindeki bu kuruluş siyasi bir kimliğe bürünmüştür.⁴⁰⁴ 2022 anayasa değişiklikleriyle Asamble'nin Meclis'e doğrudan milletvekili seçmesi usulü kaldırılmış,

³⁹⁶ Sağdıç, "Kazakistan", 184.

³⁹⁷ <https://astanatimes.com/2021/11/nazarbayev-transfers-powers-of-nur-otan-party-chair-to-president-tokayev/> (E.T. 29 07.2024)

³⁹⁸ 198-VII sayılı, 13 Şubat 2023 tarihli Anayasal Kanun, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000198#Z7> (E. T. 24.07.2024)

³⁹⁹ Burak Çalışkan, *Orta Asya Raporu Dönüşüm Sürecinde Türk Cumhuriyetleri*, (İstanbul: İnsamer, 2018), 9.

⁴⁰⁰ Nazarbayev, *Yüzyılların Kavşağında*, 164-165.

⁴⁰¹ Tunca Özgişi, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ın Parlamento Yapılarının Karşılaştırmalı Analizi", *Türkiyat Mecmuası*, 22/2 (2012): 93.

⁴⁰² M. Tazhin, "Egemen Kazakistan", içinde *Kazakistan Tarihi Makaleler*, ed. Mehmet Saray, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), 177.

⁴⁰³ Kembayev, "The Rise of Presidentialism", 436-437.

⁴⁰⁴ Bülbül, "Kazakistan", 89.

Parlamento'nun üst kanadı olan Senato'ya başkan tarafından seçilen on senatörden beşinin Asamble'nin önerisiyle seçilmesi usulü getirilmiştir.

4.1.3. 1995 Anayasası Öncesi Dönemde Anayasal Sistem

Bünyesinde çalışmanın konusunu oluşturan Azerbaycan ve Kazakistan'ı da barındıran Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, otoriter komünist rejimiyle yönetilen federasyon modeliyle şekillenmiş, piyasa ekonomisinin kaldırıldığı ve mülkiyet üzerinde devlet tekelinin oluşturulduğu bir sistem benimsenmiştir.⁴⁰⁵ Sovyetler Birliği'ni oluşturan her federe devletin meclisi olarak Yüksek Sovyet'i ve Komünist Parti tekeline aşırı merkeziyetçi bir yönetimi bulunmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsız olan ülkeler kendilerine Sovyetlerden miras kalan otoriter ve merkeziyetçi yönetimi devam ettirme eğiliminde olmuştur.⁴⁰⁶

Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde sırasıyla 1926, 1937 ve 1978 yıllarında üç ayrı anayasa kabul edilmiştir. Kazakistan henüz bağımsızlığını ilan etmeden 1990 yılında Komünist Parti Birinci Sekreterliği kurumu ilga edilerek cumhurbaşkanlığı kurumu getirilmiş ve o dönem Komünist Parti Genel Sekreteri olan Nursultan Nazarbayev başkan olarak seçilmiştir.⁴⁰⁷ 1 Aralık 1991'de yapılan halk oylamasında tek aday olarak oyların %98,7'sini alıp başkanlığı pekişmiş ve 29 yıl boyunca bu görevi yürütmüştür.⁴⁰⁸ Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettikten sonra anayasa yapım sürecine girilmiş ve 1993 Anayasası kabul edilmiştir.⁴⁰⁹ Anayasa, demokratik ilkelere, insan haklarına, halk girmiş ve 1993 yılında bağımsız Kazakistan'ın ilk egemenliğine, temsili demokrasiye, kuvvetler ayrılığına, anayasanın üstünlüğüne ve bağlayıcılığına, Kazakçanın resmi dil olduğuna

⁴⁰⁵ Şura Zavalı ve Hamza Ateş, "Bağımsızlık Sonrası Orta Asya'da Kamu Yönetimi: Kazakistan Örneğinde Yapı ve Reformlar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 22/2 (2022): 519.

⁴⁰⁶ Zavalı ve Ateş, "Bağımsızlık Sonrası", 520, Çetin, *Kazakistan*, 13; "Geçiş toplumu, ötekiler tarafından gösterilen baskıyı hissediyor. Bu yüzden, yeni devletlerde otoriter ve totaliter geleneklerin yayılma tehlikesinin mevcut olduğunu sanıyorum. Bunlar genellikle bizim sosyal mirasımızdan kaynaklanmaktadır." Nazarbayev, *Yüzyılların Kavşağında*, 143.

⁴⁰⁷ Abdulgazi Yıkıcı ve Muhammed Yunus Bilgili, "Kazakistan'da Yerel Yönetimler", *Yeni Türkiye*, 0/123 (2022): 386; Saray, *Kazaklar*, 243.

⁴⁰⁸ Işık Kuşçu, "Kazakistan-İç Politika", içinde *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı*, ed. M. Turgut Demirtepe ve Murat Yılmaz, (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2015), 72, Zavalı ve Ateş, "Bağımsızlık Sonrası", 528, Bülbül, "Kazakistan", 71.

⁴⁰⁹ Avcu ve Zholdasbekova, "Kazakistan", 124.

yer vermiştir.⁴¹⁰ Sovyet dönemi anayasaları Yüksek Sovyet'in yürütme karşısında açık bir üstünlüğünü tanımıştır. Bu gelenek bağımsızlık sonrasında eski Yüksek Sovyet (yeni Yüksek Konsey) üyeleri tarafından devam ettirilmeye çalışılmıştır.⁴¹¹ 1993 Anayasası Parlamento'ya, başkana ve hükûmete önemli yetkiler vermiş olup fren ve denge mekanizmasının tam olarak işletilebilmesi mümkün değildi ve hükûmetin yapısına ilişkin önemli çelişkiler barındırmaktaydı.⁴¹² Anayasanın 75. maddesine göre başkan hem devletin başı hem de yürütmenin bir bütün olarak yürütülmesinden sorumludur. 1995 Anayasası'ndan farklı olarak başkan yardımcılığı kurumuna da yer verilmiş olup başkan ile aynı gün seçimle belirlenmektedir (m. 81). Bakanlar Kurulu'nun ise Kazakistan Cumhuriyeti Hükûmeti olarak devlet başkanına karşı sorumlu olacağı 85. maddede düzenlenirken 88. maddede Parlamento'ya karşı da ayrıca sorumlu olduğu belirtilmiştir.

Yarı başkanlık sistemi öngören 1993 Anayasası Kazakistan Cumhuriyeti'nin demokratikleşme sürecinde önemli değişiklikler yapmakla birlikte yasama ve yürütme arasında çıkan uyuşmazlıkların çözüme kavuşturulmasında işlevsel bir mekanizma geliştirmediğinden devlet başkanı ile parlamento ve Anayasa Mahkemesi arasında sürtüşmeler yaşanmıştır.⁴¹³ 1993 yılının sonunda Parlamento ile Nazarbayev arasındaki gerilim sonucunda Parlamento üyeleri topluca istifasını sunmuş ve yasama organı seçimlerine gidilmiştir.⁴¹⁴ 1994 yılında ilk çok partili seçimler sonucunda Parlamento'da Nursultan Nazarbayev yanlısı Halkın Birliği Partisi (SNEK) en fazla sandalyeye sahip olsa da diğer gruplar ve partiler de yer almıştır.⁴¹⁵ Nazarbayev karşıtı olan üyeler

⁴¹⁰Çetin, *Kazakistan*, 54-55; 1993 Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası Başlangıç Kısmı, <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K930001000> (E.T. 17.07.2024)

⁴¹¹ Kembayev, "The Rise of Presidentialism", 434. "Milletvekillerinin çoğu, yeni dönemde parlamento görevinin tamamen değiştiğini, geçiş dönemi ve devletin kuruluşunda meclisin rolünün büyüdüğünü hala anlayamadılar. O, sosyal ve milli çıkarları uyum halinde, halk ve devletin ortak faydasına dönüştürüp, bütün halkı temsil etme görevidir. Fakat milletvekillerinin bazıları kendilerini, eski sistemde olduğu gibi "buyruk sahibi" sanıyorlar. Nazarbayev, *Yüzyılların Kavşağında*, 172.

⁴¹² Aigerim Serdaliyeva, "1995 Anayasası'na Göre Kazakistan Hükümet Sistemi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 35-36; Çetin, *Kazakistan*, 54-56.

⁴¹³ Bülbül, "Kazakistan", 67; Korkmaz, "Türk Dünyasında Hükümet Sistemlerinin Evrimi", 105.

⁴¹⁴ Kuşçu, "Kazakistan-İç Politika", 72

⁴¹⁵ Kuşçu, "Kazakistan-İç Politika", 73; Kembayev, "The Rise of Presidentialism", 435; Nazarbayev ülkenin ancak güçlü bir otorite ile bölünmeden varlığını sürdürebileceğini ülkeye daimî parlamento ve güçlü bir başkanlık makamının zaruri olduğunu gerekçe göstererek yapılacak seçimlerde başkana % 25 kontenjan ayrılmasının uygun olacağını belirtmiş, 177 üyenin 135'i halk tarafından 42'si başkan tarafından seçilmiştir. *Kazakistan Ülke Raporu*, 16-17.

“Yapıcı Muhalefet Bloku” olarak birleşmiş ve çoğunluğu elde etmiştir.⁴¹⁶ 27 Mayıs 1994’te hükûmete güvensizlik oyu verilmesi sonucunda hükûmetin istifası, Başkan Nazarbayev tarafından önerilen başbakanın ve kanun tasarılarının kabul edilmemesi ve başkanla olan sürtüşmeler tıkanıklıkları beraberinde getirmiş, seçimlerde anayasaya aykırı usulsüzlükler yapıldığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından 1994 tarihli seçimlerin iptaline karar verilmiş ve meclis ikinci kez feshedilmiştir.⁴¹⁷ 177 üyeden oluşan Parlamento’nun feshedilmesini kabul etmeyen 130 üye uluslararası bir inceleme talep etmiş ancak halk desteği göremediğinden talepleri yerine getirilmemiştir.⁴¹⁸ Meclisin feshedilmesiyle bütün yasama yetkileri Anayasa Mahkemesi tarafından başkana devredilerek başkanın 9 ay boyunca ülkeyi kararnamelerle yönetmesinin önü açılmıştır.⁴¹⁹

4.1.4. 1995 Anayasası’nın Kabulü ve Günümüze Kadar Geçen Süreçte Yapılan Değişiklikler

Çalışmanın bu bölümünde aşağıda sunulacak olan bilgiler her ne kadar doğrudan doğruya yürütme organı ile yasama ve yürütme organı arasındaki ilişkilerle ilgili görünse de bu bilgiler yaşanan anayasal dönüşümleri anlamaya yöneliktir. Bu bölümde Kazakistan’da yaşanan anayasal dönüşümler ele alınacaktır.

Nursultan Nazarbayev, 1993 Anayasası’nın kabulü sürecinde başkanın daha fazla yetkiyle donatılmasının geçiş süreci bakımından elzem olduğunu vurgulamış ve bu isteği 1995 Anayasası’nda başkana geniş yetkilerin verilmesiyle sonuçlanmıştır.⁴²⁰ 1993 Anayasası ile yetkileri Parlamento ve Anayasa Mahkemesi tarafından kısıtlanan cumhurbaşkanı yerine hem ulusal hem uluslararası krizlerle mücadele edebilen güçlü bir

⁴¹⁶ Haluk Alkan, “Seçkinler Rekabeti ve Otoriter Kurumsallaşma Arasında Kazakistan’da Siyasal Sistem”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 2/4 (2007): 4.

⁴¹⁷ Nazarbayev, *Yüzyılların Kavşağında*, 179-180.

⁴¹⁸ Kembayev, “The Rise of Presidentialism”, 436. Nurbek Khairmukhanmedov, “Kazakistan Cumhuriyeti’ndeki Başkanlık Sisteminin Yapısal Özelliği ve Sorunları”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3/5 (2017): 1439.

⁴¹⁹ Kuşçu, “Kazakistan-İç Politika”, 73. Kembayev, “The Rise of Presidentialism”, 435- 436.

⁴²⁰ Kuşçu, “Kazakistan-İç Politika”, 75; Özgişi, “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri”, 87.

başkanlık makamı oluşturan 1995 Anayasası, diğer post komünist ülkelerde olduğu gibi başkanı oldukça geniş yetkilerle donatmıştır.⁴²¹

Nazarbayev, bağımsızlık sonrasında otoriter ve totaliter geleneklerin yayılma tehlikesinin olduğunu, demokratik gelişimin hangi örneğinin alınması gerektiği sorunuyla karşılaştıklarını ve her ülkenin kendisine göre demokrasisini kuracağını, bu sürecin sonu bilinmeyen uzun bir süreç olduğunu belirtmekte ve Kazakistan için demokrasiyi benimsediklerini açıklamaktadır.⁴²² Oysaki demokrasi ve kuvvetler ayrılığı anayasada teorik olarak varlığını sürdürmekle birlikte başkana yürütme yetkisiyle birlikte yasama ve yargı alanında da önemli yetkiler verilmiş, başkan üç erkin üzerinde konumlandırılmıştır.⁴²³ Başkanın yetkilerinin genişletilmesi ve görev süresinin beş yıldan yedi yıla çıkarılması, başkana bir yıla kadar yasama yetkisinin devredilmesini öngören düzenlemenin anayasada yer alması, görev süresinin dolmasına bir yıl kala Nazarbayev'in 2000 yılına kadar başkanlık görevinde kalmasını öngören referandumun yapılması ve hatta 1993 Anayasası döneminde başkanın yetkilerini frenleyen Anayasa Mahkemesi'nin 1995 Anayasası'yla kaldırılması ve yerine yetkileri oldukça kısıtlı olan Anayasa Konseyi'nin kurulması Nazarbayev'in şahsında otoriter bir rejim kurmuştur.⁴²⁴

Yüksek Konsey'in feshedilmesiyle yazarlarının arasında Nazarbayev'in de olduğu heyet yeni bir anayasa yapılması için hazırlıklara başlamıştır. 1995 yılının temmuz ayında anayasanın ilk taslağı kamuoyuyla paylaşılmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin bazı üyeleri bireysel olarak bir gazetede yazmış oldukları açık mektup ile kuvvetler ayrılığı ilkesinden sapıldığını, yasamanın rolünün azaltıldığını ve başkana kapsamlı bir dokunulmazlık verildiğini, bu durumun demokrasi ve hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmadığını belirtmiştir. Ağustos ayında hazırlanan ikinci taslakta anayasal yargının yapısı değiştirilerek daha zayıf bir konuma yerleştirilen Anayasa Konseyi kurumu geliştirilmiştir.⁴²⁵ Bir önceki anayasaya kıyasla başkan, yasama organı

⁴²¹ Yavuz Atar, "Demokrasiye Geçiş Sürecindeki Ülkelerde Anayasal Değişme (Constitutional Change) ve Anayasal Dönüşüm (Constitutional Transformation)", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7/1-2 (1999): 209; Demirci, "İlk Dönem Kazakistan", 326.

⁴²² Nazarbayev, *Yüzyılların kavşağında*, 143-147.

⁴²³ Anbarlı Bozatay ve Şahnagil, "Kırgızistan ve Kazakistan", 348; Korkmaz, "Türk Dünyasında Hükümet Sistemlerinin Evrimi", 106; Khairmukhanmedov, "Kazakistan", 1440.

⁴²⁴ Demirci, "İlk Dönem Kazakistan", 326. Khairmukhanmedov, "Kazakistan", 1440.

⁴²⁵ Kembayev, "The Rise of Presidentialism", 436-441; Adele Del Sordi, "Kazakhstan 2017: Institutional Stabilisation, Nationbuilding, International Engagement", 414, <https://www.asiamaior.org/the-journal/10->

karşısında üstün bir konuma yerleştirilmiş, tek kamaradan oluşan parlamento iki kamaralı olarak dizayn edilmiş, başkana yasama süreci ve yasama organı üzerinde önemli yetkiler verilmiş bu sayede yürütmenin gücü önemli ölçüde arttırılmıştır.⁴²⁶ Kazakistan'ın bağımsızlığının 10. yılında “*Her devlet kendi özelliklerini dikkate alarak demokrasi yolunu takip etmelidir.*” açıklamasını yapan Nazarbayev bağımsızlık süreci sonrasında ülkenin kalkınabilmesi için güçlü başkan figürünü bilinçli bir iradeyle ortaya koymuştur.⁴²⁷

Kazakistan Anayasası, egemenliğin kaynağının halk olduğunu (m. 3/1) ve halkın, egemenliği referandum ve seçimler yoluyla doğrudan kullanabileceği gibi yetkili devlet organlarına devredebileceğini düzenlemiştir (m.3). Ayrıca halk ve devlet adına hareket etme hakkı devlet başkanına ve Anayasayla belirlenmiş yetkiler çerçevesinde parlamentoya bırakılmıştır (m. 3/3). Kazakistan Cumhuriyeti'nde egemenlik bir bütündür ve kuvvetler ayrılığı ilkesine ve fren ve denge sistemine uygun olarak kullanılır (m. 3/4). Kazakistan Anayasası'nın 2. maddesine göre “*Kazakistan Cumhuriyeti, başkanlık sistemine dayanan üniter devlettir.*”⁴²⁸

Yukarıda da açıklandığı üzere referandum ile Nazarbayev'in başkanlık süresi 2000 yılına kadar uzatılmıştır. 1998 yılında anayasa değişikliği yapılmış, Nazarbayev, toplumdaki ekonomik memnuniyetsizlik ve Nazarbayev'in meşruiyetini sorgulayan muhalefetin baskısı sonucunda anayasanın verdiği yetkiye dayanarak başkanlık seçimlerinin 1999 yılında yapılmasına karar vermiştir. Bu seçim Kazakistan Cumhuriyeti tarihinde birden fazla adayın yarıştığı ilk başkanlık seçimi olmuştur.⁴²⁹ Nazarbayev oyların % 81'ini alarak seçilmiştir. Bir sonraki başkanlık seçimi tarihleri

asia-maior-vol-xxviii-2017/kazakhstan-2017-institutional-stabilisation-nationbuilding-international-engagement.html (E.T. 13.11.2024).

⁴²⁶ Kembayev, “The Rise of Presidentialism”, 442; Carna Pistan, “2017 Constitutional Reform In Kazakhstan: Increasing Democracy Without Political Pluralism?”, <https://constitutionnet.org/news/2017-constitutional-reform-kazakhstan-increasing-democracy-without-political-pluralism> (E.T. 24.07.2024).

⁴²⁷ Yılmaz, “The Role of The Leadership”, 67.

⁴²⁸ 2007 anayasa değişikliği sonrası Anayasa Konseyi Başkanı Igor Rogov, “*Parlamento yetkileri, Cumhurbaşkanlığı yönetim şeklinden Cumhurbaşkanlığı-Parlamento yönetim şekline geçildiğinden söz edilecek kadar genişletiliyor.*” demiştir. <https://m.haber7.com/dunya/haber/241822-nazarbayev-omur-boyu-baskan> . Nazarbayev ise 2007 Anayasa değişiklikleri hakkında şu şekilde açıklama yapmıştır: “*Bu Anayasa değişiklikleriyle, yönetim sistemimiz Başkanlık Tipi Cumhuriyet olarak devam etmekle birlikte, parlamentonun yetkilerinin kapsamlı bir şekilde genişletmesine yönelik çalışmalar yapılmasını öneriyorum. Bu değişiklik, bizi başkanlık tipi cumhuriyet modelinden başkanlık-parlamentar tipi bir yönetim modeline taşıyacaktır.*” Bülbül, “Kazakistan”, 71.

⁴²⁹ Abazov, “The 1999 Presidential Elections”, 313-315.

anayasanın 41/3. maddesi gereğince sorun teşkil etmiştir. Zira Nazarbayev'in görev süresi 2006 yılının ocak ayında sona erecekken ilgili hüküm "*Başkanlık olağan seçimleri Aralık ayının ilk Pazar günü yapılır...*" şeklinde düzenlenmiştir. Nazarbayev yanlıları seçimin 2006 yılının aralık ayında yapılacağı iddiasında bulunmuş, Anayasa Konseyi'nden açıklama yapılması istenmiş ve Anayasa Konseyi seçimlerin 2005'te aralık ayının ilk pazar günü yapılması gerektiği yönünde karar vermiştir. Yapılan seçimlere katılım oranı %77 olarak açıklanmış ve oyların %91'inden fazlasını alan Nazarbayev tekrar seçilmiştir.⁴³⁰ 2011 yılında Kazakistan Parlamentosu 2012 yılında yapılması planlanan başkanlık seçimlerini aşarak Nazarbayev'in 2020 yılına kadar başkan olarak kalmasını öngören anayasa değişikliğini kabul etmiştir. Nazarbayev ilgili anayasa değişikliğini veto etmiş, veto parlamento tarafından oy birliğiyle aşılmış ve Nazarbayev ilgili düzenlemeyi Anayasa Konseyi'ne taşımıştır. Anayasa Konseyi ilgili anayasa değişikliğini hukuka aykırı bulmuş ve Nazarbayev değişiklikten vazgeçildiğini açıklamıştır.⁴³¹ Aynı yıl erken başkanlık seçimleri yapılmış ve Nazarbayev 3 rakibine karşı oyların % 95'ini alarak seçilmiştir.⁴³² 2015 yılında Kazakistan Halklar Asamblesi'nin önerisi üzerine başkan kararnamesi ile seçimlerin 2015 yılında yapılmasına karar verilmiş ve Nazarbayev oyların % 97,75'ini alarak beşinci ve son kez başkan olarak seçilmiştir.⁴³³ 2019 yılında Nazarbayev'in istifası üzerine kalan süre için başkanlık makamına anayasa hükmü gereği Senato Başkanı Cömert Kasım Tokayev getirilmiş ancak Tokayev 2019 yılında olağanüstü başkanlık seçimlerine giderek oyların %71'ini almış ve başkanlık görevini doğrudan halk iradesine dayandırmıştır.⁴³⁴

1998, 2007 ve 2011, 2017, 2019 ve 2022 yıllarında olmak üzere Kazakistan'da altı kez anayasa değişikliği yapılmıştır. 2007 yılından itibaren Parlamento'ya birtakım yetkiler verilmekle birlikte 2017 yılına kadar yapılan değişikliklerde başkanın yetkilerinin arttırılması eğilimi görülmektedir.⁴³⁵ 2017 ve 2022 değişiklikleri ile erkler arasındaki yetki dağılımı yeniden yapılandırılmış, Parlamento'nun hükûmet üzerindeki

⁴³⁰ Kembayev, "The Rise of Presidentialism", 444-446.

⁴³¹ Zhenis Kembayev, "Recent Constitutional Reforms in Kazakhstan: A Move towards Democratic Transition?", *Review of Central and East European Law*, 42/3-4 (2017): 309.

⁴³² Kembayev, "The Rise of Presidentialism", 444-446.

⁴³³ Nur Çetin, "Kazakistan'ın İç Siyaseti", içinde *Kazakistan*, ed. Cengiz Buyar, (Bişkek: Byr Publishing House, 2021), 59.

⁴³⁴ Çetin 59-60.

⁴³⁵ Del Sordi, "Kazakhstan", 414-415.

denetim mekanizması genişletilmiştir.⁴³⁶ 2017 değişiklikleri ile başkan olarak seçilme yeterliliğine yüksek öğrenim şartı getirilmiş ayrıca anayasal kanun ile ek şartlar getirilebileceği düzenlenmiştir. Ayrıca başkana verilmiş olan hükûmet dışındaki merkezi yürütme organlarının kurulması, feshedilmesi ve yeniden yapılandırılması yetkisi kaldırılmış, devlet programlarını onaylama yetkisi kaldırılarak hükûmete verilmiş ve başbakanın teklifi üzerine devlet bütçesi kapsamında olan kurumlarda çalışanların maaşları ve bu kurumların finansmanı için oluşturulan sistemi onaylama (m. 44/9) yetkisi 2017 yılında yapılan değişiklikle hükûmete devredilmiştir.⁴³⁷ Savaş durumunda başkana kanun çıkarma yetkisi veren ve başkan tarafından kanun tasarısının ivedilikle görüşülmesinin ilan edilmesi halinde talep yerine getirilene kadar kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi veren 45. maddenin ikinci fıkrası kaldırılmış, Parlamento'nun yasama yetkisini kullanan yegâne kurum olduğu vurgulanmış (m. 49/1), yasama yetkisinin başkana bir yıllık süre için devredilmesini öngören düzenleme (m. 53/3) kaldırılmış, Kazakistan İnsan Hakları Ombudsmanı'nın göreve getirilmesi usulü anayasada düzenlenmiştir (m. 55/1-1). Önceki düzenlemede bir hükûmet üyesinin göreviyle ilgili siyasi sorumluluğuna ilişkin raporların dinlenebilmesi için Meclis veya Senato'nun üyelerinin üçte birinin önerisiyle birlikte üçte iki çoğunlukla hükûmet üyesinin görevden alınması için başkana başvurulması halinde başkan bu başvuruyu reddedebilmekte ve ancak ilk başvuru tarihinden altı ay sonra üçte iki çoğunlukla tekrar aynı başvuru yapılırsa hükûmet üyesi görevden alınabilmekteydi. 2017 değişiklikleri ile başkanın başvuruyu reddetmesi kaldırılmış ve bu usulün uygulanması halinde ilgili hükûmet üyesinin görevden alınması hakkında başkanın inisiyatif kullanmasının önü kapatılmıştır.

Aynı düzenleme ile başkanın bir kanun tasarısının ivedi olarak görüşülmesini ilan etmesi halinde ilgili tasarının görüşülme süresi bir aydan iki aya çıkarılmış ve bu süreç içinde başkana kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi veren hüküm kaldırılmıştır (mülga m. 61/2). Başbakanın belirlenmesi sürecinde başkanın Parlamento'yla müzakere etmesi usulü getirilmiş, hükûmetin faaliyetlerinden dolayı

⁴³⁶ “Pistan, “2017 Constitutional Reform”, <https://constitutionnet.org/news/2017-constitutional-reform-kazakhstan-increasing-democracy-without-political-pluralism>.

⁴³⁷ Del Sordi, “Kazakhstan”, 414-415.

başkana ve anayasada belirtilen şartlarda Parlamento'ya karşı sorumlu olduğuna dair anayasa hükmü "*Hükûmet,,, bütün faaliyetlerinden dolayı Başkan ve Parlamento karşısında sorumludur.*" şeklinde değiştirilmiştir.⁴³⁸ Başkanın kaldırılan yetkilerinin bazıları hükûmete devredilmiş, hükûmetin faaliyetleri ve kararları hakkında başbakanın başkana rapor sunması yetkisi Parlamento ve başkana rapor sunma şeklinde değiştirilmiştir. Ayrıca önceki düzenlemeye göre hükûmet; yeni seçilen başkana istifasını sunmak üzere başvururken yeni düzenleme ile başkan yerine Parlamento'ya istifasını sunmaktadır. Çetin'e göre Kazakistan hükûmet sistemi 2017 değişiklikleri ile süper başkanlıktan başkanlığa dönüşmüştür. Yapılan değişiklikler başkanlık sistemi ekseninde nitelendirilmeli, parlamenter sisteme geçiş olarak değerlendirilmemelidir.⁴³⁹

2022 değişiklikleri ile Nur Sultan olan başkent in ismi Astana olarak değiştirilmiş,⁴⁴⁰ kanun kabul etme yetkisi sadece alt kamara olan Meclis'e verilmiş, başkanın yerel yürütme organlarının kararlarını iptal etme yetkisi kaldırılmış, Meclis'e bütçe denetimi bakımından önemli yetkiler verilmiş, başkanın görev süresi beş yıldan yedi yıla çıkarılmış (AY m. 41), başkanın siyasi parti üyesi olması yasaklanmış, bir kimsenin "üst üste iki defadan fazla başkan olamayacağı" ifadesi "bir defadan fazla başkan olamayacağı" şeklinde değiştirilmiş (m. 42/5) ancak bu hükmün anayasa değişikliğinin yürürlüğe girmesinden sonra yapılacak ilk seçimden itibaren uygulanacağı (m. 94) hüküm altına alınmıştır.⁴⁴¹ Aynı değişiklikte Nursultan Nazarbayev'e ilişkin düzenleme Anayasadan çıkartılmış, devletin bağımsızlığı, birliği ve toprak bütünlüğü, yönetim şekli, cumhuriyetin temel ilkeleri ile ilgili hükümler ile

⁴³⁸ Pistan, "2017 Constitutional Reform", <https://constitutionnet.org/news/2017-constitutional-reform-kazakhstan-increasing-democracy-without-political-pluralism>.

⁴³⁹ Çetin, "Kazakistan'ın İç Siyaseti", 49. Nursulu Çetin, "Kazakistan'da Başkanlık Sisteminin Gelişimi: Düinden Bugüne", içinde *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi: Türkistan Forumu III*, editör Mehmet Toplu, Dinmukhamed Kelesbayev, Aktolkin Abubakirova, Nihat Batmaz, Emre Göktürk, Fatih Türkmen, Boraş Mirzaliyev, Kayrat Bitemirov, Akmaral Maldibek, Gulmira Azretbergenova, Eftal Şükrü Batmaz, Nurjan Abışov, Almas Kuralbayev (Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2017), 912.

⁴⁴⁰ Kazakistan Cumhuriyeti'nin ilk başkenti Almatı şehri olup 20 Ekim 1997 tarihinde sonradan adı Astana olarak değiştirilen Akmola şehri başkent olarak kabul edilmiştir. Nursultan Nazarbayev'in başkanlık görevinden istifası sonrasında 23 Mart 2019 tarihinde Astana şehrinin adı Nur-Sultan olarak değiştirilmiştir. Halk nazarında Nur-Sultan ismi benimsenemediğinden 2022 yılında yapılan anayasa değişiklikleri sonucunda tekrar Astana olarak isimlendirilmiştir. Demirci, "İlk Dönem Kazakistan", 327.

⁴⁴¹ Anayasanın 94. maddesi düzenlemesi, mevcut başkan Cömert Kasım Tokayev'in değişiklikten önce seçilmesinden ötürü bir sonraki seçimde de aday olabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır.

başkanın bir defadan fazla seçilemeyeceği ve yedi yıllık süre için seçileceği hükmünün değiştirilemez olduğu (m. 91/2) düzenlemeleri yer almıştır.⁴⁴²

Kazakistan Anayasası'nda 2017 ve 2022 yıllarında yapılan değişiklikler hem demokratikleşme hem de hükûmet sistemi bağlamında birçok yenilik getirmiştir. 2022 yılında Kasım Cömert Tokayev kendisine devredilen Nur-Otan (yeni adıyla Amanat) Partisi genel başkanlığı görevinden ve üyelikten ayrılmıştır.⁴⁴³ Yedi üyeden oluşan Anayasa Konseyi yerini Anayasa Mahkemesi'ne bırakmış, üye sayısı on bire yükseltilmiştir.⁴⁴⁴ Önceki düzenlemeye göre Anayasa Konseyi Başkanı ve iki üyesi başkan tarafından, iki üye Meclis tarafından, kalan iki üye ise Senato tarafından altı yıllık süre için seçilmekteydi ve Anayasa Konseyi üyelerinin yarısının her üç yılda bir yenilenmesi söz konusu idi. Eski devlet başkanları Anayasa Konseyi'nin ömür boyu üyesi olma hakkına sahipti.⁴⁴⁵ 2022 değişiklikleri ile Anayasa Mahkemesi Başkanı Senato'nun onayıyla başkan tarafından seçilmekte, Anayasa Mahkemesi Başkan Yardımcısı ise AYM başkanının önerisiyle başkan tarafından seçilmektedir. Ayrıca başkan dört üyeyi, Senato ve Meclis ise üçer üyeyi belirlemektedir. Önceki düzenlemede eski devlet başkanlarının Anayasa Konseyi'nde ömür boyu üye olması söz konusuyken bu düzenleme 2022 yılında kaldırılmıştır.

4.2. Kazakistan Anayasası'na göre Yasama

Kazakistan Yasama organı olarak Parlamento, Anayasanın 49-63. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Anayasanın 49. maddesine göre

Parlamento, cumhuriyetin en yüksek temsili yasama organıdır. Parlamento'nun yetkileri ilk dönem toplantısı açılışıyla başlar ve bir sonraki seçilen parlamentonun ilk toplantısıyla sona erer. Anayasa'da belirtilen şartlarda ve öngörülen şekilde zamanından önce Parlamento'nun yetkileri sona erdirilebilir.

⁴⁴² Korkmaz, "Türk Dünyasında Hükümet Sistemlerinin Evrimi", 111.

⁴⁴³ <https://web.archive.org/web/20220426154311/https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kazakistan-cumhurbaskani-tokayev-iktidar-partisi-amanatin-genel-baskanligindan-cekildi/2573574> (E.T. 29.07.2024).

⁴⁴⁴ Dusan Prorokovic, "Constitutional Reforms in Kazakhstan: The Transformation of the Political System Under the Leadership of Kassym-Jomart Tokayev", *The Review of International Affairs*, 74/1189.3, (2023): 70.

⁴⁴⁵ Çetin, *Kazakistan*, 60-61.

*Parlamentonun oluşumu ve faaliyetleri ile parlamento temsilcilerinin hukuki statüleri Anayasal Kanun ile belirlenir*⁴⁴⁶

4.2.1. İki Kamaralı Yasama: Senato ve Meclis

Kazakistan Anayasası'nın 50. maddesine göre Parlamento sürekli olarak çalışan iki kamaradan oluşmaktadır: Meclis ve Senato. Herhangi bir kamarada bulunan temsilci diğer kanatta görev alamaz (m. 50/2). Parlamento kamaraların birleşik ve ayrı oturumları şeklinde her kamaranın üçte iki çoğunluğuyla toplanır (m. 59/1 ve 59/5). Parlamento, seçim sonuçlarının ilan edilmesinden itibaren otuz gün içerisinde başkan tarafından çağrılarak ilk oturumu için toplanır. Olağan dönem toplantıları eylül ayının ilk iş gününde genellikle Başkan'ın katılımıyla başlar ve haziran ayının son iş gününde yapılan birleşik toplantıya kadar devam eder (m. 59/3 ve 59/4). Parlamento; başkan, kamara başkanları veya parlamento üyelerinin en az üçte birinin teklifiyle olağanüstü toplantıya çağrılabilir ve bu toplantıda yalnızca toplanmaya neden olan konular tartışılır (m. 59/4-son cümle). Parlamento'da her kamara en fazla yedi üyeden oluşan kendi daimî komitelerini ve iki kamaranın eşit şekilde temsil edildiği ortak komisyonlarını kurabilir. Bu komite ve komisyonlar kendi görev alanlarıyla ilgili çalışmalar yürütür. Bu çalışmada bundan sonra Senato üyeleri senatör, Meclis üyeleri ise milletvekili olarak adlandırılacaktır.

4.2.2. Senato ve Meclis'in Yapısı ve Üyelerinin Seçimi

Kazakistan Anayasası'nın 50. maddesinin 2. fıkrası Senato'nun yapısını ve üyelerinin seçim usulünü belirlemiştir. Senatörler seçimle ya da atama yoluyla göreve gelir. Seçimle göreve gelen Senatörler için seçim çevresi de Anayasa'da belirlenmiştir. 14 oblast (bölge), Cumhuriyet için ulusal öneme sahip olan şehir Almatı ve başkent Astana birer seçim çevresi olup bu bölgelerden toplam 32 Senatör halk tarafından seçilir. Senatörler dolaylı oy esasında gizli oyla seçilir ve olağan seçimlerde her üç

⁴⁴⁶ Kazakistan Anayasası'nda yapılan 2017 değişiklikleri ile 49. maddenin 1. fıkrası değiştirilmiştir. Değişiklik öncesinde ilgili madde Parlamento'nun, yasama işlevini yerine getiren en üst temsili organ olduğunu düzenlemekteydi. Bu düzenleme ile parlamentonun yasama işlevini yerine getiren üst temsili organ olduğu anlaşılmakla birlikte başkaca birimlere yasama işlevinin verilmesi gibi bir anlam da çıkarılması mümkündür. 2017 değişiklikleriyle yasama işlevinin yalnızca parlamento tarafından yerine getirileceği vurgulanmıştır. Detaylı bilgi için bkz: Ömer Gedik ve Aigerim Serdaliyeva, "10.03.2017 Tarihli ve 51-VI 3PK Sayılı Kanunla 1995 Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası'nda Yapılan Değişikliklerin Yasama ve Yürütme Organları Çerçevesinde İncelenmesi", Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 21/1-2 (2017): 26-27.

yılda bir Senato'nun yarısı için seçim yapılır. Seçimler en geç Senatörlerin görev süresinin dolmasına 2 ay kala tamamlanır (m. 51/2). Atama usulüyle göreve gelen Senatörlerin sayısı on olup bunların tamamı Devlet Başkanı tarafından atanmaktadır. Devlet Başkanı tarafından atanan on Senatör'ün beşinin Kazakistan Halk Asamblesi'nin önerisiyle atanması söz konusu olup kalan beş Senatör doğrudan başkan tarafından atanır.⁴⁴⁷

Parlamento'nun diğer kanadı olan Meclis ise iki farklı seçim sistemine göre göreve gelen doksan sekiz milletvekilinden oluşmaktadır (Kaz. AY. m. 50/3). Milletvekillerinin bir kısmı ulusal seçim bölgesinde nispi temsil sistemine göre seçilirken diğer kısmı dar bölgeli seçim sistemine göre seçilmektedir.⁴⁴⁸ Milletvekilleri genel oy, eşit oy, doğrudan oy esasında gizli oyla seçilir ve olağan seçimler Meclis'in görev süresinin dolmasına 2 ay kala yapılır (m. 51/1). Senato veya Meclis için olağanüstü seçime gidilmesi halinde ise; seçimler en geç olağanüstü seçim kararı alınmasından itibaren iki ay içinde yapılır (m. 51/3).

Senatörlerin görev süresi 6 yıl olup Meclis milletvekillerinin görev süresi ise 5 yıldır (m. 50/son). Parlamento üyeleri yemin ederek göreve başlar (AY. m.51/5). Senato ve Meclis, kendi üyeleri arasından devlet dilini iyi bilen ve kendi kamaralarının salt çoğunluğuyla seçilen Başkanlar tarafından yönetilir (AY. m.58/1). Senato başkanı adayını devlet başkanı önerirken meclis başkanı adayını Meclis üyeleri önerir (m. 58/1-son cümle). Senato ve Meclis başkanları meclis tarafından çıkarılan yasal düzenlemelere imza atar (m. 58/2-6).

Kazakistan Anayasasının 51. maddesinin 4. fıkrası senatör veya milletvekilliği seçilme yeterliliğini düzenlemiştir. Milletvekili olabilmek için Kazakistan Cumhuriyeti vatandaşı olma, son on yıldır ülkede ikamet etme, 25 yaşını doldurmuş olma şartı vardır.

⁴⁴⁷ Kazakistan Anayasası'nda 2022 yılında yapılan değişiklikler öncesine kadar Senato, 14 bölge ile Astana ve Almatı şehirlerini temsilen 16 seçim çevresinden seçilen 32 senatör ile tamamı doğrudan Başkan tarafından atanan 15 senatör olmak üzere 47 Senatör'den oluşmaktaydı. Anayasa'nın ilk halinde başkan 7 senatörü atayabilmekteydi. 2011 Anayasa Değişikliği ile bu sayı 15'e yükseltilmiştir. Meri düzenleme ile hem Başkan'ın atadığı Senatör sayısı 10'a düşürülmüş hem de atanan Senatörlerin 5'inin Kazakistan Halk Asamblesi'nin önerisiyle atanması usulü getirilmiştir. Özgişi, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri", 92-93; Serdaliyeva, "1995 Anayasası", 46-47; Bülbül, "Kazakistan", 76.

⁴⁴⁸ 2022 Anayasa Değişiklikleri öncesine kadar Meclis seçimle gelen 98 milletvekili ile Kazakistan Halk Asamblesi tarafından belirlenen 9 milletvekili olmak üzere 107 üyeden oluşmaktaydı. 2022 Değişikliğiyle 9 milletvekilinin Kazakistan Halk Asamblesi tarafından seçilmesi usulü kaldırılmıştır.

Senatör olmak için ise Kazakistan Cumhuriyeti vatandaşı olma, son on yıldır ülkede ikamet etme, otuz yaşını doldurma yüksek öğrenim görmüş olma, en az beş yıllık iş tecrübesine sahip olma, ilgili seçim bölgesinde en az üç yıl sürekli ikamet etme şartı getirilmiştir. Ayrıca Anayasanın 33. maddesinin 3. fıkrası mahkeme kararıyla kısıtlananlar ile cezaevinde bulunan hükümlülerin seçme ve seçilme ehliyetinden yoksun olduğunu düzenlediğinden Senatör ve milletvekilliği seçilme yeterliliği şartlarına kısıtlı olmama ve hükümlü olmama hususlarını da eklemek gerekmektedir. Görüldüğü gibi Kazakistan Anayasası milletvekilliği seçilme şartlarını Senatör olma şartlarına göre oldukça sade tutmuştur.

Anayasaya göre Parlamento üyelerinin yasama organının çalışmalarına katılması zorunlu olup, parlamentodaki oy hakkını bizzat kendisi kullanmak zorundadır. Parlamento çalışmalarına mazeretsiz olarak üç oturumdan fazla katılım gösterilmemesi veya oy hakkının devredilmesi halinde kanunla öngörülen müeyyidelerin uygulanması söz konusudur (m. 52/2). Parlamento üyesinin başka bir temsil organında üye olması, eğitim, bilimsel ve yaratıcı faaliyetler haricinde ücretli başka bir işte çalışması, ticaretle uğraşması, ticari kuruluşların yönetim ve denetim kurulunda yer alması Parlamento üyeliğinin sona ermesiyle sonuçlanır (m. 52/3). Parlamento üyesinin ölmesi, istifa etmesi, kesinleşmiş mahkeme kararıyla kısıtlanması, ölümüne veya gaipliğine karar verilmesi, Kazakistan dışında daimî ikamet etmesi, mahkeme kararıyla mahkûmiyeti, vatandaşlığını kaybetmesi halinde de halinde görevi sona erer (m. 52/4-5). Bu haller dışında bazı hallerde Meclis milletvekillerinin görevlerinin sona ermesi de mümkündür. Milletvekilinin seçildiği partiden istifa etmesi veya ihraç edilmesi, seçildiği siyasi partinin kapatılması hallerinde milletvekilliği sona erer.⁴⁴⁹

1995 Kazakistan Anayasası'nın kabulünden sonra Parlamento'nun yapısı ve işleyişi bazı değişikliklere uğramıştır. 1995 yılında yapılan Parlamento seçimleri sonrasında dar bölgele çoğunluk seçim sistemiyle seçilen altmış yedi milletvekili Meclis'te sandalye sahibi olmuş, Nazarbayev destekçisi Halkın Birliği Partisi ve

⁴⁴⁹ Partisinden ihraç edilen milletvekilinin görevinin sona ereceği düzenlemesi 2007 yılında getirilmiştir. Bu düzenleme ile milletvekili üzerinde parti otoritesi varlığını hissettirmekte ve parlamentoda yasama döneminde seçilen mevcut partiler dışında yeni oluşumlara izin vermemektedir. Çetin, *Kazakistan*, 64.

Demokratik Parti adayları ve bağımsız adaylar Meclis'in ezici çoğunluğunu oluşturmuştur.⁴⁵⁰

1998 yılında yapılan değişikliklerle Meclis üye sayısı yetmiş yediye çıkarılmış, artan 10 sandalyenin % 7 seçim barajını aşan siyasi partiler arasında oy oranlarına göre dağıtılması esası benimsenmiştir.⁴⁵¹ 1999 yılında Halkın Birliği Partisi, Demokratik Parti ve başkanı destekleyen diğer birkaç parti birleşerek Otan (Vatan) Partisi'ni kurmuş, aynı yıl yapılan Meclis seçimlerinde Nazarbayev yanlısı Otan Partisi mecliste en fazla sandalyeye sahip siyasi parti olmuştur.⁴⁵² 2002 yılında yapılan düzenleme ile bir partinin Adalet Bakanlığı'na kaydolabilmesi için gerekli olan asgari üye sayısı 3.000'den 50.000'e yükseltilmiş, partilerin Almatı ve Astana ile diğer 14 şehrin her birinde en az 700 üyesi olması kuralı getirilmiştir. Ayrıca çoğunluk sisteminden orantılı (nispi) temsil sistemine geçilmiştir.⁴⁵³ 2004 yılında yapılan Meclis seçimlerinde Otan Partisi 42 sandalye ile Meclis çoğunluğunu sağlamış, Nazarbayev'e yakın olduğu bilinen partiler ve bağımsız adaylar kalan sandalyeleri paylaşmış, sert muhalefet partileri % 7 seçim barajını geçemediğinden Meclis'e girememiştir.⁴⁵⁴ 2006 yılında Nazarbayev'in kızı Dariga'nın partisi Asar başta olmak üzere Kazakistan Sivil Partisi ve Tarım Partisi Otan ile birleşme kararı almış ve partinin ismi Nur-Otan (Vatan Işığı) Partisi olmuştur.⁴⁵⁵ 2007 yılında yapılan anayasa değişikliği sonrasında milletvekili sayısı ve seçim usulü değiştirilmiş, yalnızca parti listesinden seçilme usulü getirilmiştir.⁴⁵⁶ Milletvekili sayısı, yüz yediye çıkarılmış, bunların doksan sekizinin parti listesi usulüne göre dokuzunun ise Kazakistan Halklar Asamblesi tarafından seçilmesi öngörülmüştür.⁴⁵⁷ 2007 yılında yapılan Meclis seçimlerinde Nur-Otan Partisi dışında hiçbir parti % 7 seçim barajını geçemediğinden mecliste sandalye sahibi olamamıştır. 2008'de Seçim Kanunu'nda yapılan değişikliklerle %7 seçim barajını aşamasa dahi en

⁴⁵⁰ Kembayev, "The Rise of Presidentialism", 442-445.

⁴⁵¹ Davor Boban, "The Presidential-Hegemonic Party and Autocratic Stability: The Legal Foundation and Political Practice in Kazakhstan", *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 67/1 (2017): 68; Kadyrzhan Smagulov, "Parliamentary Elections by Party /Lists in Kazakhstan in 1999-2016: An analysis", *Central Asia & the Caucasus*, 18/2 (2017): 80.

⁴⁵² Kembayev, "The Rise of Presidentialism", 443.

⁴⁵³ Anthony Clive Bowyer, *Parliament and Political Parties in Kazakhstan* (Washington: The Central Asia-Caucasus Institute, 2008), 9

⁴⁵⁴ Boban, "The Presidential-Hegemonic Party", 73.

⁴⁵⁵ Kembayev, "The Rise of Presidentialism", 443.

⁴⁵⁶ Khairmukhanmedov, "Kazakistan", 1444.

⁴⁵⁷ Kembayev, "The Rise of Presidentialism", 443.

fazla oy alan ikinci partinin de milletvekillerinin Meclis'te yer alması sağlanarak Meclis'in en az iki partili olması sağlanmıştır.⁴⁵⁸ 2012 yılında yapılan seçimlerde ise Nur-Otan seksen üç sandalye ile mutlak çoğunluğu sağlamış, Ak Jol ve Komünist Parti Meclis'te sandalye sahibi olmuştur. 2016 seçimlerinde de Nur-Otan oyların %82,2'sini alarak seksen dört sandalye kazanmıştır.⁴⁵⁹ 2021 seçimlerinde Nur-Otan oyların %71,1'ini alarak yetmiş altı sandalye, Ak Jol on iki sandalye ve Komünist Parti on sandalye sahibi olmuştur.⁴⁶⁰

Görüldüğü gibi Kazakistan Parlamentosu başkan destekçisi hâkim bir partinin çoğunluğuna dayanmaktadır. Parlamento'da muhalefet, başkan yanlısı ılımlı partilerle sert muhalefet partilerinden oluşmaktadır. Kazakistan'da muhalefete Parlamento tamamen kapatılmamış olup muhalefet sınırlı olarak sandalye sahibi olmaktadır.⁴⁶¹

4.2.3. Yasama Organının Yetkileri

Parlamento'nun birçok yetkisi bulunmakla birlikte Parlamento, kanunları, Parlamento kararlarını, Senato ve Meclis kararlarını kabul eder ve kanunlar başkan tarafından imzalanarak yürürlüğe girer. Anayasaya göre bazı yetkiler yalnızca Meclis tarafından veya Senato tarafından kullanılabilirken, her iki kamaranın birleşik oturumda veya ayrı oturumda kullanabildiği yetkilerle birlikte birbirinden bağımsız olarak da sahip oldukları yetkiler bulunmaktadır.

4.2.3.1. Yalnızca Meclis'in Kullanabildiği Yetkiler

Anayasal Kanun ve diğer olağan kanunların taslaklarının hazırlanması ve taslakların kabul edilmesi, Meclis milletvekillerinin salt çoğunluğuyla başkan tarafından önerilen başbakanın atamasının onaylanması, başkanlık seçimlerinin ilanı, Yüksek Denetim Komitesi'nin yılda iki kez sunduğu bütçe raporlarının dinlenmesi ve hükûmete güvenoyu verilmesi yetkileri Anayasa'da sadece Meclis tarafından kullanılabilen yetkiler olarak düzenlenmiştir (m. 56). Anayasa'ya göre milletvekillerinin en az beşte

⁴⁵⁸ Smagulov, "Parliamentary", 85.

⁴⁵⁹ Smagulov, "Parliamentary", 86.

⁴⁶⁰ *A Country Profile Kazakhstan 2022*, 19.

⁴⁶¹ Alkan, "Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma", 12-15.

birinin öneri vermesi ve milletvekili üye tam sayısının salt çoğunluğu oyu ile hükûmete güvensizlik oyu verilebilir (AY m. 56/2).⁴⁶²

4.2.3.2. Yalnızca Senato'nun Kullanabildiği Yetkiler

Anayasa'da münhasıran Senato'nun yetki alanına bırakılmış hususlar 55. maddede düzenlenmiştir. Anayasa birtakım önemli makamlara yapılacak olan atamaların Senato onayına tabi olmasını kararlaştırmıştır. Başkanın önerisi üzerine yapılacak olan Kazakistan Cumhuriyeti Yüksek Mahkeme Başkanı'nı ve üyelerini seçme ve görevden alma, yeminlerini kabul etme, Kazakistan Cumhuriyeti İnsan Hakları Komiseri'ni (Ombudsman) beş yıllık süre için seçme ve görevden alma, Anayasa Mahkemesi Başkanı, Ulusal Banka Başkanı, Kazakistan Başsavcısı ile Milli Güvenlik Komitesi Başkanı'nı seçme yetkileri sadece Senato tarafından kullanılabilir. Ayrıca Kazakistan Başsavcısı, Yüksek Mahkeme Başkanı ve üyeleri, İnsan Hakları Ombudsmanı'nın dokunulmazlıklarının kaldırılmasına karar verme, meclisin feshedilmesi halinde Anayasal Kanun ve diğer olağan kanunları kabul etme yetkileri de sadece Senato'ya verilmiştir.

4.2.3.3. Meclis ve Senato'nun Birleşik Oturumda Kullanabildiği Yetkileri

Yalnızca Meclis ve Senato'nun kullanabileceği yetkiler Anayasa'da düzenlenmiş olmakla beraber bazı meselelerin çözüme kavuşturulması hususunda Anayasa her iki kamaranın birleşik oturumda birtakım yetkileri kullanabileceğini veya ayrı oturumlarda önce mecliste sonra da Senato'da görüşmek suretiyle ya da diğer kamaradan bağımsız olarak yasal düzenlemeler yapabileceğini düzenlemiştir. Anayasa'nın 53. maddesine göre devlet başkanının önerisi üzerine Anayasa'da değişiklik veya ekleme yapma, anayasal kanunları kabul etme, başkan tarafından veto edilen anayasal kanunu veya anayasal kanun maddelerini tartışma ve tekrar oylama, hükûmet ve Yüksek Denetim Komitesi'nin (Sayıştay) hazırladığı bütçenin uygulanması hakkında raporları onaylama, savaş ve barış kararı verme, devlet başkanının önerisi üzerine Kazakistan Silahlı Kuvvetleri'nin barış ve güvenliği koruması amacıyla yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için yetkilendirilmesi, Anayasa Mahkemesi tarafından hazırlanan,

⁴⁶² Önceki düzenlemede salt çoğunluk yerine üçte iki çoğunluk aranmaktaydı. 2007 yılında nitelikli çoğunluk salt çoğunluğa dönüştürülmüştür. Çetin, *Kazakistan*, 64.

anayasal hukukun durumu hakkındaki yıllık mesajı dinleme, Parlamento'nun ortak komisyonlarını kurma, ortak komisyon başkanlarını seçme ve görevden alma, raporlarını dinleme yetkisi birleşik oturumlarda kullanılır.

Anayasada yapılan 2017 değişikliklerine kadar yasama yetkisinin devlet başkanına devredilmesi kurumu yer almaktaydı. Mülga 53. maddenin 3. fıkrası “*Devlet Başkanının teklifi üzerine Parlamento, her kamaranın üçte iki oy çoğunluğu ile yasama yetkisini bir yılı aşmamak üzere devlet başkanına devredebilir.*” şeklinde bir hüküm içermektedir. Yürürlükte bulunduğu dönemde uygulama imkânı bulmayan bu hüküm 2017 yılında bu hüküm ilga edilerek kuvvetler ayrılığı ve yasama yetkisinin devredilmezliği anlamında önemli adımlar atılmıştır.⁴⁶³

Bu kısımda devlet başkanının kanun, Anayasal Kanun veya maddelerini veto etme yetkisine ayrıca değinmek gerekmektedir. Parlamento'nun birleşik oturumunda kabul edilen Anayasal Kanun ile ayrı ayrı oturumlarda kabul edilen kanun, devlet başkanının onayına sunulur. Devlet başkanının ilgili kanunu veya anayasal kanunu ya da bunların bir kısmını veto etmesi halinde gönderim tarihinden itibaren bir ay içerisinde tartışılıp oylamaya sunulması gerekir. Her iki kamaranın temsilcilerinin toplam sayısının dörtte üç çoğunluğuyla kanunun veya anayasal kanunun kabul edilmesi halinde devlet başkanının kanunu veya anayasal kanunu bir ay içerisinde imzalaması gerekmektedir. Belirtilen bir aylık sürenin aşılması başkanın vetosunun kabul edildiği anlamına gelmekte olup, vetonun aşılmaması halinde kanun veya anayasal kanun hiç kabul edilmemiş veya başkanın önerdiği şekilde kabul edilmiş sayılır (AY m.53/1-son bent).⁴⁶⁴

Hükûmet ve Yüksek Denetim Komitesi'nin hazırladığı bütçe raporlarının onaylanması Parlamento'nun birleşik oturumunda karara bağlanmaktadır. Bütçe

⁴⁶³ Serdaliyeva, “1995 Anayasası”, 27; Alkan, “Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma”, 9; Bu düzenleme, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yürürlükte olduğu dönemde Kütahya-Eskişehir Savaşı'nda Türk ordusunun mağlubiyete uğraması sonucunda TBMM tarafından İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Mustafa Kemal'e yasama yetkisinin kısa süreliğine devredilmesini öngören düzenlemeye benzetmekle birlikte ilgili düzenleme olağanüstü şartlarda kısa sürede karar alınabilmesi amacıyla geçici süreliğine bir yetki devriyken, Kazakistan Anayasası'ndaki bu düzenleme 22 yıl yürürlükte kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bülbül, “Kazakistan”, 77.

⁴⁶⁴ Bülbül, “Kazakistan”, 76.

raporlarının onaylanmaması Parlamento'nun hükûmete güven duymadığının işaretidir (AY. m. 53/2).

4.2.3.4. Meclis ve Senato'nun Ayrı Oturumda Fakat Birlikte Kullanabildiği Yetkiler

Anayasanın 54. maddesi bazı hususlarda yapılacak yasal düzenlemelerin öncelikle Meclis'te görüşülüp kabul edilmesini ardından Senato'da görüşülüp oylanmasını öngörmüştür. Bütçenin onaylanması, bütçede eklemeler veya değişiklikler yapılması, vergi yükümlülüklerinin getirilmesi ve kaldırılması, Kazakistan Cumhuriyeti'nin idari yapısına ilişkin hususların çözüme kavuşturulması, Devlet ödülleri ile onursal, askeri ve diğer unvanların, diplomatik derecelerin, devlet sembollerinin belirlenmesi, borçlanma ve diğer ekonomik kararları alma, genel af çıkarma, uluslararası antlaşmaları onaylama ve feshetme, bütçe raporlarını tartışma, başkan tarafından veto edilen yasaları yeniden tartışma ve oylama ve ulusal referandum teklifinde bulunma yetkileri önce mecliste kabul edilerek Senato'ya gönderilip Senato'da tartışılarak oylamaya sunulması öngörülen yetkilerdendir.

4.2.3.5. Meclis ve Senato'nun Birbirinden Bağımsız Olarak Kullanabildiği Diğer Yetkiler

Anayasa'nın 57. maddesi ile Parlamento'yu oluşturan her kamara diğerinin katılımı olmaksızın bağımsız bir şekilde Anayasa Mahkemesi'nin üç üyesini, Merkezi Seçim Komitesi'nin iki üyesini ve Yüksek Denetim Komitesi'nin üç üyesini beş yıllık süre için atama, başkanın hastalık sebebiyle sürekli olarak görevini getiremediği hallerde görevinden alınabilmesi için oluşturulacak komisyonun üyelerinin yarısını atama, Parlamento'nun ortak komisyonlarının üyelerinin yarısını seçme, kendi yasama üyelerinin üyeliklerine son verme ve dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verme, kendi yetki alanlarına giren hususlarda görüşmeler yapma, hükûmet üyesinin göreviyle ilgili hususlarda kanunları ihlal ettiğine ilişkin karar alma, kamaraların koordinasyon ve çalışma organlarını oluşturma, kendi içtüzüğünü ve Parlamento'nun iç düzenine ilişkin diğer kararları kabul etme yetkileri bulunmaktadır.

4.2.4. Kanun Yapım Süreci

Kanun yapım süreci genel olarak Anayasa'nın 61. maddesinde düzenlenmekle birlikte diğer maddelerde de bu hususa ilişkin düzenlemeler vardır. Anayasanın 61/1

maddesine göre kanun teklifinde bulunma yetkisi başkana, yasama organı üyelerine ve hükûmete ait olup kanun teklifi yalnızca Meclis'te kullanılmaktadır.⁴⁶⁵ Başkanın kanunların öncelikli olarak görüşülmesini belirleme yetkisi bulunmaktadır ve bu yetkinin kullanılması halinde ilgili kanun teklifi iki ay içerisinde öncelikli olarak görüşülür. Kanun tasarıları öncelikle Meclis'te görüşülür. Meclis'te görüşülen ve üye tam sayısının salt çoğunluğuyla kabul edilen kanun tasarıları Senato'ya gönderilir. Senato'ya gönderilen kanun tasarısı altmış gün içerisinde incelenir. Senato'nun altmış gün içerisinde karar vermemesi halinde ilgili kanun başkanın imzasına sunulur. Senato'nun salt çoğunluğuyla onaylanan kanun on gün içerisinde Başkan'a sunulur. Senato tarafından reddedilen kanun tasarısı Meclis'e iade edilir. Senato'nun ilgili kanunu tamamen veya kısmen onaylamaması halinde kanun maddelerinin alternatif düzenlemelerini Meclis'e önerme hakkına sahiptir. Meclis, önerilen alternatif düzenlemeleri salt çoğunlukla kabul ederse Senato tarafından da onaylanmış sayılır ve on gün içerisinde başkanın imzasına sunulur. Meclis, Senato tarafından önerilen alternatif düzenlemeyi salt çoğunlukla kabul etmezse kamaralar arasındaki bu anlaşmazlık, uzlaşma yoluyla giderilir. Uzlaşma Komisyonu'nun çalışmaları sonucunda kanun herhangi bir şekilde kabul edilemezse kanun reddedilmiş sayılır.

Kanun tasarıları bakımından hükûmet ile ilgili bazı hususlar dikkat çekmektedir. Devlet gelirlerini azaltmayı veya harcamalarını artırmayı amaçlayan kanun tasarıları ancak hükûmetin olumlu görüşü alınarak sunulabilir. Başkanın yasama girişiminde bulunması halinde hükûmetin olumlu görüşü aranmaz. Hükûmet tarafından sunulan kanun tasarısının reddedilmesi halinde başbakan, Parlamento'nun birleşik oturumunda hükûmete güvenoyu isteyebilir. Güvenoyu oylaması, isteme anından itibaren kırk sekiz saat geçmeden yapılamaz. Güvensizlik oyu her iki kamaranın oy çoğunluğuyla alınamazsa kanun tasarısı oylamaya sunulmadan kabul edilmiş sayılır. Hükûmet bu prosedürü yılda sadece iki kere kullanabilir. Hükûmet tarafından kanun teklifi olarak sunulan ve halkın hayatı ve sağlığını, anayasal düzeni, kamu düzenini ilgilendiren, ülkenin ekonomik güvenliğine tehdit oluşturan hadiselerle acil müdahale gerektiren

⁴⁶⁵ Azerbaycan (AY. m. 96), Brezilya (AY. m. 165), Ekvador (AY. m. 147), El Salvador (AY. m. 133), Kazakistan (AY. m. 61), Meksika (AY. m. 71), Rusya (AY. m. 104) anayasalarında başkana kanun önerisinde bulunma yetkisi verilmiştir.

durumlarda ilgili kanun tasarıları Parlamento'nun ortak oturumunda ve derhal görüşülür. Bu hallerde hükûmet, sorumluluğu kendisine ait olmak ve tasarının kabul veya reddedilmesine kadar yürürlükte kalmak üzere kanun hükmünde geçici hukuki düzenlemeler yapabilir.

4.3. Kazakistan Anayasası'nda Yürütme

Kazakistan hükûmet sistemi başkanlık sistemi olarak belirlenmiş olmasına rağmen (AY. m. 2) mevcut anayasal düzenlemeler ve devlet erklerinin yapısı incelenip dikkate alındığında sistemin başkanlık sistemi olmadığı göze çarpmaktadır. Zira yürütme yetkisi başkan ve hükûmet arasında paylaştırılmıştır. Anayasanın ilk halinde yürütmeden yalnızca başkan sorumluydu ve hükûmet başkana yardımcı olan bir organ konumundaydı.⁴⁶⁶ Anayasanın ilk halinde oldukça geniş yetkili başkan göze çarparken yapılan anayasa değişiklikleriyle hükûmetin yetkilerinin arttırılması, hükûmetin başkan ile birlikte parlamentoya da hesap verme zorunluluğunun getirilmesi sistemin başkanlık sistemi olarak nitelendirilmesini zorlaştırmaktadır.

4.3.1. Devlet Başkanı

Devlet başkanı, Kazakistan Anayasası'nın 40-48. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Anayasada erklerin sırasıyla devlet başkanı, parlamento, bakanlar kurulu ve yargı organı şeklinde düzenlendiği görülmektedir. Kazakistan Anayasası'nın 2. maddesi "*Kazakistan Cumhuriyeti, başkanlık sistemine sahip üniter bir devlettir.*" demek suretiyle hükûmet sistemi olarak başkanlık sisteminin benimsendiğini belirtmektedir. Anayasanın 40. maddesi devlet başkanının, devletin başı olduğunu, devletin iç ve dış politikasının temel yönlerini belirlediğini ve Kazakistan'ın ulusal ve uluslararası ilişkilerde temsil eden en yüksek yetkili kişi olduğunu, halkın birliğinin düzenlemektedir. Aynı maddeye göre başkan; halkın birliğinin, devlet iktidarının, Anayasanın ve insan ve vatandaş hak ve özgürlüklerinin dokunulmazlığının simgesi ve garantörüdür. Devlet başkanı, egemenliği kullanan erklerin uyum içerisinde çalışmasını ve halk karşısında sorumluluklarını denetlemekle yükümlüdür. Başkanın şeref ve haysiyeti dokunulmaz olup, kendisinin ve ailesinin ıâşesi, güvenliği devlet koruması altındadır ve bu hükümler eski cumhurbaşkanları için de geçerlidir (m. 46). Kazakistan

⁴⁶⁶ Çetin Kazakistan, 56-57.

Cumhuriyeti'nin ilk başkanının statüsü ve yetkilerinin anayasa ve anayasal kanunla hüküm altına alınacağı düzenlemesi (mülga m. 46/4) 2022 yılında kaldırılmıştır.

4.3.1.1. Devlet Başkanı Seçilme Yeterliliği

Devlet başkanının seçilme yeterliliği Anayasanın 41. maddesinde düzenlenmiştir. Kazakistan Anayasası'nın ilk halinde devlet başkanı adaylarının doğuştan Kazakistan vatandaşı olması, en az kırk yaşını doldurması, Kazakistan'da son on beş yıldır ikamet ediyor olması ve devlet dili olan Kazakçayı yeterli bir şekilde konuşabiliyor olması gerekmekte idi.⁴⁶⁷ 2017 anayasa değişiklikleriyle bu dört şarta ek olarak yüksek öğrenim yapmış olma şartı da getirilmiş ve kanunla da ek şartlar getirilebileceği öngörülmüştür. Anayasası'nın 41. maddesi yorumlandığında sonradan Kazakistan vatandaşı olanların, kırk yaşını doldurmamış olanların, Kazakistan'da son on beş yıldır ikamet etmeyenlerin, Kazakçayı yeterli bir şekilde konuşamayanların ve yüksek öğrenim yapmamış olanların devlet başkanı seçilemeyeceği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Anayasanın 33. maddesinin 3. fıkrası ise mahkeme kararıyla kısıtlananlar ile cezaevinde hükümlü bulunanların seçme ve seçilme ehliyetinden yoksun olduğunu düzenlediğinden kısıtlılar ve hükümlüler de devlet başkanı aday olamazlar.

4.3.1.2. Devlet Başkanlığı Seçimlerinin Esasları

Devlet başkanlığı seçimleri Anayasada olağan ve olağanüstü seçimler olarak iki farklı şekilde düzenlenmiştir. Anayasanın 41. maddesine göre devlet başkanı, Kazakistan'ın reşit vatandaşları tarafından genel oy, eşit oy ve doğrudan seçim esaslarına dayanarak gizli oyla yedi yıllık süre için seçilmektedir.⁴⁶⁸ Olağan başkanlık seçimleri aralık ayının ilk pazar günü yapılmakla birlikte parlamento seçimleriyle

⁴⁶⁷ Anayasanın ilk halinde başkan aday olabilmek şartları arasında alt yaş (35) ve üst yaş (65) sınırı düzenlemesi bulunmaktaydı. 1998 yılında yapılan değişikliklerle üst yaş sınırı kaldırılmış ve alt yaş sınırı 40'a çıkarılmıştır. Aynı değişiklikte başkanlık görev süresi 5 yıldan 7 yıla çıkarılmış ve başkanlık seçimlerinin geçerli olabilmesi için kayıtlı seçmenlerin en azından % 50'sinin katılımı zorunluluğu kaldırılmıştır. Heinrich, "The Formal Political System", 27-28; Bahtiyar Tagayev, "Kazakistan'da Yasama ve Yürütme Erki", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 58; Abazov, "The 1999 Presidential Elections", 316.

⁴⁶⁸ 1995 tarihli Kazakistan Anayasası'nın ilk halinde devlet başkanının 7 yıllık süreliğine seçilmesi öngörülmekteydi. 2007 yılında kabul edilen № 254-III sayılı 21.05.2007 tarihli Anayasa Değişikliği Kanunu ile bu süre 5 yıl olarak değiştirilmiş, 2022 yılında kabul edilen № 142-VII sayılı 17.09.2022 tarihli Anayasa Değişikliği Kanunu ile başkanın 7 yıllık süre için seçilmesi öngörülmüştür.

başkanlık seçimleri aynı gün yapılamaz. Olağanüstü başkanlık seçimleri ise başkan tarafından kararlaştırılır ve kanunda belirtilen zaman ve şartlarda yapılır.

Kazakistan devlet başkanlığı seçimleri iki turlu olarak öngörülmüştür. Anayasanın 41/5. maddesine göre ilk turda seçime katılanların yüzde ellisinden fazlasının oyunu alan aday seçilmiş olur.⁴⁶⁹ Ancak hiçbir adayın bu oranda oy almaması halinde ikinci tur oylaması yapılır ve bu tura, seçimin ilk turunda en fazla oy almış iki aday katılır. Seçime iştirak eden seçmenlerin geçerli oylarının salt çoğunluğunu alan aday seçilmiş sayılır.

Yukarıda Anayasa değişikliklerinin incelendiği bölümde de bahsedildiği üzere 2022 anayasa değişikliği öncesine kadar bir kişinin üst üste iki defadan fazla seçilmesi mümkün değildi (m. 42/5). Aynı maddeye 2007 yılında getirilen değişiklikle bu hükmün ilk devlet başkanı olan Nur Sultan Nazarbayev bakımından geçerli olmadığı düzenlemesi yer almaktaydı.⁴⁷⁰ Bu düzenleme ile ilk devlet başkanı Nazarbayev'e sınırsız seçilme yetkisi verilmiş ve 1990 yılından 2019 yılına kadar Nazarbayev bu görevi aralıksız olarak sürdürmüştür.⁴⁷¹ İlk başkana ilişkin paragraf 2022 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle birlikte kaldırılmış, aynı değişiklikle bir kişinin bir defadan fazla başkan olarak seçilemeyeceği düzenlenmiştir.

Devlet başkanı seçimlerden sonraki ocak ayının ikinci çarşamba günü parlamento üyeleri, Anayasa Mahkemesi üyeleri, Yüksek Mahkeme hakimleri ve eski devlet başkanlarının katıldığı resmî törenle yemin ederek göreve başlar (m. 42/2).

4.3.1.3. Devlet Başkanının Yetkileri

Devlet başkanı yemin ettikten sonra göreve başlar ve yetkilerini kullanır. Başkanın zamanından önce görevden alınması veya uzaklaştırılması ya da ölmesi halinde ya da yeni başkanın göreve başlaması durumunda başkanın yetkileri sona ermektedir. Görevinden uzaklaştırılanlar dışında eski başkanlar, “Kazakistan Cumhuriyetinin Eski Başkanı” unvanını taşırlar (m. 42/3).

⁴⁶⁹ Bülbül, “Kazakistan”, 74.

⁴⁷⁰ Avcu ve Zholdasbekova, “Kazakistan”, 124.

⁴⁷¹ *A Country Profile Kazakhstan 2022*, 16.

Anayasanın 43. maddesi gereğince devlet başkanı, parlamento üyesi olamaz, maaşlı diğer hizmetleri yerine getiremez, girişimcilik faaliyetlerinde bulunamaz. Ayrıca 2022 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri sonrasında devlet başkanının siyasi parti üyesi olması yasaklanmış ve devlet başkanının yakın akrabalarının siyasi görevde ve yarı devlet kuruluşlarının yönetimi görevlerinde bulunmasının önüne geçilmiştir (m. 43). Kazakistan Anayasası'nın 44. ve 45. maddeleri devlet başkanına birçok alanda yetki vermiş olmakla birlikte diğer maddelerde de başkana tanınan yetkiler düzenlenmiştir. Başkanın Senato'nun onayıyla Anayasa Mahkemesi başkanını, Kazakistan Yüksek Mahkeme başkanını, Kazakistan başsavcısını atama ve görevden alma (m. 44/4), Merkezi Seçim Komitesi'nin başkanı ve iki üyesini kendi inisiyatifıyla beş yıllık süre için atama (m. 44/7) gibi yargı alanında yetkileri bulunmaktadır. Bu çalışmada yasama ve yürütme alanındaki yetkiler iki başlık altında ayrıca incelenecektir.

4.3.1.3.1. Devlet Başkanının Yasama Alanındaki Yetkileri

Kazakistan Anayasası incelendiğinde devlet başkanına yasama alanında önemli yetkiler verildiği görülmektedir. Yasama organının olağan ve olağanüstü seçimlerini belirleme yetkisine sahip olan başkan, seçimden sonra parlamentonun ilk oturumunun tarihini belirler ve yasama organı üyelerinin yeminini kabul eder. Parlamento olağanüstü toplantıya çağırma yetkisi verilen başkana kanunları kabul etme veya veto etme yetkisi verilmiştir. Parlamento tarafından kabul edilen ve başkana sunulan kanun, başkan tarafından bir ay içerisinde imzalanır ve yayımlanır. Başkanın kanunu veya kanunun belirli bölümlerini tekrar görüşülmek ve oylanmak üzere geri gönderme yetkisi vardır (m. 44/2). Başkan tarafından imzalanan parlamento düzenlemeleri ile hükûmet düzenlemeleri Senato ve Meclis'in başkanları ile başbakan tarafından imzalanır ve hukuki sorumluluk bunlara aittir (m. 45/3).⁴⁷²

Yukarıda da belirtildiği üzere kanun teklifinde bulunma yetkisi verilenler arasında Devlet Başkanı da sayılmıştır. 2017 Anayasa değişikliğine kadar başkan savaş durumunda kanun çıkarma yetkisine sahipti. Ayrıca başkan, kanun tasarısının görüşme önceliğini belirleyebilmekteydi ve kanun tasarısının bir ay içerisinde ivedilikle

⁴⁷² Başkanın işlemlerinde bakanların karşı imzasının istenmesine Brezilya, Peru ve Şili Anayasalarında da rastlanılmaktadır. Kanadoğlu ve Duygun, *Anayasa Hukuku*, 395; Küçük, *ABD ve Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi*, 312.

görülebilmemesini isteme hakkına sahipti. Yasama organı tarafından başkanın talebinin yerine getirilmemesi halinde başkan kanun hükmünde kararname çıkarabilmekte ve kanun kabul edilene kadar yürürlükte kalabilmekteydi.⁴⁷³ Söz konusu hüküm 2017 anayasa değişikliği ile değiştirilmiştir. Şu anki mevzuata göre başkan kanun tasarısının görüşme önceliğini belirleme yetkisine sahiptir. Başkanın bu yetkisini kullanması halinde yasama organı ilgili tasarımı en geç iki ay içerisinde görüşmek zorundadır (m. 61/2). Başkanın m. 61/2 kapsamında kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi kaldırılmıştır.

Başkana yasama alanında verilen en önemli yetkilerden birisi de alt kamara olan Meclis'i fesih yetkisidir. Meclis Başkanı, Senato Başkanı ve Başbakan ile istişarede bulunduktan sonra Başkan Meclis'i feshedebilir.⁴⁷⁴ Hükûmete güvensizlik oyu verilmesi,⁴⁷⁵ başkan tarafından önerilen başbakan adayının iki kez üst üste Meclis tarafından reddedilmesi ve Meclis ile diğer devlet organları arasında siyasi kriz çıkması durumunda fesih yetkisi kullanılabilir.⁴⁷⁶ Olağanüstü hallerde ve savaş durumunda, başkanın görev süresinin dolmasına altı ay kala ve bir önceki fesihten itibaren bir yıl geçmeden fesih yetkisi kullanılamaz (m. 63).

Referandum düzenlenmesine ilişkin karar alma (m. 44/10), Anayasaya ve kanunlara uymayan normların aykırı olduğu iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurma (m. 44/10-1), af çıkarma (m. 44/15), hükûmetin veya Parlamento'nun teklifi üzerine anayasa değişikliği referandumuna karar verme (m. 91), Senato'ya on senatör atama, Senato başkanını önerme başkana yasama alanında verilen diğer yetkilerdendir.

⁴⁷³ Bülül, "Kazakistan", 76-77.

⁴⁷⁴ 1993 Anayasası başkana Yüksek Sovyet'i fesih yetkisi vermemiştir. 1993 Anayasası'ndan farklı olarak 1995 Anayasası'nın ilk halinde hem Meclis'i hem de Senato'yu feshetme yetkisi başkana verilmiştir. 2007 yılında yapılan değişiklikle fesih yetkisi yalnızca Meclis ile sınırlandırılmıştır. Aynı değişiklikle feshedilen Meclis'in yetkilerinin yeni Meclis seçilene kadar Senato tarafından kullanılacağı da düzenlenmiştir. Kembayev, "The Rise of Presidentialism", 447-449. Bowyer, *Parliament*, 61-62.

⁴⁷⁵ Uruguay Anayasası'nın 148. maddesi il, Peru Anayasası'nın 134. maddesi, bakanlara güvensizlik oyu verilmesi halinde başkanın yasama organını feshedebileceğini düzenlemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tunç, "Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku", 584.

⁴⁷⁶ Serdaliyeva, "1995 Anayasası", 50; Tagayev, "Kazakistan", 79; Bülül, "Kazakistan", 97.

4.3.1.3.2. Devlet Başkanının Yürütme Alanındaki Yetkileri

Kazakistan Anayasası yürütme yetkisini başkan ve hükûmet arasında paylaşmıştır.⁴⁷⁷ Ancak çalışmanın bu kısmında başkana ait yetkiler yer almakta olup hükûmete ait yetkiler aşağıda incelenecektir.

Kazakistan Anayasasına göre devlet başkanı, yılda bir kez olmak üzere devletin iç politikası ve dış politikasının esas hususları hakkında halka yıllık mesaj verir (m. 44/1). Başkan, silahlı kuvvetlerin yüksek başkumandanıdır ve silahlı kuvvetlerin üst düzey komutanlarını atar ve görevden alır (m. 44/11) Başkan Senato'nun onayı ile ulusal banka başkanını, Milli Güvenlik Komitesi başkanını atar ve görevden alır (m.44/4). Doğrudan başkana bağlı ve sorumlu kurumların kurulması, kaldırılması, yeniden kurulması ve bu kurumların başkanının atanması ve azledilmesi başkanın yetkileri arasındadır (m. 44/5). Kazakistan Cumhuriyeti'nin diplomatik temsilciliklerinin yöneticilerinin atanması ve azledilmesi başkana verilmiş yetkilerdendir (m. 44/6). Yüksek Denetim Komitesi başkanı ve iki üyesini beş yıllık süreyle atama (m. 44/7), uluslararası antlaşmaları görüşme ve imzalama (m. 44/11), devlet unvanları ve ödüller verme (m. 44/13), vatandaşlık ve siyasi sığınma kararı verme (m. 44/14), OHAL ilan etme (m. 44/16), sıkıyönetim ve seferberlik ilan etme (m. 44/17), başkanlığa bağlı Devlet Muhafız Birliği'ni oluşturma (m. 44/18), devlet sekreterini atama, azletme, statüsünü ve yetkisini belirleme (m. 44/19), Milli Güvenlik Komitesi, diğer danışma kurulları ve Kazakistan Halk Asamblesi'ni oluşturma (m. 44/20) ve Anayasa ve kanunla verilen diğer yetkileri bulunmaktadır. Devlet başkanı Anayasa ve kanunlara dayanarak ve bu normların uygulanması amacıyla bağlayıcı etkiye sahip kararname ve emir çıkarabilir. Anayasada kararnameler ile ilgili herhangi bir sınırlama belirtilmemiş olup normlar hiyerarşisindeki konumuna da değinilmemiştir.

4.3.1.4. Başkanın Dokunulmazlığı ve Başkana Karşı Suçlama Girişimi

Kazakistan Anayasası'nın 47. maddesinin 2. fıkrası başkanın sorumluluğunu düzenlemektedir. Başkan kural olarak sorumsuz olmakla birlikte görevini yerine getirirken vatana ihanet halinde sorumluluğu bulunmaktadır ve bu nedenle Parlamento

⁴⁷⁷ 1995 Anayasası'nın ilk halinde de yürütme organı olarak başkan ve hükûmet sayılmıştır. Ancak yürütme yetkisi yalnızca başkan tarafından kullanılan bir yetki niteliğinde kalmıştır. Tagayev, "Kazakistan", 57.

tarafından görevden alınabilir. Vatana ihanet hali Kazakistan Ceza Kanunu'nun 175. maddesinde tanımlanmıştır.⁴⁷⁸ *“Vatana ihanet, Kazakistan Cumhuriyeti vatandaşının kasten; silahlı çatışma sırasında düşman safına geçmesi veya casusluk yapması, devlet sırlarını yabancı bir devlete, uluslararası veya yabancı bir kuruluşa ya da bunların temsilcilerine vermesi ya da bunlara ulusal çıkarlar aleyhine yardım etmesidir.”*

Suçlama girişimi iki aşamadan oluşmaktadır: Suçlama aşaması ve tahkikat aşaması. Suçlama yetkisi, parlamentonun bir kanadı olan Meclis'e ait olup Meclis'i oluşturan milletvekillerinin en az üçte birinin teklifi üzerine milletvekillerinin en az yarısından fazlasının oyuyla başka bir deyişle salt çoğunlukla tamamlanır. Suçlama ile ilgili olan tahkikat, Senato tarafından hazırlanır ve Senato'nun salt çoğunluğunun oyuyla parlamentoyu oluşturan iki kamaranın birleşik oturumuna sunulur. İthamın yerinde olduğuna ilişkin Yüksek Mahkeme oluru ve anayasal prosedüre uyulduğuna yönelik Anayasa Mahkemesi'nin kararı da alınarak birleşik oturumda başkanın suçlaması oylanır. Her iki kamaranın üye tam sayısının dörtte üçü tarafından suçlanması halinde başkanın görevi sona erer. Suçlama tarihinden nihai karar verilene kadar iki ay içerisinde prosedürün işletilememesi halinde suçlama girişimi reddedilmiş sayılır ve herhangi bir aşamada suçlama girişiminin reddedilmesi halinde Meclis milletvekillerinin görevi sona erer. Başka bir deyişle Meclis'in kendini feshetmesi gerekir.⁴⁷⁹ Ayrıca başkan tarafından parlamento seçimlerinin yenilenmesi kararı verilmesi halinde suçlama girişiminde bulunulması mümkün değildir (m. 47/3).

4.3.1.5. Görev Süresi Dolmadan Başkanlık Makamının Herhangi Bir Sebeple Boşalması

Görev süresi dolmadan başkanlık makamının herhangi bir sebeple boşalması hali Anayasa'nın 48. maddesinde düzenlenmiştir. Kazakistan başkanının görev süresi dolmadan görevden ayrılması veya uzaklaştırılması ya da ölmesi halinde kalan süre için başkanlık makamına Senato başkanı geçer.⁴⁸⁰ Senato başkanının görevi üstlenmemesi

⁴⁷⁸ Kazakistan Ceza Kanunu https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#pos=1;-307 E.T. (23.07.2024)

⁴⁷⁹ Kembayev, “The Rise of Presidentialism”, 447- 448; Serdaliyeva, “1995 Anayasası”, 45.

⁴⁸⁰ Nursultan Nazarbayev'in 2019 yılında istifa etmesi üzerine 2013'ten beri Senato Başkanı olan Kasım Cömert Tokayev, 2020 yılında yapılacak olan başkanlık seçimlerine kadar Anayasanın bu hükmüne binaen başkanlık koltuğuna oturmuştur. *A Country Profile Kazakhstan 2022*, 17; Sağdıç, “Kazakistan”, 180.

halinde Meclis başkanı; Meclis başkanının da imtina etmesi halinde mevcut Başbakan, başkan olarak göreve başlar. Başkan olan kişinin diğer görevi sona erer ve anayasada belirtilen prosedüre uygun olarak boşalan makama biri getirilir. Başkanlık makamında bu şekilde değişiklik yapılmasından itibaren üç ay içerisinde olağanüstü başkanlık seçimlerine gidilmesi gerekir.⁴⁸¹ Bu şekilde göreve getirilerek başkanlık görevini üstlenen kişinin anayasada değişiklik ve ilave yapılmasına ilişkin teşebbüste bulunma yetkisi yoktur. Ayrıca 48. maddeye göre göreve getirilen devlet başkanı yetkileri üslendiği günden itibaren 1 ay içerisinde yemin eder.

Kazakistan Anayasası'nda başkanın görev süresi dolmadan başkanın görevden ayrılması halleri arasında hastalık nedeniyle görevini sürekli olarak yerine getirmeme durumu ayrıca düzenlemiştir. Başkanın hastalık nedeniyle sürekli olarak görevini yerine getirememesi halinde parlamentoyu oluşturan iki kamaradan eşit sayıda üyeden ve ilgili tıp alanında uzman olan kişilerden oluşan bir komisyon kurulur. Komisyon tarafından başkanın zamanından önce görevinden alınmasına ilişkin rapor hazırlanması halinde, anayasal prosedürlere uyulduğuna ilişkin Anayasa Mahkemesi'nin oluru alındıktan sonra Parlamento'nun birleşik oturumunda her kamaranın üye tam sayısının dörtte üç oy çoğunluğuyla başkan görevden alınabilir (m. 47/1).

4.3.2. Hükûmet

Anayasanın 64-70. maddeleri ile 2688 sayılı ve 18.12.1995 tarihli Kazakistan Hükûmeti Hakkında Anayasal Kanun'da⁴⁸² düzenlenen hükûmet, yürütme yetkisini kullanan, yürütme organları sistemini yöneten, faaliyetlerini yönlendiren, bu yetkilerinden ötürü hem Başkan'a hem de Parlamento'ya karşı sorumlu olan kolejyal bir organdır. Başbakanlık kurumu ise 1998 yılında yapılan anayasa değişikliği ile getirilmiş ancak başlangıçta sadece başkana karşı sorumluluğu bulunan bir yardımcı konumundayken zamanla yetkileri artırılan bir konuma getirilmiştir.⁴⁸³

⁴⁸¹ Serdaliyeva, "1995 Anayasası", 42.

⁴⁸² 2688 sayılı ve 18.12.1995 tarihli Kazakistan Hükûmeti Hakkında Anayasal Kanun, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003973&pos=313;-50#pos=313;-50.

⁴⁸³ Korkmaz, "Türk Dünyasında Hükümet Sistemlerinin Evrimi", 107.

4.3.2.1. Hükûmetin Oluşumu

Kazakistan Anayasası başbakanın belirlenmesi ve hükûmetin kurulması hususunu 44. maddenin 3. fıkrasında düzenlemiştir. Anılan maddeye göre başkan, mecliste bulunan siyasi parti gruplarıyla istişare etmek suretiyle meclise başbakanı önerir.⁴⁸⁴ Meclis'in üye tam sayısının salt çoğunluğuyla başbakan atanır. Başbakanın Parlamento içinden olup olmayacağına ilişkin bir düzenleme anayasada bulunmamakla birlikte 68. maddede hükûmet üyelerinin parlamento üyesi olamayacağını düzenlediğinden bir parlamento üyesinin başbakan olarak atanması halinde üyeliği sona erecektir.⁴⁸⁵ Meclisin onayı üzerine başkan, başbakanı atar ve kendi inisiyatifiyle görevden alır. Başkan, başbakanın önerisi üzerine hükûmetin yapısını belirler. Başbakan Meclis'le istişare ettikten başkana teklif sunar ve başkan hükûmeti oluşturacak bakanları atar.⁴⁸⁶ Dışişleri, savunma, adalet ve içişleri bakanlarını başkan kendi inisiyatifiyle atar,⁴⁸⁷ hükûmetin yeminini kabul eder ve gerektiğinde ve önemli hususlarda bakanlar kurulu toplantılarına başkanlık eder. Hükûmetin kurulmasıyla hükûmet üyeleri halka ve başkana yemin ederek göreve başlar (m. 65). Hükûmetin oluşumunda dikkat çekici husus şudur: Başbakan meclisin onayı ile atanırken görevden alınırken meclis onayı gerekmez.⁴⁸⁸ Ayrıca başbakanın önerisiyle atanan veya doğrudan başkan tarafından atanan bakanlar da görevden alınırken herhangi bir onay veya olur gerekmemektedir, başkan kendi takdirine bağlı olarak bu kişileri görevden alabilir⁴⁸⁹

⁴⁸⁴ 2007 değişiklikleriyle parlamenter sistem mantığıyla örtüşecek şekilde başbakanın atanması usulü getirilmiştir. Buna göre başkan, başbakanı Meclis'e önerecek ve Meclis'in salt çoğunluğunun onayı ile atanacaktır. Bülbül, "Kazakistan", 81; *A Country Profile Kazakhstan 2022*, 20; 2007 Anayasa değişikliği ile getirilen düzenlemeye göre başbakanın Meclis çoğunluğuna göre önerilmesi gerekir. Zira Meclis'in salt çoğunluğunun farklı bir siyasi oluşum tarafından işgal edilmesi halinde önerilen başbakan adayının atanamaması olasıdır. Bu değişiklikle hükûmetin oluşumunda Meclis'in yetkileri artırılmıştır. Bowyer, *Parliament*, 61-62.

⁴⁸⁵ Bülbül, "Kazakistan", 82.i

⁴⁸⁶ 1993 Rusya Federasyonu Anayasası, devlet başkanının yasama organının alt kanadının onayıyla hükûmet başkanını atayacağını, diğer hükûmet üyelerini ise kendi inisiyatifiyle atayacağını düzenlemektedir. Rusya devlet başkanına da anayasa ile oldukça geniş yetkiler verilmiştir. Kazakistan Anayasası hazırlanırken Rusya Anayasası'ndan da esinlendiği görülmektedir. Çetin, *Kazakistan*, 67-68.

⁴⁸⁷ Kazakistan'da hükûmetin oluşumu birkaç istisna dışında parlamenter sisteme benzemektedir. Adalet, içişleri, dışişleri ve savunma bakanları başbakanın önerisi üzerine değil doğrudan başkanın iradesiyle atanmaktadır. Bu duruma gerekçe olarak ülkenin iç ve dış güvenliği gösterilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Bülbül, "Kazakistan", 81-82.

⁴⁸⁸ Serdaliyeva, "1995 Anayasası", 51.

⁴⁸⁹ Kembayev, "The Rise of Presidentialism", 441-442; Kembayev, "Recent Constitutional Reforms", 314.

Hükûmet veya herhangi bir üyesi verilen görevleri yerine getiremeyeceği düşüncesindeyse veya Meclis ya da Senato'nun güvensizlik oyu vermesi halinde hükûmet başkana istifasını sunar. Başkana sunulan istifa talebi on gün içerisinde değerlendirilir ve istifa talebinin kabulü hükûmetin veya ilgili üyenin yetkilerinin sona erdiği anlamına gelir.⁴⁹⁰ Başbakanın istifa etmesi halinde tüm hükûmetin yetkileri sona erer. Hükûmetin veya üyesinin istifası kabul edilmezse başkan talimatıyla görevine devam eder. Ayrıca başkan, kendi inisiyatifıyla hükûmetin, başbakanın veya herhangi bir üyenin yetkisini sona erdirmeye ve görevden alma yetkisine sahiptir.⁴⁹¹ Başbakanın görevden alınması bu halde de hükûmetin yetkilerini sona erdirir.

4.3.2.2. Hükûmetin Yetkileri

Kazakistan Anayasası incelendiğinde yapılan anayasa değişiklikleri ile yürütme alanındaki önemli yetkilerin başkandan hükûmete doğru aktarıldığı, başkanın bazı yetkilerinin kaldırıldığı görülmektedir. Ayrıca başbakan ayrı bir maddede düzenlenmiş olup önemli yetkilerle donatılmıştır.⁴⁹² Anayasanın 67. maddesi başbakanın hükûmet faaliyetlerini organize ettiğini ve yönettiğini, hükûmet faaliyetlerinden ötürü şahsen sorumlu olduğunu, hükûmet tarafından yürütülen faaliyetlerin ve kabul edilen kararların raporlarını başkan ve parlamentoya sunacağını ayrıca çıkarılan kararnameleri imzalayacağını düzenlemiştir. Anayasanın 68. maddesi ise hükûmet üyelerinin Parlamento üyesi olamayacağını, kendi yetkileri çerçevesinde karar alırken bağımsız olduğunu ve kendi yetki alanında bulunan devlet organlarının çalışmalarından başbakana karşı şahsen sorumlu olduğunu, hükûmet politikalarını kabul etmemesi veya uygulamaktan kaçınması halinde istifa etmesini veya görevden alınacağını

⁴⁹⁰ Benzer düzenlemeye Peru Anayasası'nda da rastlanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Küçük, *ABD ve Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi*, 313-314.

⁴⁹¹ Kazakistan'da başkanın hükûmetin topluca istifasını istemesi yetkisi ilk kez 21.02.2019 tarihinde Nazarbayev tarafından yapılan konuşmada kullanılmıştır. Ülkenin ekonomik sorunlarının sorumlusu olarak işaret edilen hükûmet bu konuşmadan kısa bir süre sonra istifasını sunmuştur. Sağdıç, "Kazakistan", 188.

⁴⁹² Arjantin'de "Kabine Şefi" olarak adlandırılan başbakan bulunmaktadır. Hem başkana hem de yasama organına karşı sorumlu olan başbakan, Senato onayı ile başkan tarafından atanır ve güvensizlik oyuyla görevden alınması mümkündür. Miş vd., *Dünyada Başkanlık Sistemi Uygulamaları (ABD, Brezilya, Arjantin, Meksika Güney Kore, Şili)*, 48; Küçük, *ABD ve Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi*, 244-246; Benzer düzenleme Peru Anayasası'nda da bulunmaktadır: Başkan tarafından atanan ve görevden azledilen başbakan bakanlar kurulunun diğer üyelerini başkana önermektedir. Başbakanın ve bakanlar kurulunun hem başkana hem de kongreye karşı siyasi sorumlulukları bulunmaktadır. Küçük, *ABD ve Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi*, 311-314.

belirtmektedir. Hükûmetin kararlarına iştirak etmeyen üye istifa etmedikçe siyasal sorumluluk taşımaya devam eder.⁴⁹³

Hükûmete aşağıdaki yetkiler verilmiştir: Devletin sosyo-ekonomik politikasının, savunmasının, güvenliğinin, kamu düzeninin ana yönlerini belirleme ve organize etme, devlet politikalarını başkanın onayıyla uygulama, bütçeyi ve bütçenin uygulanmasına dair raporları Parlamento'ya sunma ve bütçeyi uygulama, kanun tasarısı hazırlama ve kanunları uygulanma, devlete ait mülkiyetlerin yönetimini organize etme, dış politikanın yürütülmesine ilişkin tedbirler alma, bakanlıkların, devlet komitelerinin, merkezi ve yerel yürütme organlarının faaliyetlerini yönetme, bunların işlemlerini kısmen veya tamamen iptal etme ya da yürürlüğünü durdurma, başkanın onayıyla bütçe kapsamında olan kurum ve kuruluşların çalışanları için birleşik ödeme sistemini onaylama ve anayasada verilen diğer görevleri yerine getirme (m. 66).

Anayasa hükûmete kendi yetki alanı kapsamına giren hususlarda, bağlayıcı niteliğe sahip olan kararname çıkarma yetkisi vermiştir. Ayrıca başbakan da ülke genelinde bağlayıcı olan emirler çıkarma yetkisine sahiptir. Hükûmet kararnameleri ile başbakanın emirleri anayasaya, kanunlara, başkan kararnamelerine aykırı olamaz (m.69). Bu düzenleme hükûmetin başkan ile eşit düzeyde yetkilere sahip olmadığını gözler önüne sermektedir.

4.3.2.3. Hükûmete Güvenoyu Verilmesi

Kazakistan Anayasası hükûmete güvenoyu verilmesini meselesini birkaç maddede düzenlemiştir. Kazakistan Anayasası'nda hükûmetin göreve başlarken güvenoyu isteme zorunluluğu bulunmamakla birlikte görev sırasında güvenoyu mekanizmasının işletilebilmesi mümkündür. 2017 anayasa değişiklikleri öncesinde hükûmet yeni seçilen başkana yetkilerini iade etmekte, yeni seçilen Meclis'ten ise başbakan güvenoyu istemekteydi. Başbakan güvenoyu istemesine rağmen başkan tarafından başka bir karar verilmedikçe hükûmet görevine devam etmekteydi. Yukarıda da açıklandığı üzere hükûmet 2017 anayasa değişikliklerinden sonra yetkilerini Meclis'e iade etmektedir.

⁴⁹³ Tagayev, "Kazakistan", 70.

Anayasanın 56. maddesinin 2. fıkrasına göre Parlamento'nun alt kamarası olan Meclis'in üye tam sayısının beşte birinin önerisi üzerine hükûmete güvenoyu verilmesi gündeme getirilir ve Meclis üye tam sayısının salt çoğunluğuyla hükûmete güvensizlik oyu verilebilir.⁴⁹⁴

Anayasanın 53. maddesinin 2. fıkrası ise hükûmet ve Yüksek Denetim Komitesi tarafından hazırlanan bütçe raporlarının Parlamento'nun birleşik oturumunda onaylanmamasının hükûmete güvensizlik olarak kabul edileceğini düzenlemektedir.

Hükûmete güvenoyu verilmesi hususu hükûmet tarafından sunulan kanun tasarısının kabul edilmemesi halinde de gündeme gelebilir. Anayasanın 61. maddesinin 2. fıkrası bu durumda başbakanın Parlamento'nun birleşik oturumunda hükûmete güvenoyu isteyebileceğini, ancak her iki kamaranın salt çoğunluğu tarafından güvensizlik oyu verilebileceğini, güvensizlik oyu verilmemesi halinde kanun tasarısının oylama yapılmadan kabul edileceğini ancak bu hakkın ancak yılda iki kez kullanılabileceğini düzenlemiştir.⁴⁹⁵

2007 değişiklikleriyle Parlamento'yu oluşturan üyelerin üçte birinin teklifi üzerine hükûmet üyesinin rapor sunması müessesesi getirilmiştir (m. 57/6). Bir hükûmet üyesinin göreviyle ilgili raporlarının dinlenebilmesi için Meclis veya Senato üyelerinin üçte birinin önerisi gerekmektedir. Önerinin kabul edilmesi sonucunda dinlenen hükûmet üyesinin Kazakistan Cumhuriyeti'nin kanunlarını ihlal ettiği kanaatine varılması halinde ilgili girişimde bulunan kamaranın üçte iki oy çoğunluğuyla hükûmet üyesinin görevden alınması için Başkan'a başvurulur ve Başkan hükûmet üyesini görevden alır (m. 57/6).

2017 öncesi düzenlemeye göre Anayasanın 57. maddesine göre hükûmetin bir üyesinin düşürülmesi için öncelikle Parlamentonun herhangi bir kamarasının üçte bir oy çoğunluğuyla teklif yapması gerekmekte, teklifin kabul edilmesinden sonra raporların sunulmasıyla aynı kamaranın üçte iki çoğunluğuyla başkana başvurulmakta idi. Başkanın bu başvuruyu geri çevirmesi mümkündü ve ancak ilk başvurudan altı ay sonra

⁴⁹⁴ Benzer şekilde Peru Anayasası'nın 133. maddesi kabinenin güvensizlik oyuyla görevden alınmasını öngörürken; 2009 Bolivya Anayasası, bakanlar hakkında bireysel ve kolektif olarak gensoru önergesi verilebilmesini öngörmektedir. Kanadoğlu ve Duygun, *Anayasa Hukuku*, 395.

aynı prosedür işletilerek ilgili üyenin düşürülmesi sağlanabilirdi. Oldukça karmaşık olan bu süreç hükûmetin sorumluluğunun yalnızca başkana ait olduğunu gündeme getirmekteydi. 2017 değişiklikleriyle başkanın ilgili müracaatı reddetmesinin önü kapatılmıştır.⁴⁹⁶

Parlamento'nun hükûmete güvensizlik oyu vermesi halinde hükûmetin istifasını kabul edip etmeme konusunda başkanın inisiyatif kullanma hakkı vardır (m. 70/1).⁴⁹⁷ Ancak m. 57/6 usulünün uygulanması halinde ilgili hükûmet üyesini görevden almak zorundadır, inisiyatif kullanamaz.⁴⁹⁸

4.4. Kazakistan Cumhuriyeti Hükûmet Sisteminin Değerlendirilmesi

Kazakistan hükûmet sisteminin niteliğinin belirlenmesi için öncelikle yürütmenin monist veya düalist yapıya sahip olup olmadığı tespit edilmeli ve yürütme yapısının nasıl dağıldığı incelenmelidir.

Kazakistan Anayasası'na göre yürütme yetkisi halk tarafından doğrudan seçilen bir başkan ekseninde yoğunlaşmakla birlikte hem başkana hem de yasama organına karşı sorumluluğu olan hükûmet de yürütme organını oluşturmakta ve birtakım yürütme yetkilerinin zamanla başkandan hükûmete doğru kaydırıldığı görülmektedir. Hükûmet üyelerinin faaliyetlerinden ötürü ayrıca başbakana karşı sorumlu olması, hükûmet programlarına iştirak etmeyenlerin istifa etmesinin gerekliliği de Kazakistan anayasal sisteminin diğer önemli hususlarıdır. Başbakanın atanması sürecinden itibaren başkanın güçlü otoritesi hükûmet üzerinde belirgin bir şekilde kendini göstermekte başkanın önerdiği başbakan adayının iki kez reddedilmesi halinde Meclis'in feshedilme ihtimali gündeme gelmektedir. Belirli bakanlıkların atanması sürecinde başkanın inisiyatif

⁴⁹⁶ Gedik ve Serdaliyeva, "10.03.2017 Tarihli ve 51-VI 3PK Sayılı Kanunla 1995 Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası'nda Yapılan Değişiklikler", 29-30; Kembayev, "Recent Constitutional Reforms", 321-322.

⁴⁹⁷ Uruguay Anayasası'nda ise; başkana güvensizlik oylamasını veto etme yetkisi verilmiştir. Veto üzerine genel kurul üye tam sayısının üçte ikisi veya daha fazlasının güvensizlik oyu vermesi halinde başkanın bakanı veya bakanlar kurulunu görevden alınması gerekir. Güvensizlik oyunun genel kurulun beşte üçü ile üçte ikisi arasında olması halinde başkan, ilgili bakanı veya bakanlar kurulunu inisiyatif kullanarak görevden almayabilir. Güvensizlik oyunun genel kurulun beşte üçünden az olması halinde bakan veya bakanlar kurulu görevine devam eder ancak yasama organının her iki kanadı da feshedilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeynep Seyitoğlu, "Uruguay Başkanlık Sistemi", içinde *Dört Kıtada Başkanlık Sistemi (Ülke Örnekleriyle Hukukun Üstünlüğü, İnsan Hakları ve Demokrasi)*, ed. İlyas Doğan, Serdar Ünver, (Ankara: Astana, 2017), 422; Küçük, *ABD ve Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi*, 343-345.

⁴⁹⁸ Pistan, "2017 Constitutional Reform", <https://constitutionnet.org/news/2017-constitutional-reform-kazakhstan-increasing-democracy-without-political-pluralism>.

kullanarak atama yapması, geri kalan bakanlıkların başbakanın önerisi doğrultusunda atanması başkanın yürütmedeki etkisini ortaya koymaktadır.

Kazakistan Anayasası'nda başkanın yetkileri incelendiğinde başkanı sınırlayan herhangi bir normun olmadığı dikkat çekmektedir. Başkan oldukça geniş yetkilerle donatılırken yapılan anayasa değişiklikleriyle kademeli olarak parlamento ve hükûmetin de bazı yetkilere sahip olduğu görülmektedir. Fren ve denge mekanizması bakımından güvenoyu meselesi ve başbakanın seçilme usulü dikkat çekse de bu hususlar birer fren ve denge mekanizması oluşturmaz.⁴⁹⁹ Şöyle ki Meclis tarafından başbakanın iki kez onaylanmaması halinde başkan, fesih yetkisini kullanabilmektedir ve güvensizlik duyulan hükûmetin veya hükûmet üyesinin istifasının başkan tarafından kabul edilmemesi mümkündür. Bu durumda ilgili hükûmetin veya hükûmet üyesinin görevine devam etmesi gerekir.⁵⁰⁰ Hükûmet veya üyesi başkanın inisiyatifiyle doğrudan görevden alınabilmektedir. Ayrıca başkan tarafından önerilen başbakanın da iki kez reddedilmesi durumunda Meclis'in feshedilmesi mümkündür. Anayasa başkana Meclis'i feshetme yetkisi verirken Meclis'in başkan görevden alabilmesi yalnızca suçlama girişimi ve sağlık problemleri sebebiyle mümkün olabilmektedir.

Hükûmet sisteminin tetkikinde tespit edilmesi gereken diğer husus hükûmetin sorumluluğunun başkana veya yasama organına ya da her ikisine de karşı olup olmadığıdır. Kazakistan Anayasası'nın ilk halinde hükûmetin sorumluluğunun yalnızca başkana karşı olduğu düzenlenmiştir. 2007 yılında yapılan değişikliklerle hükûmetin başkana ve anayasada belirtilen şartlarda Parlamento'ya karşı sorumlu olduğu düzenlemesi getirilmiş, aynı değişiklikle başbakanın yalnızca başkana karşı sorumlu olduğu düzenlenmiştir.⁵⁰¹ Meri düzenlemede ise ataması yapılan hükûmetin görev sırasında yasama organının güvensizlik oylamasıyla karşı karşıya gelebilmesi imkân dahilindedir. Bununla birlikte güvensizlik oylamaları sonucunda başkan inisiyatif kullanarak hükûmetin veya ilgili üyesinin görevine son vermeyebilir (m. 70/3). Hükûmete güvenoyu verilmemesi halinde dahi hükûmetin istifasının başkan tarafından kabul edilmemesi halinde hükûmetin görevine devam edecek olması başkanın sistem

⁴⁹⁹ Alkan, "Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma", 5.

⁵⁰⁰ Alkan, "Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma", 5.

⁵⁰¹ Serdaliyeva, "1995 Anayasası", 54-55.

üzerindeki etkisine önemli bir örnektir.⁵⁰² Hükûmet üyelerinin görevleriyle ilgili hukuka aykırı işlemleri hakkında raporlarının dinlenilmesi ve sonucunda güvensizlik oyu verilmesi bu bağlamda istisna teşkil etmektedir. Zira Anayasanın 57. maddesinin 6. fıkrası bu prosedürün işletilmesi ihtimalinde başkanın ilgili hükûmet üyesini görevden almak zorunda olduğunu düzenlemiştir. 2017 anayasa değişikliği öncesinde hükûmetin düşmesi yeni başkanın seçilmesi ile gündeme gelirken halihazırda yeni Meclis'in seçilmesiyle hükûmet istifasını meclise sunmaktadır. İlaveten başkan, kendi inisiyatifıyla hükûmetin yetkilerine son verebilir veya bakan ya da başbakanı görevden alabilir. Başbakanın görevden alınması hükûmetin yetkilerini sona erdirir (Kz. AY. m. 70/3). Tüm bu hususlar birlikte değerlendirildiğinde hükûmetin hem başkana hem de yasama organına karşı sorumlu olduğunu söylemek mümkündür. Yürütme organında siyaseten sorumsuz bir başkan ile sorumlu bir hükûmetin bulunması yürütmenin düalist yapıda olduğunu göstermektedir. Bilindiği üzere başkanlık sisteminin asli özelliklerinden biri yürütmenin monist yapıda olmasıdır. Kazakistan'da ise yürütme başkan ve hükûmetten oluşmaktadır. Başkanlık sisteminin asli özelliklerinden birinin Kazakistan'da sağlanmadığı görülmektedir.

Başkanlık sisteminde başkan halk tarafından seçilmekte ve yasama tarafından *impeachment* usulü dışında görevinden uzaklaştırılamamaktadır. Kazakistan'da ise başkan halk tarafından seçilmekte ve ancak vatana ihanet halinde ve görevini yapamayacak düzeyde hasta olduğu takdirde yasama organı tarafından görevden uzaklaştırılabilmektedir. Suçlama girişiminin Anayasada belirtilen sürede tamamlanamaması, suçlama girişiminin reddedilmesi veya girişim için belirlenen çoğunluğun sağlanamaması halinde Meclis'in görevi sona ermekte ve seçimlere gidilmektedir. Görüldüğü üzere Kazakistan Anayasası başkanın siyaseten ancak vatana ihanet halinde sorumlu tutulacağını düzenlemekte ve suçlama girişiminin başkan aleyhine sonuçlanması önemli derecede sınırlandırılmaktadır.

Kazakistan siyasal sisteminde kanun yapım sürecinde de başkanın önemli yetkileri bulunmaktadır. Öncelikle başkanın kanun teklif etme yetkisi bulunmakla beraber başkan, kanunların öncelikli olarak görüşülmesini belirleyebilir ve ilgili kanun teklifi iki ay içerisinde öncelikli olarak görüşülür. Parlamento'da kabul edilen kanunlar

⁵⁰² Kaya, "Kazakistan", 59.

başkan tarafından imzalanarak yayımlanır ve başkanın kanunu geri gönderme yetkisi bulunmaktadır. Kanun teklif etme yetkisi verilen organlardan bir diğeri hükûmettir ve hükûmetin sunduğu kanun tasarısının reddedilmesi durumunda başbakan, Parlamento'nun birleşik oturumunda hükûmete güvenoyu isteyebilir. Güvensizlik oyu ancak her iki kamaranın oy çoğunluğuyla verilmelidir aksi takdirde kanun tasarısı oylamaya sunulmadan kabul edilmiş sayılır. Ancak bu prosedür yılda iki kez işletilebilir. Yukarıda da izah edildiği gibi başkanlık sisteminin tali özelliklerinden biri başkanın ve yürütme temsilcilerinin yasama organının faaliyetlerine katılamamasıdır. Kazakistan'ın mevcut sisteminde başkan; kanun teklif edebilmekte, bazı kanunların öncelikli olarak görüşülmesi talebinde bulunabilmektedir. Yürütmenin diğeri kanadı olan hükûmet de kanun teklif edebilmektedir.

Kazakistan Anayasası belirli şartların bulunması halinde başkana yasama organının alt kanadı olan Meclis'i feshetme yetkisi vermiştir. Bu şartlar; hükûmete güvensizlik oyu verilmesi, önerilen başbakan adayının iki kez üst üste reddedilmesi ve meclis ile diğeri devlet organları arasında siyasi kriz çıkmasıdır. Başkanın fesih yetkisini kullanabilmesi bazı dönemler yasaklanmıştır.⁵⁰³ Şöyle ki; olağanüstü hallerde, savaş durumunda, başkanın görev süresinin dolmasına altı ay kala ve bir önceki fesihten itibaren bir yıl geçmeden fesih yetkisinin kullanılması mümkün değildir. Başkanlık sisteminin tali özelliklerinden olan başkanın yasama organının hukuki varlığına son verememesi Kazakistan'da sağlanamamıştır.

Başkanlık sisteminin bir diğeri tali özelliği olan bir kişinin aynı anda hem yasama hem yürütme organı üyesi olamaması Kazakistan'da sağlanmıştır. Zira Kazakistan anayasasına göre bir senatörün veya meclis üyesinin hükûmet üyesi olarak atanması veya başkan olarak seçilmesi halinde yasama organındaki görevi sona ermektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi başkanlık sisteminin tali özellikleri ABD sisteminde bulunup diğeri başkanlık sistemlerinde bazılarının bulunmadığı özelliklerdir. Tali özelliklerinin sağlanmaması kural olarak sistemi başkanlık sistemi olmaktan çıkarmaz. Bu sebeple yalnızca tali özelliklere bakıp Kazakistan hükûmet sisteminin başkanlık

⁵⁰³ Venezuela Anayasası'na göre başkan yardımcısına üç kez güvensizlik oyu verilmesi halinde seçimlere bir yıldan fazla kalması koşulu ile başkan fesih yetkisini kullanabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Küçük, *ABD ve Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi*, 201.

sistemi olup olmadığı kanaatine varılamaz. Kazakistan'da başkanın Meclis'i feshedebilmesi, yürütmeyi oluşturan kişilerin yasama girişiminde bulunabilmesi başkanlık sisteminin iki tali özelliğinin sağlanamadığını göstermektedir. Başkanlık sisteminin monist yapıda olması asli özelliklerindendir. Ancak Kazakistan'da yürütme organı düalist yapıdadır. Yürütme organının düalist yapıda olması sistemi başkanlık sistemi olmaktan çıkarmaktadır. Her ne kadar anayasanın ikinci maddesi Kazakistan'ın başkanlık sistemiyle yönetildiğini belirtse de güncel anayasal düzenlemeler sistemin başkanlık sistemi olmadığını göstermektedir.

Shugart'ın başkan-parlamentar sisteminde başkan ve hem başkana hem de parlamentoya karşı sorumlu Bakanlar Kurulu yürütme organını oluşturmaktadır. Anayurt'un başkancı sistem olarak tanımladığı sistemlerde başkana fesih yetkisinin verilmesi, bakanlar kurulunun bulunması, gensoru mekanizmasının işletilebilmesi gibi özellikler başkanın yetkisini artırmaktadır ve başkancı bir yapıya zemin hazırlamaktadır. Buran'ın süper yetkili yarı başkanlık sisteminde ise başkan, Fransa'daki yarı başkanlık sistemi ile karşılaştırıldığında önemli yetkilere sahiptir. Ancak sadece üstün yetkililere sahip başkanın bulunması sebebiyle sistemi başkanlık sistemi olarak nitelendirmek doğru değildir. Zira yürütme düalist yapıdadır, hem göreve başlamasında ve devamında yasama organının onayına ihtiyaç vardır ve hükûmet esas olarak cumhurbaşkanına karşı sorumlu olsa da yasama organına karşı da sorumludur.⁵⁰⁴ Eren'in başbakanlı başkanlık sistemi ise; halk tarafından seçilen başkan ile hem başkana hem de parlamentoya karşı sorumlu hükûmetin bulunduğu sistemlerdir.⁵⁰⁵

Kazakistan'da başkan halk tarafından seçilmektedir. Yürütme yasama ve yargı alanında başkana önemli yetkiler verilmiştir. Yürütmenin diğer kanadında hükûmet bulunmaktadır. Hükûmetin Başbakanı başkan tarafından meclise önerilir. Meclis tarafından başbakanın onaylanması halinde bazı bakanlar başbakanın önerisi üzerine bazıları ise; başkanın inisiyatifi ile başkan tarafından atanır. Görev sırasında hükûmete meclis tarafından güvenoyu mekanizması işletilebilir. Anayasanın 57/6 prosedürü dışında kalan hususlarda hükûmetin güvensizlik oyu almasının ardından başkanın hükûmeti görevden almama inisiyatifi vardır. Bu durum hükûmetin yasama organı ile

⁵⁰⁴ Buran, "Siyasal Rejim", 87-88.

⁵⁰⁵ Eren, *Anayasa*, 872-873.

başkana karşı sorumlu olduğunu gözler önüne sermektedir. Kazakistan hükûmet sistemini Shugart'ın başkan-parlamenter sistemi, Anayurt'un başkancı sistemi, Buran'ın süper yetkili yarı başkanlık sistemi, Eren'in başbakanlı başkanlık sistemi olarak tanımladığı sistemler içerisinde değerlendirmek mümkündür.⁵⁰⁶

⁵⁰⁶ Farklı görüşler için bkz. Serdaliyeva, “1995 Anayasası”, 39; Korkmaz, “Türk Dünyasında Hükümet Sistemlerinin Evrimi”, 106; Kembayev, “Recent Constitutional Reforms”, 412; Khairmukhanmedov, “Kazakistan”, 1440; Kaya, “Kazakistan”, 58; Çetin, “Kazakistan’ın İç Siyaseti”, 49.

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Orta Asya Türk devletleri ile Türkiye arasında önemli ilişkiler kurulmuş ve bu ilişkiler gün geçtikçe ilerletilmiştir. Kazakistan ve Azerbaycan'da başkanın yürütme alanında yetkili konumlarda olduğu anayasalar kabul edilmiş, 2017 yılında yapılan değişikliklerle Türkiye'de de cumhurbaşkanının yürütme yetkesini tek başına kullandığı bir sisteme geçilmiştir. Bu çalışmada Türkiye ile Azerbaycan ve Kazakistan hükûmet sistemlerinin başkanlık sistemi ile özdeşleştirilip özdeşleştirilemeyeceği sorusuna cevap aranmış ve üç sistemin benzer veya farklı özelliklerine temas edilmiştir.

1995 yılında Azerbaycan Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle başkanlık sistemi Azerbaycan'da anayasal düzleme oturtulmuştur. Azerbaycan Anayasası 7. maddesinde her ne kadar kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmiş olsa da Anayasa hazırlanırken başkan, önemli bir konuma yerleştirilmiştir. Başkanın bu şekilde merkezi bir konuma sokulması Sovyetler Birliği'nden kalan bir mirastır.

Azerbaycan Anayasası'na göre yasama hakimiyeti ACMM'ye, yürütme hakimiyeti Başkana ve yargı hakimiyeti mahkemelere bırakılmıştır. Başkanın doğrudan halk tarafından 7 yıllık süre için seçilmesi öngörülmüştür. Bu durumun doğal sonucu olarak başkanın siyasi sorumluluğu halka karşıdır ve ACMM'ye karşı siyasi sorumluluğu bulunmamaktadır. ACMM'nin güvensizlik oyuyla başkanın görevden uzaklaştırılması mümkün değildir. Başkanın *impeachment* usulüyle görevden uzaklaştırılması başkanın cezai sorumluluğuyla alakalı bir durumdur. Azerbaycan'da başkanın suçlama (*impeachment*) yoluyla görevden uzaklaştırılabilmesi için ağır bir suç işlemesi gerekir. Suçlama girişimi Anayasa Mahkemesi tarafından başlatılır ve Azerbaycan Yüksek Mahkemesi'nin 30 gün içerisinde vereceği görüş üzerine ACMM'ye sunulur. Sunulma tarihinden itibaren 2 ay içerisinde ACMM milletvekilleri 95 oy çoğunluğuyla başkanı görevden uzaklaştırabilir. Uzaklaştırma kararının yürürlüğe girmesi için Anayasa Mahkemesi başkanının onayı gerekmektedir. Tüm bu özellikler dikkate alındığında Azerbaycan siyasal sisteminin başkanlık sisteminin özelliklerini taşıdığını söylemek mümkündür.

Aynı yıl kabul edilen 1995 Kazakistan Anayasası da başkan ekseninde bir yönetime yer vermiş olmakla birlikte Kazakistan'da yasama yetkisi, Meclis ve

Senato'dan oluşan Parlamento'ya, yürütme yetkisi devlet başkanına ve hükûmete verilmiştir. Devlet başkanı halk tarafından seçilmektedir. Başkana ve Parlamento'ya karşı sorumlu olan hükûmet ise yürütmenin diğer kanadını oluşturmaktadır. Anayasa başkana fesih yetkisini de vermektedir. Anayasa, Parlamento üyelerine, başkana ve hükûmete kanun teklif etme yetkisi vermiştir ve başkanın kanunların görüşülme önceliğini belirleyebilmesi mümkündür. Anayasaya göre başkan siyaseten sorumsuzdur. Hükûmet ise hem başkanın inisiyatifıyla hem de Parlamento tarafından güvensizlik oyuyla görevden alınabilir.

Kazakistan'da başkan ancak vatana ihanet halinde görevden alınabilir ki bu durum başkanın cezai sorumluluğuyla bağdaştırılır. Meclis milletvekillerinin üçte birinin teklifi üzerine başkanın suçlanma prosedürü işletilir ve meclisin salt çoğunluğuyla suçlama aşaması tamamlanır. Suçlama ile ilgili tahkikat, Senato tarafından yürütülür ve senatonun salt çoğunluğunun oyuyla parlamentonun birleşik oturumunda oylamaya sunulur. Yüksek mahkeme oluru ve Anayasa Mahkemesinin kararı da alınarak parlamentonun dörtte üçünün oyları ile başkanın suçlanması halinde başkanlık görevi sona erer. Suçlama tarihinden itibaren nihai karar verilinceye kadar 2 ay içerisinde prosedürün tamamlanamaması durumunda suçlama girişimi reddedilmiş olur ve Meclis'in kendisini feshetmesi gerekir. Başkanın Meclisi feshetmesi halinde de başkana karşı suçlanma girişiminde bulunulması mümkün değildir.

Kazakistan Anayasası'nın 2. maddesi Kazakistan'ın başkanlık sistemi ile yönetildiğini belirtmekte, 4. maddesi ise egemenliğin halk ve devlet adına kullanımını başkana, anayasal yetkiler çerçevesinde parlamentoya, hükûmete ve diğer organlara vermektedir. Kazakistan Anayasası başkanın devletin başı olduğunu, iç ve dış politikanın temel yönlerini belirleyen ve Kazakistan'ı temsil eden en yüksek kişi olduğunu düzenlemektedir (m. 40). Kazakistan Anayasası'nın 64-70. maddeleri arasında hem başkana hem de parlamentoya karşı sorumluluğu bulunan ve yürütme yetkisine haiz olan kolektif yapıdaki hükûmet düzenlenmektedir. Kazakistan hükûmeti başkan tarafından atanan başbakan başkanlığında faaliyetlerini yürütür. Başbakan başkan tarafından Parlamento'ya sunulur ve salt çoğunlukla atanır. Başbakan, atanmasından itibaren on gün içerisinde hükûmet üyelerini başkana sunar ve hükûmet göreve başlar.

Hükûmetin gerek başkandan ayrı yürütme yetkisine haiz olması gerekse başkana ve parlamentoya karşı sorumlu olması dolayısıyla hem başkan tarafından görevden alınabilmesi hem de Parlamento tarafından düşürülebilmesi, hükûmetin faaliyetlerinden ötürü kolektif ve bireysel sorumluluğu ve bakanların ayrıca başbakana karşı sorumlu olması yürütmenin düalist yapıda olduğunu göstermektedir ki bu husus Kazakistan hükûmet sistemini başkanlık sistemi kapsamında değerlendirmemizi engellemektedir. Başkanlık sisteminin asli özelliklerinden olan yürütmenin monist yapısı ve yürütmenin yasamanın güvenoyuna dayanmaması unsurları Kazakistan hükûmet sistemi bakımından sağlanamamıştır. Zira yürütme iki başlıdır ve yürütmenin bir kanadı olan hükûmetin hem göreve başlarken hem de görev sırasında yasamanın güvenoyuna ihtiyacı vardır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre yasama yetkisi TBMM'ye, yürütme yetkisi ve görevi cumhurbaşkanına, yargı yetkisi bağımsız ve tarafsız mahkemelere verilmiştir. Cumhurbaşkanı halk tarafından doğrudan doğruya seçilmektedir. Cumhurbaşkanının ve TBMM'nin seçimlerin yenilenmesine karar vermesi mümkündür. Bütçe Kanunu ve Kesin Hesap Kanunu istisna olmak üzere yürütme yetkisini kullananların yasama faaliyetlerine katılması mümkün değildir. Anayasa hükümleri gereği bir kişi aynı anda hem yasama hem yürütme organında bulunamaz. Bilindiği üzere başkanlık sisteminin asli özelliklerinden olan yasama organının yürütmeyi cezai sorumluluk dışında görevden uzaklaştıramaması gerekmektedir. Anayasaya göre cumhurbaşkanının ve TBMM'nin beşte üç çoğunluğunun kararıyla seçimlerin yenilenmesi mümkündür. Bu durumda cumhurbaşkanlığı hükûmet sisteminin başkanlık sisteminin asli unsurlarından ve tali unsurlarından birer tanesini sağlamadığını söylemek mümkündür. Sistem başkanlık sisteminden uzaklaşmış ve parlamenter sisteme özgü fesih kurumuna yer verilmiştir.

Türkiye'de TBMM seçimleri ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinin aynı günde yapılıyor olması cumhurbaşkanı ve TBMM'nin aynı siyasi eğilimde olması sonucunu doğurmaktadır. Zira 2017 Anayasa değişikliklerinden itibaren yapılan 2 seçimde de cumhurbaşkanı ve meclisin salt çoğunluğu aynı siyasi eğilimde olacak şekilde dağılım göstermiştir. Amerikan başkanlık sisteminde başkan seçimleriyle yasama organı seçimleri bilinçli olarak aynı anda yapılmayarak kuvvetlerin birbirlerini dengelemesi

amaçlanmışken Türkiye’de kuvvetlerin aynı siyasi eğilimde olması düşüncesiyle bir düzenleme yapılmıştır.

ABD’nin siyasi ve sosyokültürel yapısı, parti sistemi, parti içi bağların zayıf olması başkan ve aynı partiden olan senatör veya temsilcilerin aynı görüşte olmaması sonucu doğururken Türkiye’de siyasi partiler ve milletvekilleri arasındaki sıkı bağların olması, cumhurbaşkanının partisi ile ilişkisinin kesilmesine ilişkin düzenlemenin 2017 yılında ilga edilmesi cumhurbaşkanı ile uyumlu çalışan partili milletvekillerinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Bütçe yapım aşamasında cumhurbaşkanının meclisi pasivize etmesi de yukarıda açıklandığı üzere mümkündür. Frenler ve dengeler sisteminin cumhurbaşkanı yönünde bozulduğu söylenebilir.

Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğuna gidilmesi için TBMM üyelerinin salt çoğunluğunun vereceği önerge üzerine soruşturma açılması istenir ve bir ay içerisinde görüşülerek beşte üç çoğunlukla soruşturma açılmasına karar verilir. Kurulan komisyon 2 ay içerisinde soruşturma sonucunu meclise sunar, süresinde soruşturma bitirilmezse 1 aylık kesin süre verilir ve üçte iki çoğunlukla cumhurbaşkanı Yüce Divan’a sevk edilir ve Yüce Divan’da yargılanır. Cumhurbaşkanı ile aynı siyasi görüşte olan bir meclis çoğunluğunun olması halinde cumhurbaşkanının yargılanmasının zor olduğu görülmektedir. Ayrıca yapılan yargılama sonucunda cumhurbaşkanı seçilmeye engel bir suçtan mahkûm olmaması halinde görevine devam edecektir.

Görüldüğü üzere Türkiye’de cezai sorumluluğun işletilmesi ve Yüce Divan’a sevk TBMM tarafından karara bağlanırken Azerbaycan’da Azerbaycan Yüksek Mahkemesi’nin görüşü alınarak 30 gün içerisinde Anayasa Mahkemesi tarafından suçlama girişimi başlatılır. Ayrıca başkanın suçlu olduğu ACMM tarafından kabul edilse dahi kararın yürürlüğe girmesi için Anayasa Mahkemesi başkanının 1 hafta içerisinde onayı gereklidir. AYM başkanının kararı 1 hafta içerisinde onaylamaması halinde başkan görevine devam edecektir. İlaveten tüm prosedürlerin iki ay içerisinde tamamlanmış olması gerekir. Kazakistan’da başkanın suçlanması oldukça zorlaştırmıştır. Zira parlamentonun ayrı kamaraları arasında öncelikle farklı görevler öngörülmüş, suçlama prosedürünün sonuçlanması için oldukça yüksek karar sayısı aranmış, tüm prosedür bakımından iki aylık kısa bir süre belirlenmiş ve prosedürün nihayete verememesi halinde meclisin kendi feshedeceği düzenlenmiştir. Düzenlemeler

dikkate alındığında suçlama girişiminin diğer iki ülkeye nazaran Türkiye’de uygulanmasının daha kolay olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan Anayasası başkana meclisi feshetme yetkisi vermiştir. Türkiye’de herhangi bir şart aranmaksızın cumhurbaşkanının seçimleri yenilemesi mümkündür. Ancak cumhurbaşkanının hakkında soruşturma açılmamış olması gerekir. Cumhurbaşkanının seçimleri yenilemesi halinde cumhurbaşkanlığı seçimleri de yenilenir. Azerbaycan Anayasası ise belirli şartların oluşması halinde başkana meclisi feshetme yetkisi vermiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi’nin bir yıl içerisinde iki defa bakanlar kuruluna güvensizlik oyu vermesi, başkan tarafından Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Milli Bankası Yönetim Kurulu üyelikleri için önerilen adayların meclis tarafından süresi içinde iki kez onaylanmaması ve Anayasa tarafından ACMM’ye verilen yetkilerin, görevi yerine getiremeyecek sebeplerle kullanılamaması hallerinde başkanın meclisi feshetme yetkisini kullanabilmesi mümkündür. Kazakistan’da ise hükûmete güvensizlik oyu verilmesi, başkan tarafından önerilen başbakan adayının üç defa reddedilmesi ve Meclis ile diğer siyasi kurumlar arasında kriz çıkması durumunda başkanın Meclis’i feshedebilmesi mümkündür. İlgili düzenlemelere bakıldığında Türkiye’de bu yetkinin kullanılmasının sadece cumhurbaşkanının hakkında soruşturma açılması halinde engellendiği görülmektedir. Azerbaycan’da ise her ne kadar belirli şartların oluşması gerekse de ACMM’ye verilen yetkilerin görevi yerine getiremeyecek şekilde kullanılamaması gibi muğlak bir ifade söz konusudur. Kazakistan’da da her ne kadar birtakım şartlar eklense de *“Meclis ile diğer siyasi kurumlar arasında kriz çıkması”* ifadesi oldukça geniş yorumlanmaya müsaittir. İlâveten Türkiye’de cumhurbaşkanının hakkında soruşturma açılması halinde cumhurbaşkanı seçimlerin yenilenmesi kararı veremezken Kazakistan’da başkanın Meclis’i feshetmesi halinde Meclis başkana karşı suçlama prosedürünü işletemez. Ayrıca Türkiye’de cumhurbaşkanının seçimlerin yenilenmesi kararı alması halinde cumhurbaşkanlığı seçimleri de yenilenmektedir. Oysaki Azerbaycan’da ve Kazakistan’da böyle bir durum söz konusu değildir.

Her üç ülkenin siyasal sistemi incelendiğinde başkanlara yürütme alanı başta olmak üzere önemli yetkilerin verildiği görülmektedir. Türkiye ve Azerbaycan’da devlet başkanının veya cumhurbaşkanının aynı zamanda siyasi parti lideri olması ve bu şekilde partisi aracılığıyla yasama organını etkileyebilmesi, Kazakistan ve Azerbaycan’daki

yasama organlarında iktidar partisi ve iktidar yanlısı temsilcilerin ezici üstünlüğü başkanların elini oldukça güçlendirmektedir. Azerbaycan'da başkana kanun teklif etme yetkisi verilmiş Kazakistan'da ise başkanla birlikte hükûmete de bu yetki verilmiştir.

Üç ülkenin yürütme yapısı özetlenecek olursa; Türkiye'de yürütme yetkisi cumhurbaşkanına aittir ve cumhurbaşkanı birer sekreter veya danışman konumunda olan ve cumhurbaşkanına karşı siyasi sorumluluğu bulunan bakanlar ve cumhurbaşkanı yardımcıları ile çalışır. Azerbaycan'da yürütme başkana aittir ve birinci başkan yardımcısı, diğer başkan yardımcıları, başbakan ve bakanlar kurulunun diğer üyeleri başkana karşı sorumluluğu olan birimlerdir ve başkandan ayrı siyaset yürütemezler. Kazakistan'da ise yürütme yetkisi başkan ve hükûmet tarafından kullanılır. Başkanın yetkileri hükûmet ile kıyaslandığında oldukça fazla olduğu göze çarpmaktadır. Yapılan anayasa değişiklikleri ile yetkilerin bir kısmının başkandan hükûmete doğru aktarıldığı görülmektedir.

Tüm bu açıklamalar ışığında Türkiye'de meclise cumhurbaşkanının siyasi varlığına son verebilme yetkisinin verilmesi sistemi başkanlık sisteminden çıkarmıştır. Sistem her ne kadar seçimlerin yenilenmesi gibi parlamenter sisteme has bir düzenlemeye yer vermiş olsa da yürütmenin monist yapıda oluşu ve doğrudan halk tarafından seçilmesi başkanlık sisteminin özelliklerindendir. Türkiye'de uygulanan sistem sui generis bir yapıda olup içerisinde kendine has düzenlemeler içermektedir. Azerbaycan siyasal sistemi ise saf başkanlık sistemi olarak nitelendirilemez. Zira kuvvetlerin iç içe geçtiği durumların olduğu yukarıda açıklanmıştır. Sistem başkanlık sisteminin asli özelliklerini sağlamakla birlikte Başkan yasamaya göre oldukça geniş yetkilere sahiptir ve Anayasa'nın merkezine yerleştirilmiştir. Azerbaycan siyasal tarihinden gelen güçlü bir başkan profili 1995 Anayasasında da oldukça belirgindir. Ayrıca başkanın meclisi feshetme yetkisi de bulunmaktadır. Güçlü başkan profilinin yanında cılız bir meclis görünümü hakimdir. Tüm bu özellikler Fish'in süper başkanlık tanımına uyduğundan sistem, süper başkanlık sistemidir. Kazakistan hükûmet sisteminin başkanlık sistemi olarak değerlendirilebilmesi mümkün değildir. Her ne kadar Anayasanın ikinci maddesinde Kazakistan hükûmet sisteminin başkanlık sistemi olduğu belirtilse de yürütme başkan ve hükûmetten oluşmaktadır. Hükûmetin hem devlet başkanına hem de parlamentoya karşı bir siyasi sorumluluğu bulunmaktadır. Hükûmetin başkan tarafından veya parlamento tarafından görevden alınması

mümkündür. Başkanlık sisteminin asli özelliklerinden yürütmenin monist yapısı ve başkan ve yönetiminin yasamanın güvenoyuna dayanmaması unsurları Kazakistan bakımından sağlanamamaktadır. Bu sebeple sistem bir başkanlık sistemi değildir. Kazakistan hükûmet sistemi, Shugart'ın başkan-parlamenter sistemi, Anayurt'un başkancı sistemi, Buran'ın süper yetkili yarı başkanlık sistemi, Eren'in başbakanlı başkanlık sistemi olarak tanımladığı sistemler kapsamında kalmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abazov, Rafis. "The 1999 Presidential Elections in Kazakhstan", *Electoral Studies*, 20/2 (2001): 313-321.
- Abdullayev, Cavid. "Azerbaycan'da Anayasalaşma Süreci ve Benimsenen Sistemin Niteliği", *Avrasya Dosyası Uluslararası ilişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7/1 (2001): 109-131.
- Adar, Sinem ve Günter Seufert. "Turkey's Presidential System after Two and a Half Years: An Overview of Institutions and Politics," *SWP Research Paper*, (2021): 1-39,
https://www.swpberlin.org/publications/products/research_papers/2021RP02_Turkey_Presidential_System.pdf (E.T. 19.11.2024).
- Akartürk, Ekrem Ali. "2017 Anayasa Değişikliğinin "Parlamentosuzlaştırma" Etkisi Üzerine", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2020): 1-26.
- Akçakaya, Murat ve Abdülkadir Özdemir. "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Siyasal İstikrar" *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 53/3 (2018): 922-944.
- Akdemir Ali ve Gözde Mert. *Liderlik Yönüyle Dünyadaki Başkanlık Sistemleri*. İstanbul: Beta, 2018.
- Akyılmaz, Hatice Cemre. "100. Yılında "1921 Anayasası'nın Ruhu": 20 Ocak 1921 Tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Öngördüğü Sistem ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Mukayesesi (Mümkün Mü?)", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 0/1, (2021): 123-146.
- Alkan, Haluk. "Cumhurbaşkanlığı Sisteminin Kurumsal Özellikleri ve Demokratikleşme Sürecine Olası Etkileri", *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 0/30 (2018): 139-153.
- Alkan, Haluk. "Seçkinler Rekabeti ve Otoriter Kurumsallaşma Arasında Kazakistan'da Siyasal Sistem", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 2/4 (2007): 1-28.
- Alkan, Haluk. "Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma Süreci: Geçen Yirmi Yılın Bir Bilançosu", *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 0/61 (2012): 1-30.
- Allahverdiyev, Sabir Salmanoğlu. *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Hüququn Əsasları (Dərslik)*. Bakü: Digesta Nəşriyyatı, 2011.
- Allahyarova Tahirə və Fərhad Məmmədov. *Azərbaycanda Siyasi Partiyalar: Seçkidən Seçkiyə*. Bakü: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araştırmalar Mərkəzi, 2010.
- Amerika Birleşik Devletleri Anayasası, <https://constitutioncenter.org/the-constitution/full-text> (E.T 25.04.2023).
- Anayasa Mahkemesi, E. 2019/31, K. 2020/5, K.T. 23/1/2020.
- Anayurt, Ömer. *Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.
- Anayurt, Ömer ve Ahmet Ekinci. "Tek Başlı Yürütme Esasına Dayalı Hükümet Sistemlerinde Başkan Yardımcılığı ve 2017 Anayasa Değişikliği ile Getirilen Sistemde Cumhurbaşkanı Yardımcılığı Kurumu Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Prof. Dr. Zafer Gören Armağanı*. 441-500. Ankara: Yetkin Yayınları 2017.

- Anbarlı Bozatay, Şeniz ve Sinem Şahnağil. “Kırgızistan ve Kazakistan’da Bağımsızlık Sonrası Değişen Siyasal Sistemin Doğası ve Kamu Yönetimi Reform Süreçleri”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8/24 (2020): 338-367.
- Angola Anayasası, https://www.constituteproject.org/constitution/Angola_2010 (E.T. 16.11.2024).
- Arjantin Anayasası, <https://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/0-4999/804/norma.htm> (E.T. 16.11.2024).
- Ataay, Faruk. “Türkiye’de Başkanlık Sistemine Geçiş”, içinde *III. International Multidisciplinary Congress of Eurasia*, 684-695. Barselona: Universitat Autònoma de Barcelona, 2017.
- Atar, Yavuz. “Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Rejimi ve Anayasallık Denetimi” *Anayasa Yargısı Dergisi*, 39/1 (2019): 241-259.
- Atar, Yavuz. “Demokrasiye Geçiş Sürecindeki Ülkelerde Anayasal Değişme (Constitutional Change) ve Anayasal Dönüşüm (Constitutional Transformation)”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7/1-2 (1999): 197-220.
- Atar, Yavuz. *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022.
- [Atatürk], Gazi Mustafa Kemal. *Nutuk*. İstanbul: Kaynak, 2015.
- Avaner, Tekin ve Mustafa Volkan, “Hikmet-i Hükümet ve Yeni Reform: Türk Tipi Başkanlık Sistemi ve ABD Başkanlık Sisteminin Etkisi Üzerine”, *Yasama Dergisi*, 0/39 (2019): 105-130.
- Avcu Seyit Ali ve Akbota Zholdasbekova. “Kazakistan”. İçinde *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri*, editör Ayşe Çolpan Yıldız ve Murat Yılmaz. 119-196. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2018.
- Aydoğdu, Yasin. “Yeni Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanlığı İşlemleri”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/1 (2018): 85-92.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, <https://e-qanun.az/framework/897> (E.T. 16.11.2023).
- Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası’nda Değişiklikler Yapılması Hakkında Referandum (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Haqqında» Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı) <https://www.e-qanun.az/framework/16449> (E.T. 27.05.2023).
- Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi İçtüzüğü (Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Daxili Nizamnaməsi), <https://www.e-qanun.az/framework/4029>.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Resmî Sitesi, <https://www.meclis.gov.az/cat-layihe.php?cat=83&lang=az> (E.T. 25.11.2024).
- Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi’nin Bakanlar Kurulu’na Güvenoyu Vermesi Hakkında Kanun (Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə Etimad Məsələsinin Həll Edilməsi Hüququnun Əlavə Təminatları Haqqında Qanun), <https://e-qanun.az/framework/1882>
- Azerbaycan Cumhuriyeti Seçim Kanunu (Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi) https://e-qanun.az/framework/46953#_%C6%8FSAS_ANLAYI%C5%9ELAR_1 (E.T. 01.11.2024).

- Batum, Süheyl, Didem Yılmaz ve Serkan Köybaşı, *Anayasa Hukuku (Temel Kavramlar ve Genel Esaslar)*. İstanbul: Onikilevha, 2021.
- Bektaş, Eda. “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasama-Yürütme İlişkisi ve Bu Sistemin Türkiye Demokrasisine Etkileri”, *Yasama Dergisi*, 0/39 (2019): 199-218.
- Boban, Davor. “The Presidential-Hegemonic Party and Autocratic Stability: The Legal Foundation and Political Practice in Kazakhstan”, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 67/1 (2017): 55-83.
- Bolivya Anayasası, https://www.oas.org/dil/esp/constitucion_bolivia.pdf (E.T. 16.11.2024).
- Bowyer, Anthony Clive. *Parliament and Political Parties in Kazakhstan*. Washington: The Central Asia-Caucasus Institute, 2008.
- Brezilya Federal Cumhuriyeti Anayasası, https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/constituicao/constituicao.htm (E.T. 13.11.2024).
- Buran, Hasan. “Siyasal Rejim Sınıflamalarının Yeniden Gözden Geçirilmesi Üzerine”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/1 (2009): 69-97.
- Bülbül, Mahmut. “Kazakistan Cumhuriyetinde Yürütme ve Yasama Fonksiyonu”, *Yasama Dergisi*, 0/8 (2008): 39-75.
- Carey, J. M. “Presidential Versus Parliamentary Government.”. İçinde *Handbook of New Institutional Economics*, editör C. Menard ve M.M. Shirley. 91-122. Netherlands: Springer, 2005.
- Carna Pistan, “2017 Constitutional Reform In Kazakhstan: Increasing Democracy Without Political Pluralism?”, <https://constitutionnet.org/news/2017-constitutional-reform-kazakhstan-increasing-democracy-without-political-pluralism> (E.T. 24.07.2024).
- Coşkun Mücahit İsmail ve Muhammed Alparslan Budak. *Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri: Kanuni İdare İlkesi ve Latin Amerika Başkanlık Kararnameleri ile Karşılaştırmalı İncelemesi*. Ankara: Adalet, 2022.
- Cəfərov, İlqar Mərdan Oğlu. *Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının Şərhi*. Bakü: Hüquq Ədəbiyyatı Nəşriyyatı, 2010.
- Çağlıyan İçener, Zeyneb. “Türkiye’de Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Yakın Tarihi: Özal ve Demirel’in Siyasi Mülahazaları”, *Bilig*, 0/75 (2015): 313-340.
- Çalışkan, Burak. *Orta Asya Raporu Dönüşüm Sürecinde Türk Cumhuriyetleri*. İstanbul: İnsamer, 2018.
- Çapa, Mesut. “Sovyetler Birliği’nin Dağılması: Kazakistan Cumhuriyeti’nin Bağımsızlık Sürecinde Türkiye- Kazakistan Münasebetleri”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9/17 (2019): 1-23.
- Çelik, Özlem ve Tuğba Bayraktar. “Türkiye’de Uygulanan Hükümet Sistemleri”, *Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8/16 (2020): 367-392.
- Çelik, Yeşim. “Başkanlık Sistemlerinde ve Türk Hukukunda Devlet Başkanının Cezai Sorumluluğu” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Çetin, Nur. “Kazakistan’ın İç Siyaseti”. İçinde *Kazakistan*, editör Cengiz Buyar. 45-66. Bişkek: Byr Publishing House, 2021.

- Çetin, Nursulu. *Kazakistan Siyasi Sisteminde Başkanlık Modeli*. Ankara: Öztepe Matbaası, 2016.
- Çetin, Nursulu. “Kazakistan’da Başkanlık Sisteminin Gelişimi: Dünden Bugüne”, içinde *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi: Türkistan Forumu III*, editör Mehmet Toplu, Dinmukhamed Kelesbayev, Aktolkin Abubakirova, Nihat Batmaz, Emre Göktürk, Fatih Türkmen, Boraş Mirzaliyev, Kayrat Bitemirov, Akmaral Maldibek, Gulmira Azretbergenova, Eftal Şükrü Batmaz, Nurjan Abişov, Almas Kuralbayev, 894-916. Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2017.
- De Tocqueville, Alexis. *Amerika’da Demokrasi I*. Ankara: Doğubatı, 2018.
- Del Sordi, Adele. “Kazakhstan 2017: Institutional Stabilisation, Nationbuilding, International Engagement”, 414, <https://www.asiamaior.org/the-journal/10-asia-maior-vol-xxviii-2017/kazakhstan-2017-institutional-stabilisation-nationbuilding-international-engagement.html> (E.T. 13.11.2024).
- Demir, Fevzi. “Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasaları ve Hükümet Sistemleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Seyfullah Edis’e Armağan, 59-78.
- Demir, Fevzi. *Demokrasilerde Hükümet Sistemleri ve Başkanlık Hükümeti Rejimi*. İzmir, Ege İş Adamları Derneği, 1998. <https://www.egiad.org.tr/wp-content/uploads/arastirma-raporlari/demokrasilerde-hukumet-sistemleri.pdf>.
- Demirci, Hikmet. “İlk Dönem Kazakistan Cumhuriyeti’nde Milliyetçilik ve Millî Kimlik (1991-2019)”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/1 (2020): 321-342.
- Demirkıran, Eyüp Kaan. “Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasalarının Hükümet Sistemleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 27/1 (2021): 332-361.
- Demirkol, Ferman. “Azerbaycan’da 1995 Anayasası’na Göre Devlet Başkanlığı”, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 12/1-3 (2011): 135-176.
- Diñç, Yusuf Durani ve Vedat Yılmaz. “Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Yasama, Yürütme, Yargı Organları ile Taşra ve Yerel Yönetimlere Etkilerinin Değerlendirilmesi”, *Ombudsman Akademik*, 0/16 (2022): 167-213.
- Doğan, Bayram. “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Yasama Yetkisinin Devredilmezliği İlkesi Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28/3 (2020): 965-1003.
- Doğan, Bayram ve Ali Fuat Geyik. “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Kuvvetler Ayrılığı İlkesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10/2 (2020): 19-45.
- Doğan, İlyas “Türk Tipi Başkanlık Sistemi Bağlamında 2017 Anayasa Değişikliğinin İrdelenmesi”. İçinde *Dört Kıtada Başkanlık Sistemi (Ülke Örnekleriyle Hukukun Üstünlüğü, İnsan Hakları ve Demokrasi)*, editör İlyas Doğan ve Serdar Ünver. 16-45. Ankara: Astana, 2017.
- Doğan, Meltem. “Devlet Başkanı Ekseninde Anayasal Sistem: Azerbaycan Başkanlık Sistemi”. İçinde *Başkanlık Sistemi*, ed. Semra Gökçimen. 137-174. Ankara: TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Dominik Cumhuriyeti Anayasası,

- <https://www.cijc.org/es/NuestrasConstituciones/REP%C3%A9BLICA-DOMINICANA-Constitucion.pdf> (E.T. 16.11.2024).
- Döner, Ayhan. *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)*. Erzincan: Doğu Ciltevi Yayınevi, 2022.
- Döner, Ayhan. *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin, 2023.
- Dönmez, Gökhan. “2017 Anayasa değişiklikleri Çerçevesinde Türkiye’de Meclis Soruşturması”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25/42 (2020): 39-66.
- Duman, Berat. “Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri; Hukuki Niteliği, Rejimleri, Denetimi ve Mukayeseli Hukukta Yeri”, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5/2 (2019): 537-592.
- Dursun, Hasan. “Süper Başkanlık ya da Başkancı Parlamenter Sistem: Weimar Almanya’sı ile Rusya Federasyonu Örnekleri ve Çıkarılacak Dersler”, *TBB Dergisi*, 0/67 (2006): 230-284.
- Dursunoğlu, İsmail. “Kuvvetler Ayrılığı Perspektifinden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasama”, *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 14/4 (2019): 1225-1238.
- Duverger, Maurice. “A New Political System Model: Semi-Presidential Government”, *European Journal of Political Research*, 8/2 (1980): 165-187.
- Duverger, Maurice. *Siyasal Rejimler*, Çeviren Teoman Tunçdoğan. İstanbul, Cep Üniversitesi İletişim Yayınları, 1999.
- Dəmirov, A. H., Ş.N. İsmayılov ve Q.F. Hüseyinov. *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Hüququn Əsasları*. Bakü: Mütərcim, 2010.
- Ekinci, Ahmet ve Aslıhan Kaplan Arık. “Devlet Başkanının Anayasal Dönem Sınırını Uzatan Ya Da Ortadan Kaldıran Anayasa Değişikliklerinin Anayasa Değiştirme İktidarının Kötüye Kullanılması Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 0/1 (2020): 71-122.
- Ekinci Ahmet ve Serkan Nebi Yıldırım. “Latin Amerika’da Başkanlık Sistemi Uygulamaları- Brezilya”. İçinde *Dört Kıtada Başkanlık Sistemi (Ülke Örnekleriyle Hukukun Üstünlüğü, İnsan Hakları ve Demokrasi)*, editör İlyas Doğan ve Serdar Ünver. 130-188. Ankara: Astana, 2017.
- Ekinci, Bezar Eylem. “1876 Kanun-ı Esasî’de Yapılan 1914 Tarihli İkinci Değişiklik: Amacı, Meclis Görüşmeleri ve Fesih Yetkisi Bakımından Sonuçları”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 0/168 (2023): 73-102.
- Ekvador Cumhuriyeti Anayasası,
https://www.oas.org/juridico/pdfs/mesicic4_ecu_const.pdf (E.T. 16.11.2024).
- El Salvador Anayasası,
https://www.asamblea.gob.sv/sites/default/files/documents/decretos/171117_072857074_archivo_documento_legislativo.pdf (E.T. 16.11.2024).
- Elgie, Robert. “List of Presidential, Parliamentary and Other Countries”, <http://www.semipresidentialism.com/list-of-presidential-parliamentary-and-other-countries/> (E.T. 19.10.2024).
- Elgie, Robert. “The Politics of Semi-Presidentialism”. İçinde *Semi-Presidentialism in Europe*, editör Robert Elgie. 1-21. Oxford: Oxford University Press, 1999.

- Endonezya Cumhuriyeti Anayasası, <https://jdih.bapeten.go.id/unggah/dokumen/peraturan/116-full.pdf> (E.T. 16.11.2024).
- Erdem, Murat ve Samet İldeş, “Azerbaycan Cumhuriyeti Yargı Sistemi”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 0/28 (2016): 57-83.
- Erdoğan, Didem. “Yürütme Organının Güçlendirilmesi Eğiliminin Cumhurbaşkanlığı Sistemine Geçiş Etkileri”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29/1 (2021): 219-261.
- Erdoğan, Mustafa. “Başkanlık Sistemi, Latin Amerika Tecrübesi ve Türkiye”, *Liberal Perspektif Analiz*, 0/3 (2016): 1-36.
- Eren, Abdurrahman. *Anayasa Hukuku Dersleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022.
- Esen, Bülent Nuri. *Anayasa Hukuku Genel Esaslar*. Ankara, 1963. http://bulentnuriesen.com/kitap/anayasa_hukuku_genel_esaslari.pdf
- Esen, Selin. “Başkanlık Rejimi Nedir?”. İçinde *Türkiye’nin Anayasa Gündemi*, editör İbrahim Ö. Kaboğlu. 110-113. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2018.
- Esen, Selin. “2016 Anayasa Değişiklik Teklifinin Değerlendirilmesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, 0/4 (2016): 45-73.
- Fendoğlu, H. Tahsin. “Parlamenterizm-Başkanlık Sistemi Tartışmaları Üzerine”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7/7 (2003): 1-34.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. “Başkanlık Sistemi”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3/1 (2012): 39-60.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. “Karşılaştırmalı 1921 Anayasası”. İçinde *1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu ve Makaleler*, editör Murat Alper Parlak. 143-186. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2022.
- Fırat, Erdal. “Türkiye ve Dünyada Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi Türkiye’de Uygulanabilir mi?”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 0/35 (2019): 1-20. https://www.academia.edu/43640698/GOVERNMENT_SYSTEMS_IN_TURKEY_AND_THE_WORLD.
- Filipinler Anayasası, <https://lawphil.net/consti/cons1987.html> (E.T. 16.11.2024).
- Fish, M. Steven. “The Pitfalls of Russian Superpresidentialism”, *Current History*, 0/96 (1997): 326-330.
- Gedik, Ömer ve Aigerim Serdaliyeva. “10.03.2017 Tarihli ve 51-VI 3PK Sayılı Kanunla 1995 Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası’nda Yapılan Değişikliklerin Yasama ve Yürütme Organları Çerçevesinde İncelenmesi”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21/1-2 (2017): 1-42.
- Gönenç, Levent. “Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 47/1 (1998): 185-220. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000635.
- Gönenç, Levent ve Ali Ersoy Kontacı. “2017 Tarihli Anayasa Değişikliği Sonrasında Yasama - Yürütme İlişkileri”, *TBB Dergisi*, 0/145 (2019): 53-79.
- Gören, Zafer. “Erkler Ayrılığı İlkesi ve 2017 Anayasa Değişikliği ile Benimsenen Hükümet Sistemi”, *İzmir Barosu Dergisi*, 84/3 (2019): 469-490.
- Gözler, Kemal. *Anayasa Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin, 2018.
- Gözler, Kemal. *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. Bursa: Ekin Yayın Dağıtım, 2021.

- Gözler, Kemal. *Devletin Genel Teorisi (Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı)*. Bursa: Ekin, 2017.
- Gözler, Kemal. *Elveda Anayasa 16 Nisan 2017’de Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Hakkında Eleştiriler*. Bursa: Ekin, 2017.
- Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin, 2019.
- Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin, 2021.
- Guatemala Anayasası, <https://www.cijc.org/es/NuestrasConstituciones/GUATEMALA-Constitucion.pdf> (E.T. 16.11.2024).
- Gül, Cengiz. “Türkiye’de Cumhurbaşkanı ve TBMM’nin Seçimleri Yenileme Yetkisine Analitik Bir Yaklaşım”, *International Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 5/15 (2019): 267-274.
- Gül, Cengiz. “Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Sisteminin Dinamikleri ve Yürütmenin Yeni Konumu”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13/2 (2018): 235-262.
- Güller, Abdülsamet. “Türkiye’de 2017 Anayasa Değişiklikleriyle Beliren Rejimin, Azerbaycan Hükümet Sistemiyle Mukayesesi”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10/2 (2020): 796-834.
- Gümüş, Özgem Tuğçe. “Koalisyonlu Başkanlık Sistemi Örneği: Kenya”. İçinde *Dört Kıtada Başkanlık Sistemi (Ülke Örnekleriyle Hukukun Üstünlüğü, İnsan Hakları ve Demokrasi)*, editör İlyas Doğan ve Serdar Ünver. 492-527. Ankara: Astana, 2017.
- Günel, Vehbi Alpay ve Mustafa Koçyegit, “Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye Azerbaycan İlişkileri ve Sistemsel Bir Karşılaştırma”, *Akademik Hassasiyetler* 10/Cumhuriyet Özel Sayısı, (2023): 219-252;
- Hardalaç, Muhammed. *Parlamente Yapı Karşısında Başkanlık Sistemi*. İstanbul: Ark Kitapları, 2016.
- Hasanova, Sara. “Azerbaycan’da Anayasa Yapım Süreci”, *İzmir Barosu Dergisi*, 84/2 (2019): 127-159.
- Heinrich, Andreas. “The Formal Political System in Azerbaijan and Kazakhstan. A Background Study”, *SSRN Electronic Journal*, (2010): 1-64. DOI: [10.2139/ssrn.1825810](https://doi.org/10.2139/ssrn.1825810)
- Honduras Anayasası, https://www.oas.org/dil/esp/constitucion_de_honduras.pdf (E.T. 16.11.2024).
- Həsənov Əli və Adil Vəliyev. *Azərbaycanın və Xarici Ölkələrin Siyasi Sistemləri*. Bakü: Azərbaycan Nəşriyyatı, 2007.
- İbrahimov, Nurəddin. “Prezidentli Və Parlamentli Respublikalarda Prezidentliyin Əsas Xüsusiyyətləri”, 244, https://www.elibrary.az/docs/JURNAL/jrn2018_750.pdf (E.T. 17.11.2024).
- İzci, Ferit. “Yeni Anayasa Değişikliği Çerçevesinde Yürütme Organında Meydana Gelen Değişimler”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/4 (2017): 96-112.
- İzci, Ferit ve Mehmet Sarıtürk. “Yeni Anayasa Değişikliği ile Getirilen Cumhurbaşkanlığı Sisteminin İdari Yapı ve İşleyiş Etkisi”. İçinde *2nd*

- International Scientific Researches Congress on Humanities and Social Sciences*, editör Hayrullah Kahya. 517-532. İstanbul: İBAD, 2017.
- Kaan, Oğuz. “2017 Anayasa Değişikliği’nde Yeni Hükümet Sistemi”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8/1 (2019): 14-28.
- Kaboğlu, İbrahim Ö. *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*. İstanbul: Legal Yayıncılık, 2019.
- Kağıtçıoğlu, Mutlu “Türk Hukukunda Cumhurbaşkanı Kararları”, içinde *Kamu Hukukçuları Platformu ve Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Sempozyumu*, 113-151. İstanbul: Kamu Hukukçuları Platformu, 2019.
- Kalaycıoğlu, Ersin. “Başkanlık Rejimi: Türkiye’nin Diktatörlük Tehdidiyle Sınavı”. İçinde *Başkanlık Sistemi*, editör Teoman Ergül, 13-30. Ankara: Şen Matbaa, 2005.
- Kanadoğlu, Osman Korkut ve Ahmet Mert Duygun. *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. İstanbul: Onikilevha, 2023.
- Kânûn-ı Esâsî, 7 Zilhicce 1293. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> (E.T. 19.10.2024)
- Kaya, Burak. “Türk Tipi Başkanlık Sistemi Önerisinden Partili Cumhurbaşkanlığı Sistemine”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15/30 (2017): 27-50.
- Kaya, Ömer Cihad. “Kazakistan Hükümet Sistemi”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Kaya, Semih Batur. “Karşılaştırmalı Başkanlık Sistemlerinde Kararname Yetkisi Üzerine Bir Analiz”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24/1 (2022): 167-191.
- Kazakistan Anayasası, https://www.akorda.kz/kz/official_documents/constitution (E.T. 16.11.2024).
- Kazakistan Ceza Kanunu.
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#pos=1;-307 E.T. (23.07.2024)
- Kazakistan Ülke Raporu*. Ankara: Tika, 1996.
- Kembayev, Zhenis. “Recent Constitutional Reforms in Kazakhstan: A Move towards Democratic Transition?”, *Review of Central and East European Law*, 42/3-4 (2017): 294-324.
- Kembayev, Zhenis “The Rise of Presidentialism in Post-Soviet Central Asia: The Example of Kazakhstan”. İçinde *Constitutionalism in Islamic Countries: Between Upheaval and Continuity*, editör R. Grote ve T. Röder. 431-446. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Kenya Anayasası,
<https://kenyalaw.org/kl/fileadmin/pdfdownloads/TheConstitutionOfKenya.pdf> (E.T. 16.11.2024).
- Kersting, Norbert ve Marta Regalia. “Direct Democracy And Its Integrity. The Italian 2020 And The Turkey 2017 Constitutional Referendums”, *Springer Nature*, 0/16 (2023): 527-544. <https://doi.org/10.1007/s12286-022-00552-6>
- Keser, Hayri. “Türkiye ve Başkanlık Sistemi”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2/1 (2011): 23-58.

- Keskinsoy, Ömer ve Semih Batur Kaya. “Türkiye’nin Hükümet Sistemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 0/137 (2018): 67-96.
- Khairmukhanmedov, Nurbek. “Kazakistan Cumhuriyeti’ndeki Başkanlık Sisteminin Yapısal Özelliği ve Sorunları”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3/5 (2017): 1432-1451.
- Koç, Uğur. “ABD ve Türkiye’de Başkanlık Sisteminde Devlet Başkanının Düzenleme Yetkisi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 34/156 (2021): 1-32. <http://tbldergisi.barobirlik.org.tr/m2021-156-1995>
- Komekov B., “Kazak” Terimi Hakkında”. İçinde *Kazakistan Tarihi Makaleler*, editör Mehmet Saray. 45-53. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.
- Kolombiya Anayasası, <https://www.acnur.org/fileadmin/Documentos/BDL/2001/0219.pdf> (E.T. 16.11.2024).
- Korkmaz, Tuğrul. “Türk Dünyasında Hükümet Sistemlerinin Evrimi”. İçinde *Bağımsızlığın 30. Yılında Türk Dünyası Analizler*, editör Köksal Şahin ve Suat Kol. 89-144. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2023.
- Köse, Hacı Ömer. “Başkanlık Sisteminde Denge ve Denetim: Parlametonun Yürütmeyi Denetleme İşlevi ve Parlamento Adına Yürütülen Sayıştay Denetiminin Önemi, *Sayıştay Dergisi*, 0/114 (2019): 7-31.
- Köylü, Murat ve Halil İbrahim Ayçiçek. “Tanzimat Dönemi’nden, 1921 Teşkilât-ı Esasî’ye Kadar Anayasallaşma Hareketlerinin Analizi”. İçinde *1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu ve Makaleler*, editör Murat Alper Parlak. 10-53. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2022.
- Kubalı, Hüseyin Nail. *Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler*. İstanbul, Kutulmuş Matbaası, 1971.
- Kurt, Hakan. “The Times Gazetesinde Gorbaçov’un Glasnost ile Perestroyka Politikalarını Uygulaması”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8/4 (2021): 1350-1381.
- Kuşçu, Işık. “Kazakistan-İç Politika”. İçinde *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı*, editör M. Turgut Demirtepe ve Murat Yılmaz. 72-82. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2015.
- Kuzu, Burhan. *Her Yönü ile Başkanlık Sistemi Yeni Sistem Cumhurbaşkanlığı Modelimiz*. İstanbul: BKY-Babıali Kültür Yayıncılığı, 2017.
- Küçük, Adnan. “AK Parti’nin Başkanlık Sistemi Modelinin ABD’deki Başkanlık Sistemi Modelinden Farklılık Arz Eden Yönleri”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/1 (2016): 25-64.
- Küçük, Adnan. *ABD ve Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi ve Uygulamaları*. Ankara: Adalet, 2021.
- Küçük, Adnan. “Yeni Anayasa Değişikliği ile Getirilmek İstenen Türkiye’ye Özgü Başkanlık Sistemi: Korkular, Algılar, Beklentiler”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 0/85 (2017): 157-190.
- Küçük, Adnan ve Bayram Doğan. “Türkiye’de 2017 Anayasa Değişikliği Kapsamında Yürütmenin Asli Düzenleme Yapma Yetkisi ve Mahfuz Düzenleme Alanı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fa.ültesi Dergisi*, 9/1 (2019): 1-59.

- Linz, Juan. “Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri”. İçinde *Kritik Kavşak Parlamenter Sistem-Başkanlık Sistemi*, editör Cem Akaş. 11-30. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Linz, Juan J. “The Perils of Presidentialism”, *Journal of Democracy*, 1/1 (1990): 51-69.
- Locke, John. *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, Çeviren Fahri Bakırcı, Ankara, Ebabel, 2012.
- Lytvyn, Vitaly S. “Republicanism With The Position Of Superpresident: Differentiation Of Presidential And Semi-Presidential Systems Of Government With Superpresidents”, *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 15/2 (2015): 289-318.
- Meksika Anayasası, <https://www.gob.mx/indesol/documentos/constitucion-politica-de-los-estados-unidos-mexicanos-97187> (E.T. 16.11.2024).
- Merkezi Seçim Komitesi’nin 2013 Başkanlık Seçimleri Hakkında Kararı, https://www.msk.gov.az/uploads/protokollar/Protokol_MSK_2013.pdf (E.T. 26.11.2024).
- Merkezi Seçim Komitesi’nin 2018 Başkanlık Seçimleri Hakkında Kararı, https://www.msk.gov.az/uploads/Secki-2018/MSK_protokol-2018.pdf (E.T. 26.11.2024).
- Merkezi Seçim Komitesi’nin 2024 Başkanlık Seçimleri Hakkında Kararı, https://www.msk.gov.az/uploads/Prezident2024/MSK_protokol-2024.pdf (E.T. 26.11.2024).
- Metin, Abdullah ve Serkan Ünal. “Yarı-monarşiden Başkanlığa Türkiye’de Hükümet Sisteminin Evrimi”, *Memleket Siyaset Yönetim*, 17/38 (2022): 479-514.
- Milli Selamet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/c1dd572f-bad8-400d-bb52-80a84f068068/content> (E.T. 16.11.2024)
- Miş, Nebi vd. *Dünyada Başkanlık Sistemi Uygulamaları (ABD, Brezilya, Arjantin, Meksika Güney Kore, Şili)*. İstanbul, Seta, 2016.
- Montesquieu. *Kanunların Ruhu Üzerine*, Çeviren Berna Günen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Məmmədli, Ələsgər, Akif Qurbanov və Səməd Rəhimli. *Seçkilərə Dair Qanunvericiliyin Analizi: Beynəlxalq Normalar, Problemlər və Perspektivlər*. Demokratik Təşəbbüslər İnstitutu. <https://cloud.arqument.az/file/files/sechki-2015.pdf>
- Nagiyeva, N.E., “Heydər Əliyevin Hüquqi Dövlət Quruculuğuna Təhffələri 2002-ci İl Referendumu Kontekstində: Hakimiyyət Bölgüsü və Yerli Özünüidarəetmə Strukturundakı Dəyişikliklərin Təhlili”, 97, <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/2077757> (E.T. 26.11.2024).
- Nal, Sabahattin. “Parlamenter, Başkanlık ve Yarıbaşkanlık Sistemlerinin Ortaya Çıkışı ve Bu Sistemlerin Bazı Ülkeler Tarafından Tercih Edilme Nedenleri,”. İçinde *Dört Kıtada Başkanlık Sistemi (Ülke Örnekleriyle Hukukun Üstünlüğü, İnsan Hakları ve Demokrasi)*, editör İlyas Doğan ve Serdar Ünver. 46-104. Ankara: Astana, 2017.
- Nazarbayev, Nursultan. *Yüzyılların Kavşağında*. Ankara: Bilig, 2000.

- Nijerya Federal Cumhuriyeti Anayasası,
<http://www.nigeria-law.org/ConstitutionOfTheFederalRepublicOfNigeria.htm> (E.T. 16.11.2024).
- Nisabı Müzakere Kanunu, 21 Şubat 1337,
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100018.pdf (E.T. 27/10/2024).
- Normativ Hüquqi Aktlar Haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Qanunu, (m. 2 ve 3), <https://e-qanun.az/framework/21300> (E.T. 19.04.2025).
- Olağanüstü Seçimlerin Yapılmasına Dair 21.06.2024 tarihli ve 1174-VIQR sayılı ACMM Kararı, <https://e-qanun.az/framework/57102> (E.T. 26.11.2024).
- Onar, Erdal. “Türkiye’nin Başkanlık veya Yarı-Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmeli Midir?”. İçinde *Başkanlık Sistemi*, editör Teoman Ergül. 71-104. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2005.
- Özbudun, Ergun. “Başkanlık Sistemi ve Türkiye”, *Özgürlük Araştırmaları Derneği*, 0/1 (2015): 1-14.
- Özbudun, Ergun. “Başkanlık Sisteminin Olası Tehlikeleri”. İçinde *Kritik Kavşak Parlamenter Sistem-Başkanlık Sistemi*, editör Cem Akaş. 61-76. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Özbudun, Ergun. *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin, 2019.
- Özbudun, Ergun. *1921 Anayasası*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2021.
- Özbudun, Ergun. *1924 Anayasası*. İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Özdemir, Fatma Nur, Işıl Arpacı ve Canan Katılmış, “ABD ve Türkiye’nin Başkanlık Sistemlerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi”, *Turkish Studies - Social Sciences*, 15/8 (2020): 3641-3675.
- Özdemir, Hakan. “Türkiye’nin Parlamenter Hükümet Sistemi Tecrübesine Kısa Bir Bakış”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/20 (2020): 373-400.
- Özgişi, Tunca. “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan’ın Parlamento Yapılarının Karşılaştırmalı Analizi”, *Turkiyat Mecmuası*, 22/2 (2012): 83-102.
- Özkul, Fatih. “Başkanlık Sistemi Üzerine Amerika Birleşik Devletleri ve Azerbaycan Modeli Karşılaştırması”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 0/103 (2012): 85-110.
<http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2013-103-1228>
- Özsoy Boyunsuz, Şule. “Başkanlık Rejimi Diktatörlüğe Nasıl Dönüşür? Örnekleri Nelerdir?” İçinde *Türkiye’nin Anayasa Gündemi*, editör İbrahim Ö. Kaboğlu. 134-139. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2018.
- Özsoy Boyunsuz, Şule. “Başkanlık Rejimiyle Yönetilen İstikrarlı Demokrasi Sayısı Kaçtır?”. İçinde *Türkiye’nin Anayasa Gündemi*, editör İbrahim Ö. Kaboğlu. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2018), 140-142.
- Özsoy Boyunsuz, Şule. *Dünyada Başkanlık Sistemleri*. Ankara: İmge, 2017.
- Öztürk, Kemal. *Anayasa Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.
- Öztürk, Namık Kemal. “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Temel Dinamikleri”, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 6/15 (2019): 69-87.
- Özyurt, Davut ve Abdulkadir Saka. “Türk Anayasalarında Hükümet Sistemleri Perspektifinden Bir Bakış”, *Adalet Dergisi*, 0/67 (2021): 163-204.

- Panama Anayasası, <https://ministeriopublico.gob.pa/wp-content/uploads/2016/09/constitucion-politica-con-indice-analitico.pdf> (E.T. 16.11.2024).
- Paraguay Anayasası, https://www.oas.org/juridico/spanish/mesicic2_pry_anexo3.pdf (E.T. 16.11.2024).
- Peru Anayasası, https://cdn.www.gob.pe/uploads/document/file/198518/Constitucion_Politica_del_Peru_1993.pdf?v=1594239946 (E.T. 16.11.2024).
- Prorokovic, Dusan. "Constitutional Reforms in Kazakhstan: The Transformation of the Political System Under the Leadership of Kassym-Jomart Tokayev", *The Review of International Affairs*, 74/1189.3, (2023): 57-78.
- Qasımlı, Musa. *Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye: Gerçek Tarih Anlayışı (1920-1994)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2019
- Rehimli, Recep. "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Yönetimi yapısı ve Siyasal Sistemi", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3/1 (2020): 364-384.
- Rehimli, Recep. "Azerbaycan Yönetim Sistemi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/9 (2009): 377-386.
- Rzayeva Pərvanə Arif Qızı, "Prezidentli Respublika İdarəetmə Formasının Digər İdarəetmə Formalarından Fərqli Xüsusiyyətləri", 34, https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2016_348.pdf (E.T. 01.11.2024)
- Rzayeva Pərvanə Arif Qızı, "Dövlət İdarəetmə Formasının Anlayışı, Xüsusiyyətləri və Təsnifatı", 55, https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2016_768.pdf (E.T. 01.11.2024)
- Sadık, Ramin. *Kısa Azerbaycan Tarihi*. İstanbul: Yeditepe, 2022
- Samedbeyli, Çilenay. *Ebülfez Elçibey Hayatı ve Siyasi Mücadelesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022.
- Sancak, İrfan. "Bağımsızlık Sürecinde Azerbaycan ve Haziran Darbesinin Dış Politikaya Etkileri", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/13 (2018): 57-71. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/409935>.
- Sağdıç, Hayrettin. "Kazakistan'da 2019-Cumhurbaşkanı Erken Seçimi ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler", *Uluslararası İdil - Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2019): 177-207.
- Saray, Mehmet. *Kazaklar ve Kazakistan Cumhuriyeti Tarihi*. İstanbul, Kesit, 2022.
- Sartori, Giovanni. *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme*, Çevirmen Ergun Özbudun. Ankara: Yetkin, 1997.
- Selçuk, Ahmet Mücahit. "1909 Değişiklikleri ile Birlikte 1876 Kanun-i Esasi'si Dönemi Siyasal Düzeni", *İstanbul Barosu Dergisi*, 93/2019-6 (2019): 30-39.
- Serdaliyeva, Aigerim. "1995 Anayasası'na Göre Kazakistan Hükümet Sistemi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Seyitoğlu, Zeynep. "Uruguay Başkanlık Sistemi". İçinde *Dört Kıtada Başkanlık Sistemi (Ülke Örnekleriyle Hukukun Üstünlüğü, İnsan Hakları ve Demokrasi)*, editör İlyas Doğan ve Serdar Ünver. 410-435. Ankara: Astana, 2017.

- Shugart S. Matthew ve M. John Carey. *Presidents and Assemblies-Constitutional Design and Electoral Dynamics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Smagulov, Kadyrzhan. “Parliamentary Elections by Party /Lists in Kazakhstan in 1999-2016: An analysis”, *Central Asia & the Caucasus*, 18/2 (2017): 78-87.
- Şili Anayasası, https://www.oas.org/dil/esp/constitucion_chile.pdf (E.T. 16.11.2024).
- Tacir, Hamide. “Parlamenter Sistem ve Başkanlık Sistemi Karşılaştırması Işığında Türkiye’de Başkanlık Sistemi Tartışmaları”, *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10/1-2 (2011): 43-60. <https://jurix.com.tr/article/3657>
- Tagayev, Bahtiyar. “Kazakistan’da Yasama ve Yürütme Erki”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Tanör, Bülent. *İki Anayasa*. İstanbul, Beta 1994.
- Tanör, Bülent ve Necmi Yüzbaşıoğlu. *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta, 2019.
- Tayvan Anayasası, <https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=A00000001> (E.T. 16.11.2024).
- Tazhin, M. “Egemen Kazakistan”. İçinde *Kazakistan Tarihi Makaleler*, editör Mehmet Saray. 175-185. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.
- Teziç, Erdoğan. *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta, 2023.
- Tunç, Hasan. *Anayasa Hukuku Genel Esaslar (Ders Kitabı)*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2019.
- Tunç, Hasan. “Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku Açısından Yasama ve Yürütme Organlarının Oluşumu ve Yetkileri Kapsamında Başkanlık Sistemi ve Türkiye”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14/2 (2019): 555-602.
- Tunç, Hasan. *Türk Anayasa Hukuku Ders Kitabı*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2019.
- Tunç, Hasan ve Ahmet Ekinci, “Devlet Başkanının Halk Tarafından Seçildiği Ülkelerde Yürütmenin Fesih Yetkisi”, *Anayasa Yargısı*, 37/1 (2020): 77-132.
- Turan, Volkan ve Cantürk Caner. “Bazı Örnekleriyle Başkanlık ve Yarı Başkanlık Rejimlerinde Kararname Uygulamaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi* (2021): 91-110. <https://doi.org/10.17541/optimum.801969>
- Turhan, Mehmet. “Anayasa Hukukunda Hükümet Sistemi Tartışmaları”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 0/66 (2012): 57-75. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/790765>.
- Türkeş, Alparslan. *Temel Görüşler*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1975.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/17.5.584.pdf> (E.T. 19.10.2024)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkomutanlık Tevcihine Dair Kanun, 5 Ağustos 1337, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.144.pdf> (E.T. 27/10/2024).
- Uganda Anayasası, <https://ulii.org/akn/ug/act/statute/1995/constitution/eng@2018-01-05> (E.T. 16.11.2024).

- Uruguay Anayasası, <https://www.impo.com.uy/bases/constitucion/1967-1967> (E.T. 16.11.2024).
- Uzun, Cem Duran. *Cumhuriyetin Yeni Yüzyılına Yeni Anayasa*. İstanbul, Seta, 2023. <https://www.setav.org/assets/uploads/2023/10/R238.pdf> (E.T. 13.08.2024)
- Ünver, Serdar. “Latin Amerika’da Başkanlık Sistemi Uygulamaları- Arjantin”. İçinde *Dört Kıtada Başkanlık Sistemi (Ülke Örnekleriyle Hukukun Üstünlüğü, İnsan Hakları ve Demokrasi)*, editör İlyas Doğan ve Serdar Ünver. 106-129. Ankara: Astana, 2017.
- Venezuela Anayasası, https://www.oas.org/dil/esp/constitucion_venezuela.pdf (E.T. 16.11.2024).
- Veysel Erat, “Türkiye’de Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçilmesinin Hükümet Sistemi Üzerine Etkileri”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13/25 (2015): 325-355.
- Xəlilov, Yunis. *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının Preambulası və Ümumi Müddəalarının Şərhi*. Bakü: Qanun, 2007.
- Xəlilov, Yunis. *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına Dair 555 Sual - 555 Cavab*. Bakü: Qanun, 2008.
- Yaman, Abdülsemet ve Havva Ünal. “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Yürütme Erki Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26/2 (2021): 225-246.
- Yazıcı, Serap. “Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme”. İçinde *Başkanlık Sistemi*, editör Teoman Ergül. 125-142. Ankara: Şen Matbaa, 2005.
- Yazıcı, Serap. *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri Türkiye İçin Bir Değerlendirme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Yazıcı, Serap. “Dönüm Noktasındaki Türkiye: Başkanlık mı, Parlamenterizm mi”. İçinde *Kritik Kavşak Parlamenter Sistem-Başkanlık Sistemi*, editör Cem Akaş. 87-110. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Yeni Azərbaycan Partisi resmî sitesi, <https://www.yap.org.az/az> (E.T. 26.11.2024).
- Yeniay, Lokman ve Gülden Yeniay. “Türk Hukukunda Yürütme Organının Düzenleme Yetkisi ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 36/1 (2019): 105-138.
- Yeşil, Ufuk. “Amerika Birleşik Devletleri’nde Başkanlık Sistemi ve Bu Sistemin Türkiye’de Uygulanabilirliği”, *Uluslararası Antalya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4/7 (2016): 13-39.
- Yeşilot, Okan. “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14/36 (2008): 187-199.
- Yıkıcı, Abdülkadir ve Muhammed Yunus Bilgili. “Kazakistan’da Yerel Yönetimler”, *Yeni Türkiye*, 0/123 (2022): 385-395.
- Yıldırım, Hurşit. *Parlamenter Sistem Krizleri ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*. İstanbul: Pozitif, 2016.
- Yıldız, Abdulkadir. “Amerika Birleşik Devletleri’nde Başkan Yardımcısı ve Türkiye’de Cumhurbaşkanı Yardımcısının Karşılaştırılması”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13/1 (2018): 509-534.
- Yıldız, Abdulkadir. “Başkanlık Sistemi ve Türkiye”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1 (2015): 1-14.

- Yıldız, Abdulkadir. “Cumhurbaşkanlığı Sisteminde Cumhurbaşkanının Sorumluluğu Meselesi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/1 (2019): 1-20.
- Yılmaz, Serdar. “The Role of The Leadership of Nursultan Nazarbayev in Kazakhstan’s Stability”, *International Journal of Liberal Arts and Social Science*, 5/2 (2017): 61-72.
- Zavalsız, Şura ve Hamza Ateş. “Bağımsızlık Sonrası Orta Asya’da Kamu Yönetimi: Kazakistan Örneğinde Yapı ve Reformlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 22/2 (2022): 515-547.
- Zengin, Mehmet Ali. “ABD Başkanlık Sisteminde Fren ve Denge Mekanizması Üzerine Bir İnceleme”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 0/28 (2016): 1-28.
- Zimbabve Anayasası, <https://www.zhrc.org.zw/wp-content/uploads/2020/11/Constitution-of-Zimbabwe.pdf> (E.T. 16.11.2024).
- Əkbərov Rəhib və Sadiq Səlimov. *Azərbaycanın Dövlət və Hüquq Tarixi*. Bakü: Qanun Nəşriyyatı, 2003.
- Əliyeva, Qumru, Günay Hacızadə və Südəbə Cəmşid Qızı Həsənova. *Heydər Əliyev və Müstəqil Azərbaycanın İlk Konstitusiyası*. Bakü: Azərbaycan Nəşriyyatı, 2011.
- Əsgərov, Ziyafət. *Konstitusiya Hüququ (Dərslik)*. Bakü: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2011.
- 1921 Təşkilat-ı Esasiye Kanunu, *Resmî Gazete*, Kanun Numarası: 85, 20.1.1337. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/> (E.T. 27/10/2024).
- 1924 Təşkilat-ı Esasiye Kanunu, *Resmî Gazete*, Kanun Numarası: 491, 20.04.1340. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/> (E.T. 27/10/2024).
- 1961 Anayasası, *Resmî Gazete*, Kanun Numarası: 334, 09.07.1961. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/> (E.T. 27.10.2024).
- 1982 Anayasası, *Resmî Gazete*, Kanun Numarası: 2709, 18.10.1982. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/> (E.T. 27.10.2024).
- 198-VII sayılı, 13 Şubat 2023 tarixli Anayasal Kanun, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000198#z7> (E. T. 24.07.2024)
- 1993 Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K930001000_ (E.T. 17.07.2024)
- 2688 sayılı ve 18.12.1995 tarixli Kazakistan Hükûmeti Hakkında Anayasal Kanun, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003973&pos=313;-50#pos=313;-50.
- 83-II sayılı 20.07.2000 tarixli Kazakistan Cumhuriyeti’nin İlk Başkanı Hakkında Anayasal Kanun, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1019103 (E. T. 24.07.2024).
- İnternet Kaynakları:**
- <https://astanatimes.com/2021/11/nazarbayev-transfers-powers-of-nur-otan-party-chair-to-president-tokayev/> (E.T. 29 07.2024).
- <https://m.haber7.com/dunya/haber/241822-nazarbayev-omur-boyu-baskan> (29.07.2024).

<https://web.archive.org/web/20220426154311/https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kazakista-n-cumhurbaskani-tokayev-iktidar-partisi-amanatin-genel-baskanligindan-cekildi/2573574> (E.T. 29.07.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-secimlerin-14-mayis-ta-yenilenmesi-kararini-imzaladim/2842071> (E.T. 30.11.2024).

<https://www.haberler.com/ilham-aliyev/biyografisi/> (E.T. 24.11.2024).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39037531> (E.T. 13.05.2023).

<https://www.indyturk.com/node/615096/siyaset/millet-i%C4%B1imzalad%C4%B1-5-lider-cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1-yard%C4%B1mc%C4%B1s%C4%B1-olacak> (E.T. 13.05.2023).

<https://www.cnnturk.com/turkiye/erdogan-secilirsem-tarafsiz-olmayacagim> (E.T. 02.08.2024).

<https://www.adalet.gov.tr/adalet-bakani-tunc-12-donem-hakim-ve-savci-kura-torenine-katildi> (E.T. 17.08.2024).

<https://secim2018.ntv.com.tr/> (E.T. 17.08.2024).

<https://secim.ntv.com.tr/> (E.T. 17.08.2024).

<https://e-qanun.az/framework/46953> (E.T. 25.05.2023).

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ilham-aliyevin-esini-yardimcisi-olarak-atamasina-akpden-ilk-yorum-682870> (E.T. 21.04.2025).

<https://president.az/az/articles/view/20630> (E. T. 26.05.2023).

<https://modern.az/az/news/131531> (E.T. 26.05.2023).

<https://constcourt.gov.az/az/decision/1432> (E.T. 26.11.2024).

<https://president.az/az/articles/view/66341> (E.T. 26.11.2024).

<https://www.cnnturk.com/video/dunya/cnn-turk-azerbaycanda-aliyev-5-kez-cumhurbaskani-secildi> (E.T. 28.10.2024).

<https://www.mansetaydin.com/makale/13639488/muzaffer-ceven/tek-basli-olmak-baskan-olmak> (E.T. 16.11.2024).

https://www-statista-com.translate.goog/statistics/1085077/impeachment-vote-us-senate-clinton-johnson/?_sso_cookie_checker=failed&_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=tc (E.T. 12.06.2025).

<https://www.kanuniesasi.com/2015/02/04/yeni-anayasa-ve-hukumet-sistemleri/> (E.T. 13.06.2025).

<https://www.kanuniesasi.com/2017/03/29/baskanlik-sistemi-4-yurutme-alaninda-yapilan-degisiklikler/> (E.T. 13.06.2025).

<https://www.kanuniesasi.com/2017/02/23/baskanlik-sistemi-3-yasama-alaninda-yapilan-degisiklikler/> (E.T. 12.06.2025).

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Fatih ÇELENK	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Fakülte	Hukuk Fakültesi
Bölümü	Hukuk
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
 1. 2.	